

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ
М.БӨКЕНБАЕВА атындағы АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫ**

**Н.Т. Саханова
Р.Б. Молдыбаева**

«ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ» тақырыбына

Оқу құралы

АҚТӨБЕ 2024

ӘОЖ 343
КБЖ 67.411
С

Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң
институтының Ғылыми кеңесі ұсынған

Рецензенттер:

Т.Н. Сүлейменов – Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы
Қарағанды Академиясының қылмыстық процесс кафедрасының бастығы
з.ғ.к. полиция полковнигі

А.С.Сахарбай - Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы
Ақтөбе заң институтының кәсіптік-психологиялық даярлық кафедрасының
бастығы, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі

Н.Т. Саханова, Р.Б. Молдыбаева Прокурорлық қадағалау: Оқу
құралы // Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң
институты, 2024.- 79 б.

ISBN_____

Бұл оқу құралының мақсаты конституциялық және қолданыстағы
заңнамадағы өзгерістерді ескере отырып, білімалушыларға маңызды оқу
пәндерінің бірін оқуға көмектесу болып табылады.

Оқу құралы пәнді оқу кезінде жоғары оқу орындарында қолдануға
арналған прокурорлық қадағалау, сондай-ақ құқықтану мәселелеріне
қызығушылық танытатын оқырмандардың кең ауқымына жіберілуі мүмкін.

ӘОЖ
КБЖ

ISBN_____

© М. Бөкенбаев атындағы Қазақстан Республикасы ІІМ Ақтөбе заң
институты, 2024
© Саханова Н.Т., Молдыбаева Р.Б.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ.....	5
1-ТАРАУ «ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ» КУРСЫНЫҢ ПӘНІ, ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ ТҮСІНІКТЕРІ.....	6
1.1. «Анықтау органдарының қызметіне прокурорлық қадағалау» пәнінің пәні мен мазмұны.....	6
1.2. Прокурорлық қадағалаудың негізгі бағыттарының жалпы сипаттамасы. Прокуратураның құрылымы.....	11
1.3. Прокуратураны ұйымдастыру қызметінің қағидаттары.....	14
1.4. Прокуратура дамуының тарихи кезеңдері.....	17
2-ТАРАУ АНЫҚТАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ.....	23
2.1. Ішкі істер органдарындағы сотқа дейінгі тергеп-тексеруге және жедел-ізвестіру жұмыстарына прокурорлық қадағалау.....	23
2.2. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарының процестік мәжбүрлеу шараларын қолдануының заңдылығын прокурорлық қадағалаудың негізгі ережелері.....	31
2.3. Ұлттық қауіпсіздік органдарының қызметін прокурорлық қадағалау.....	32
2.4. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің қызметін прокурорлық қадағалау. (Экономикалық тергеу қызметі).....	33
3-ТАРАУ АТҚАРУШЫЛЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДІҢ ЗАҢДЫЛЫҒЫН ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ.....	38
3.1. Үкімді орындау сатысындағы прокурорлық қадағалаудың мәні мен міндеттері.....	38
3.2. Прокурордың алдын ала қамау орындарында қадағалауды жүзеге асыру кезіндегі өкілеттіктері.....	40
3.3. Бас бостандығынан айыру орындарында прокурордың қадағалауы.....	53
4-ТАРАУ «КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕРДІ ТЕРГЕУ БОЙЫНША ПО ҚЫЗМЕТІН ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ».....	57
4.1. Кәмелетке толмағандардың қылмысына қарсы күрестегі прокурордың рөлі.....	57
4.2. Кәмелетке толмағандардың қылмыстары туралы істер бойынша алдын ала тергеуді прокурорлық қадағалау.....	63
5-ТАРАУ СОТТАРДА ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕРДІ ҚАРАУДЫҢ ЗАҢДЫЛЫҒЫН ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ.....	67

5.1. Бірінші, апелляциялық және кассациялық сатылардағы соттарда қылмыстық істер бойынша сот актілерінің заңдылығын прокурорлық қадағалауды ұйымдастыруға және мемлекет мүддесіне өкілдік етуге басым бағыттар.....67

5.2. Бірінші сатыдағы сотта прокурордың рөлі. Қылмыстық процеске қатысушылардың өтініштерін және прокурорлардың ұсыныстарын қараудың заңдылығын қадағалау.....70

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....78

КІРІСПЕ

Қазіргі өркениеттің өмір сүруі мен дамуының тұрақтылығы адамдар, мемлекеттер, мемлекет және адамдар арасындағы қарым-қатынастардың сипатына байланысты. Адамдар үшін қолайлы еңбек және өмір сүру жағдайларын, соның ішінде сапалы медициналық көмекті, білім алуға қолжетімділікті, қолайлы ортаны құру маңызды. Сондықтан адам өмірінің сапасы қоғамның өркениеттік деңгейінің маңызды өлшеміне айналды. Мемлекеттің қорғаныс қабілеті, медициналық қызмет көрсету сапасы, адамдардың өмір сүру ұзақтығы мен белсенділігі, сондай-ақ жалпы кез келген қоғамдық қатынастардың табыстылығы мен тұрақтылығы адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету дәрежесіне байланысты. Адам құқықтары мен бостандықтарын қоғамның маңызды және қажетті құндылығы ретінде тану оларды қорғаудың мемлекеттік механизмін құру қажеттілігін алдын ала анықтады. Бұл тетікте ең маңызды рөл Қазақстан Республикасының прокуратурасына жүктелген.

Прокуратура адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың ең маңызды құралы, сондай-ақ мемлекет пен азаматтардың тікелей өзара іс-қимылының элементі болып табылады.

Қазіргі уақытта «Прокурорлық қадағалау» курсы оқып-үйрену Конституцияның өмір мен қызметтің негізгі қағидаларының бірі ретіндегі заңдылық қағидасын бекітуге арналған нормаларын терең және жан-жақты талдаусыз жүзеге асыру мүмкін емес. мемлекеттік органдардың, қоғамдық ұйымдардың және жекелеген азаматтардың, прокуратураның мемлекет механизміндегі орны мен рөлінің конституциялық ережелері. Заңдылық мемлекет пен қоғамның өмір сүру принципі бола отырып, бір мезгілде шаруашылық және мәдени құрылыс міндеттерін ойдағыдай жүзеге асырудың қажетті шарты ретінде әрекет етеді. Бұл оқу құралының мақсаты конституциялық және қолданыстағы заңнамадағы өзгерістерді ескере отырып, білімалушыларға маңызды оқу пәндерінің бірін оқуға көмектесу болып табылады.

1-ТАРАУ «ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ» КУРСЫНЫҢ ПӘНІ, ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ ТҮСІНІКТЕРІ

1.1. «Анықтау органдарының қызметіне прокурорлық қадағалау» пәнінің пәні мен мазмұны

«Анықтау органдарының қызметіне прокурорлық қадағалау» курсы оның әртүрлі салаларында және қызметтің негізгі бағыттарында прокурорлық қадағалауды жүзеге асырудың тактикасы мен әдістерін ашады.

Прокурорлардың заң бұзушылықтарды анықтау және жою жөніндегі өкілеттіктері басқа векторлық сипатта болатынын атап өткен жөн.

Мәселен, сотқа дейінгі іс жүргізу және жедел-ізвестіру іс-шаралары сатысында заңдардың қолданылуын қадағалауды, сондай-ақ үкімді орындау сатысында заңдардың қолданылуын қадағалауды жүзеге асыру кезінде прокурорға оған заң бұзушылықтарды жоюға ғана емес, сонымен қатар өз шешімдерін қабылдауға мүмкіндік беретін императивті, ерікті өкілеттіктердің саны.

«Анықтау органдарының қызметіне прокурорлық қадағалау» курсының мазмұны прокурорлық қадағалау Қазақстан аумағында барлық мемлекеттік органдар, лауазымды тұлғалар, жеке және заңды тұлғалар үшін бірдей және біркелкі екендігі туралы даусыз ұстанымды негіздеуді қамтиды.

«Анықтау органдарының қызметіне прокурорлық қадағалау» курсының әдістемелік негізін жалпы философиялық әдістер: зерттеу, статистикалық әдістер, нақты социологиялық әдіс, сонымен қатар арнайы құқықтық әдістер: тарихи, логикалық-құқықтық, салыстырмалы құқықтық, жүйелік әдістер құрайды.

Оқытылатын курс құқықтың басқа салаларымен және оқу пәндерімен тығыз байланысты.

Мысалы, қылмыстық және азаматтық құқық, қылмыстық және азаматтық іс жүргізу, әкімшілік және түзеу құқығы прокурорлық қадағалау орталық орын алатын қызмет саласы болып табылады.

Қазақстан прокуратурасының функциялары мемлекетіміздің дамуының әртүрлі кезеңдерінде объективті сипаттағы өзгерістерге ұшырады. Олардың саны мен мазмұны мемлекеттіліктің қалыптасу және даму процестеріне, сондай-ақ елдегі әлеуметтік, саяси, экономикалық және құқықтық жағдайлардың өзгеруіне байланысты болды.

Демек, прокуратураның құқықтық мәртебесі көп жағдайда оған Конституцияның мемлекет механизміндегі орны мен рөліне байланысты.

Осы мән-жайларды ескере отырып, Қазақстан Республикасы прокуратурасы қызметінің мазмұны көп функциялы болып табылады. Бұл оны бірқатар батыс елдерінің мемлекеттік механизміндегі мақсаты бойынша ұқсас прокуратураның немесе басқа мемлекеттік құрылымдардың әртүрлі үлгілерінен ерекшелендіреді.

2002 жылғы 20 қыркүйектегі «Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасын» іске асыру контекстінде прокуратура институтының

одан әрі дамуы оның жаңа несеп $\neg$ толығымен пайда болуына себепші болады.

Конституция прокуратураға мемлекеттің негізгі Заңына қайшы келетін заңдарға наразылық білдіру міндетін жүктейді (83-бап), осыған байланысты прокуратура органдары жаңа жыныс $\neg$ бөлігін, яғни конституциялық қадағалау элементтерін іске асырады және сол арқылы мемлекетте жоғары қадағалауды жүзеге асырады.

83-бап.

1. Прокуратура мемлекет атынан Республика аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасы Президенті жарлықтарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәл және біркелкі қолданылуына, жедел-ізвестіру қызметінің, анықтау мен тергеудің, әкімшілік және атқарушылық іс жүргізудің заңдылығына жоғары қадағалауды жүзеге асырады, заңдылықтың кез келген бұзылуын анықтау және жою жөнінде шаралар қолданады, сондай-ақ заңдарға және басқаларға наразылық келтіреді Республиканың Конституциясы мен заңдарына қайшы келетін құқықтық актілер.

Прокуратура сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді, сондай-ақ заңда белгіленген жағдайларда, тәртіппен және шектерде қылмыстық қудалауды жүзеге асырады.

Республиканың прокуратурасы төмен тұрған прокурорларды жоғары тұрған прокурорға және Республиканың Бас Прокурорына бағындыра отырып, бірыңғай орталықтандырылған жүйені құрайды.

Ол өз өкілеттігін басқа мемлекеттік органдарға, лауазымды адамдарға қарамастан жүзеге асырады және Республика Президентіне ғана есеп береді.

Республиканың Бас Прокуроры өз өкілеттігінің мерзімі ішінде, қылмыс орнында ұсталған немесе ауыр қылмыстар жасаған жағдайларды қоспағанда, Сенаттың келісімінсіз қамауға алынбайды, күштеп әкелілмейді, сот тәртібімен қолданылатын әкімшілік жазалау шараларына тартылмайды.

Бас Прокурордың өкілеттік мерзімі бес жыл.

4. Республика прокуратурасының құзыреті, қызметін ұйымдастыру және оның тәртібі заңмен айқындалады.

«ПО қызметін прокурорлық қадағалау» курсының мәні прокуратураның функцияларын, мақсаттары мен міндеттерін, негізгі бағыттарын, ұйымдастыру мен қызметінің қағидаттарын, оның органдарының жүйесі мен құрылымын, прокурорлық қадағалауды жүзеге асырудың құқықтық құралдары мен әдістерін, сондай-ақ прокурордың заңдардың қолданылуын прокурорлық қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі өкілеттіктерін айқындайтын құқықтық нормалар болып табылады.

Аталған курстың негізгі мақсаты прокуратура органдарының практикалық қызметімен, прокурорлық жұмыстың тактикасы мен әдістемесімен таныстыру болып табылады.

Прокуратура қызметі ҚР-да мемлекеттік қызметтің дербес конституциялық нысаны ретінде заңдардың дәл және біркелкі қолданылуын жоғары қадағалауды жүзеге асыру процесінде туындайтын мемлекеттік

қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы негізінде ұйымдастырылатыны және жүзеге асырылатыны белгілі.

Қазақстандағы прокурорлық қадағалау туралы құқықтық нормалардың жиынтығы Республика Конституциясының, «Прокуратура туралы» ҚР Заңының тиісті нормаларынан, басқа заңнамалық актілердегі прокуратура органдарын ұйымдастыру және олардың қызметі жөніндегі нормалардан құралады және құқықтың дербес саласын құрайды.

Прокурорлық қадағалау нысанасы прокурордың қызметі реттеуге бағытталған қоғамдық қатынастар саласы болып табылады. Прокурорлық қадағалаудың құқықтық реттеу нысанасына конституциялық функцияны - заңдардың дәл және біркелкі қолданылуын жоғары қадағалауды жүзеге асыру кезінде туындайтын қоғамдық қатынастар жатады.

Құқықтық реттеу әдісі, яғни қоғамдық өмірдің осы саласындағы құқықтық қатынастарға қатысушылардың мінез-құлқына құқық нормаларымен белгіленген құқықтық ықпал ету тәсілі құқықтық нормаларды салаға бөлудің негізі болып табылады.

Құқықтық реттеудің қандай да бір әдісінің ерекшеліктері құқықтық қатынастар субъектілерінің заңдық жағдайын айқындауда да, олардың құқықтары мен міндеттерінің мазмұнын, олардың арасындағы құқықтық қатынастардың негіздерін айқындауда да, олардың іске асырылуын қамтамасыз етуде де көрінеді. Прокурорлық қадағалау нормалары прокурорлардың құқықтары мен міндеттерін айқындайды. Субъектілердің бірі прокурор болып табылатын құқықтық қатынастар ерекше сипатта болады.

Прокурордың қадағалау әрекеттерінің ерекшелігін заңдылықтың құқықтық санаты неғұрлым дәйекті ашады.

Прокурорлық қадағалау нысанасы ретінде заңдылық туралы түсінік алу үшін прокуратураның қадағалау қызметінің ерекшелігін ашуға мүмкіндік беретін заңдылық ұғымының мынадай мазмұнды толықтырылуы маңызды.

Заңдылық ұғымының мазмұны заңдар мен заңға тәуелді актілердің мынадай элементтерінен құралады; заңдарды іске асыру; заңдардың дәл және біркелкі қолданылуын қадағалау заңдардың бұзылуына жол берілгені үшін жауаптылық болып табылады.

Сондықтан, заңдылықты нығайту туралы сөз болғанда, мемлекет, оның өкімет және басқару органдары заңнаманы жетілдіру, атқарушы өкімет органдарының қызметін күшейту, прокурорлық қадағалауды жандандыру, жіберілген заң бұзушылықтар үшін жауапкершілікті арттыру жөнінде шаралар әзірлеуі тиіс дегенді білдіреді.

Осы проблемаларды шешудің кешенді тәсілі ғана мемлекетте заңдылық режимін құруға мүмкіндік береді.

Шартты түрде айтылғандай, «ҚР прокурорлық қадағалау» бағытын екі бөлікке бөлуге болады: Жалпы және Ерекше.

Курстың жалпы бөлімінде: прокуратура органдарының ұйымдастырылуы мен қызметінің принциптері, олардың функциялары, оның

түрлі буындарындағы прокуратура органдарының жүйесі мен құрылымы, прокуратура органдарын қалыптастыру тәртібі, прокурорларға қойылатын талаптар зерделенеді.

Бұл бөлікке сондай-ақ мазмұны мемлекеттік органдар жүйесіндегі прокуратураның орны мен рөлі, прокуратураның пайда болу тарихы және оның дамуының негізгі кезеңдері, үйлестіру қызметінің келешегі, мәні мен мақсаты, шет елдердің прокуратура органдарымен халықаралық-құқықтық ынтымақтастық туралы мәселелерді қамтитын тақырыптар енгізілген.

Курстың ерекше бөлігіне: прокурорлардың әртүрлі қадағалау салаларындағы және прокуратура органдары қызметінің негізгі бағыттарындағы мәні, міндеттері мен өкілеттіктері, прокурорлардың адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының, заңды тұлғалар мен мемлекеттің мүдделерінің сақталуын қадағалау жөніндегі қызметі мен ұйымдастырылуы; сотта мемлекет мүддесіне өкілдік ету, жедел-іздігіздіру қызметінің, сотқа дейінгі іс жүргізудің, әкімшілік және атқарушылық іс жүргізудің заңдылығын қадағалау.

«ПО қызметін прокурорлық қадағалау» пәнінде заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуға байланысты міндеттер, заңдылық ұғымы, оның мазмұны, мемлекет қызметінің түрлі жақтарын жетілдіруге ықпал ету, сондай-ақ прокуратура органдарының өзге де құқық қорғау органдарымен және қоғамдық құралымдармен өзара іс-қимылы ашылады.

Прокурорлардың қадағалаудың әртүрлі салаларындағы да, прокурорлық жүйенің қалыптасқан иерархиясы тұрғысынан да өкілеттіктері зерделенеді. Курста анықталған заң бұзушылықтарға прокурорлық ден қою іс жүргізу актілерінің мазмұнын ашуға ерекше орын берілген.

«Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Заңында көзделген прокурорлық ден қою актілері - наразылық, ұсыныс, қаулы және басқалары әмбебап болып табылады, алайда олардың қадағалау салаларының әрқайсысында ерекшелігі бар, яғни бұл құжаттарды қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізу саласында, мемлекеттік органдар қызметіндегі заңдылықты қадағалау тәртібімен жасау кезінде ерекшеліктері бар.

Прокурорлық қадағалауға арналған курс құқықтың басқа салаларымен және оқу пәндерімен тығыз байланысты.

Мұндай жағдай заң күшін жаппай және сөзсіз бекітуге бағытталған мемлекеттік қызметтің ерекше түрі ретінде прокурорлық қадағалаудың ерекшелігіне объективті түрде негізделген.

Оқу пәндерінің әрқайсысы - қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу, азаматтық және азаматтық іс жүргізу құқығы, әкімшілік және басқалары - құқықтың белгілі бір нақты саласындағы прокурорлық қадағалаудың рөлі мен мәніне белгілі бір орын бөледі.

«Прокурорлық қадағалау ПО қызметімен» бағытымен қылмыстық және азаматтық процесс, әкімшілік құқық, прокурорлық қадағалау

айтарлықтай орын алатын қызмет саласындағы тәртіптер неғұрлым тығыз байланысты.

Қазақстан Республикасының Конституциясына және «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес прокурорлық қадағалау дербес, мемлекеттік қызметтің ерекше саласын білдіреді.

Прокурорлық қадағалаудың дербестігі мемлекеттік қызмет түрі ретінде оның мазмұнымен айқындалады, ол Республика аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасы Президенті Жарлықтарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәл және біркелкі қолданылуына жоғары қадағалауды жүзеге асыруды, заңдылықтың кез келген бұзылуын анықтау және жою жөнінде шаралар қабылдауды білдіреді.

Бұл қызметті прокуратурадан басқа ешбір мемлекеттік және өзге де органдар жүзеге асыра алмайды, өйткені прокуратураның міндеттері мемлекеттің өзге құрылымдарының міндеттерінен ерекшеленеді.

Прокурорлық қадағалаудың ерекшелігі прокуратура биліктің бірде-бір тармағына жатпайтындығында және Қазақстан Республикасының Президентіне есеп беретін тәуелсіз, бірыңғай және орталықтандырылған мемлекеттік орган болып табылатындығында. Прокуратура маңызды конституциялық институттардың бірі ретінде Конституцияны құқықтық қорғау тетігінің ажырамас элементі болып табылады.

«ПО-ның қызметін прокурорлық қадағалау» тәртібі прокуратураны ұйымдастыру мен оның қызметінің негізгі қағидаттарын білуге, заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуға байланысты міндеттерді ашуға мүмкіндік береді.

Ол оның әртүрлі салаларында және прокуратура органдары қызметінің негізгі бағыттарында прокурорлық қадағалауды жүзеге асырудың тактикасы мен әдістемесін ашуды қамтиды.

Прокурорлардың қоғамдық қызметтің түрлі салаларындағы заң бұзушылықтарды анықтау және жою жөніндегі өкілеттіктері бірдей емес.

Мәселен, сотқа дейінгі іс жүргізудің заңдылығын қадағалауды жүзеге асыру кезінде, сондай-ақ атқарушылық іс жүргізудің заңдылығын қадағалауда прокурорға белгіленген заң бұзушылықты жоюға ғана емес, сондай-ақ туындаған мәселе бойынша дербес шешім қабылдауға мүмкіндік беретін өкілеттіктердің тұтас кешені берілген.

Прокурордың алдында мемлекеттік органның, кәсіпорынның немесе ұйымның жедел-шаруашылық қызметіне араласуға тыйым салынған кезде мемлекеттік органдар қызметіндегі заңдылықты қадағалау саласында жағдай басқаша.

Сот органдарының қызметі саласында прокурордың қадағалауына қатысты қолданыстағы заңнамада прокурорлар үшін осыған ұқсас шектеулер бар, өйткені сот тәуелсіз және заңға ғана бағынады. Прокурордың міндеті - соттың заңсыз үкімдеріне, шешімдеріне, ұйғарымдары мен қаулыларына наразылық келтіру, ал қылмыстық және азаматтық істер бойынша шешім қабылдау - соттың міндеті.

«ПО қызметін прокурорлық қадағалау» курсының мазмұнына прокурорлық қадағалау бөлінбейтін, оны әртүрлі учаскелердегі прокурорлардың оқшауланған қызметі (тергеу мен анықтаудың заңдылығын қадағалау, сотта мемлекет мүддесін білдіру және т.б.) ретінде түсінудің қажеті жоқ екендігі туралы даусыз жағдайдың негіздемесі кірді.

Прокурорлық қадағалаудың біртұтастығы мен бөлінбестігі прокуратура органдарының негізгі буыны ретінде аудандық (қалалық) прокуратура деңгейінде ерекше анық байқалады.

Онда қадағалаудың әртүрлі салаларымен айналысатын құрылымдық бөлімшелер жоқ; аудан немесе қала прокуроры бір мезгілде қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі барлық проблемалармен айналысады.

Мысалы, ол қылмыстық және азаматтық істер бойынша апелляциялық наразылық келтіру туралы шешім қабылдауға, заңсыз ұсталатын адамды қамаудан босатуға немесе айыпталушыны, сезіктіні заңда көзделген негіздер бойынша қамауға алуға құқылы.

Жоғары тұрған - облыстық және оларға теңестірілген прокуратуралардың, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жүйесі мен құрылымы туралы сөз болғанда мүлдем басқа мәселе. Олардың әрқайсысының ұйымдық және штат жоспарында прокурорлық қадағалаудың нақты саласын жүргізетін дербес бөлімшелердің (департаменттердің, басқармалардың, бөлімдердің) болуын болжайтын белгілі бір құрылымы бар.

Алайда, мұның бәрі мұнда прокурорлық қадағалаудың біртұтастығы принципі бұзылатынын білдірмейді, ол сақталады, бірақ практикалық орындылық мақсатында ол прокурорлық қызметтің салаларын жүргізетін құрылымдық бөлімшелер арасында бөлінеді.

1.2. Прокурорлық қадағалаудың негізгі бағыттарының жалпы сипаттамасы. Прокуратура органдарының құрылымы

ҚР «Прокуратура туралы» Заңында бекітілген прокурорлық қадағалау салалары мемлекеттік қызмет белгілі бір салаларынан туындайды, түрлі органдар мен лауазымды тұлғалар атқаратын функциялардың ерекшеліктеріне, сондай-ақ қадағалау салаларының әрқайсысы шешетін міндеттердің ерекшеліктеріне негізделген.

Баяндалғанды негізге ала отырып, біз прокурорлық қадағалау саласы - бұл прокурордың тектік объектісімен — қадағалау нысанасымен, сондай-ақ ерекше міндеттерімен және өкілеттіктерімен сипатталатын прокуратура органдары қызметінің мамандандырылған ұйымдық-құқықтық негізі деп айта аламыз.

Әрбір саладағы қадағалаудың дұрыс ұйымдастырылуы және тиісті қойылуы тексеруге жататынын, қандай актілер, іс-әрекеттер (әрекетсіздіктер), құқықтық қатынастар және заң бұзушылықтарды анықтау және уақтылы жою, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру және кінәлілерді заңмен белгіленген жауапкершілікке тарту шараларын қолдану үшін

прокурордың назарында қандай субъектілер болуға тиіс екенін нақты білуді көздейді.

Прокурорлық қадағалау саласы ұғымы зерттелетін салалардың әрқайсысының ерекше міндеттерімен де. Ол сондай-ақ ажырамас белгі ретінде прокурордың әрбір салада заңмен берілген ерекше өкілеттіктерінің болуын қамтиды.

Мысалы, сотқа дейінгі іс жүргізуді қадағалауды жүзеге асыратын прокурор жалпы қадағалау тәртібімен әрекет ететін прокурорға берілмейтін билік-өкімдік өкілеттіктерге ие.

Прокурорлық қадағалаудың әрбір саласында прокурор заңдардың дәл және біркелкі қолданылуын жоғары қадағалау функциясын жүзеге асыра отырып, әртүрлі органдармен, лауазымды адамдармен және азаматтармен құқықтық қатынастарға түседі.

Прокурорлық қадағалаудың бірде-бір саласы басқа салалармен байланыстардан және өзара қарым-қатынастардан тыс, тұтастай алғанда прокуратура міндеттерінен қол үзіп қаралмайды.

1956 жылы В.С.Тадевосян прокуратура органдарының негізгі функцияларын былайша белгіледі: «... 1) жалпы қадағалау; 2) қылмыстың $\neg$ түсін қадағалау; 3) сот қадағалауы; 4) қамау және бас бостандығынан айыру орындарын қадағалау» [17, 94].

С.Г. Березовская атап өткендей, «прокурорлық қадағалау саласы - бұл прокурордың арнайы физикалық міндеттері мен өкілеттіктерімен, сондай-ақ босану объектісі мен қадағалау нысанасы $\neg$ сипатталатын прокуратура органдары қызметінің мамандандырылған ұйымдық $\neg$ құқықтық бағыты» [18, 38].

Прокурорлық қадағалаудың бірде-бір саласы басқа салалармен байланыстардан және өзара қарым-қатынастардан тыс, тұтастай алғанда прокуратура міндеттерінен қол үзіп қаралмайды.

1956 жылы В.С.Тадевосян прокуратура органдарының негізгі функцияларын былайша белгіледі: «... 1) жалпы қадағалау; 2) қылмыстың $\neg$ түсін қадағалау; 3) сот қадағалауы; 4) қамау және бас бостандығынан айыру орындарын қадағалау».

С.Г. Березовская атап өткендей, «прокурорлық қадағалау саласы - бұл прокурордың арнайы физикалық міндеттері мен өкілеттіктерімен, сондай-ақ босану объектісі мен қадағалау нысанасы сипатталатын прокуратура органдары қызметінің мамандандырылған ұйымдық $\neg$ құқықтық бағыты».

Бұл ретте қадағалау объектісі толық айқындалған мамандандырылған қызметтің заңдылығын білдіреді, ал заңдылығы сипаттағы іс-әрекеттер мен актілер мәні болып табылады.

Бұл өз кезегінде прокурорлық қадағалаудың $\neg$ оңтайлы нысандары мен әдістерін таңдауды, оның құқықтық жағдайының ерекшеліктерін айқындайды.

Бұған дейін прокурорлық қадағалау саласына ұқсас анықтаманы Б.М. Спиридонов ұсынған, оның пікірінше прокурорлық қадағалау саласы «құқық нормаларымен реттелетін прокуратура органдарының мамандандырылған

қызметі, тектік қадағалау объектісі мен нысанасы, сондай-ақ ерекше міндеттер мен өкілеттіктері» бар.

Осылайша, қадағалау объектісінің арнайы мәні және ол анықтайтын прокурордың құқықтық жағдайын ерекшеліктері прокурорлық қадағалау салаларының жүйесін құру және үшін қағидатты түрде маңызды.

Бұл критерілер объективті, оларды әзірлеу және қадағалау теориясына енгізу - прокуратураның көпжылдық қызметінің және оны теоретикалық жалпылаудың нәтижесі.

Объектінің және қадағалау нысанасының ерекшеліктерін дұрыс түсіну жаңа тораптар ағаштар жасауға, оның ішінде қолданыстағыларын бөлшектеу есебінен де кедергі келтіреді.

Осылайша, меншік нысанына қарамастан кәсіпорындардың, мекемелердің, ұйымдардың, лауазымды адамдар мен азаматтардың заңмен белгіленген тәртіп пен нысанда заңдардың дәл және біркелкі қолданылуын жоғары қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі прокурордың жалпы қадағалау деп түсініледі.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді, жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдардың заңдардың дәлме-дәл және біркелкі қолданылуын жоғары қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі прокурордың, бұдан басқа, әкімшілік және атқарушылық іс жүргізудің заңдылығына.

Сонымен бірге бұл схема қату мойын болып табылмайды. Салалар санын ұлғайтуға, қадағалау объектісін нақтылауға белгілі бір шамада ұмтылу дәстүрлі салалар шеңберінде қызметтің салыстырмалы оқшауланған түрлері мен учаскелерінің және тиісінше қадағалаудың нысандары мен әдістерінің болуымен. Бұл ерекшеліктерді ескермеуге болмайды.

Мәселен, жалпы қадағалау ҚФБ-да әкімшілік ескерту, мәжбүрлеу және жазалау шараларын қолданудың заңдылығын қадағалауды ұйымдастыруға және жүзеге асыруға байланысты топтарының назарын аударады. Оларды қолдану аясы айтарлықтай және кеңеюге айқын үрдісі бар.

Бұл азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, оның ішінде конституциялық құқықтары мен бостандықтарын тікелей және елеулі түрде етеді.

Құқық бұзушыларды әртүрлі құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілікке тартуды, маскүнемдікке, маскүнемдікке және нашакорлыққа ұшыраған адамдарды мәжбүрлеп емдеуге және тәрбиелеуге жіберуді, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға әкімшілік қадағалау орнатуды, әкімшілік тәртіппен тұрғын жайдан шығаруды атау жеткілікті.

Соттардың қылмыстық және азаматтық істерді қарауының заңдылығын прокурорлық қадағалауды ұйымдастыруда прокурордың соттағы әртүрлі іс жүргізу жағдайына байланысты айырмашылықтар бар.

Ақырында, сот белгілеген бас бостандығынан айыру және мәжбүрлеп орындарындағы заңдылықты қадағалаудың да елеулі ерекшеліктері бар.

Мәселен, түзеу мекемелеріндегі, психиатриялық ауруханалардағы қадағалау прокурорлардың үлкен императивтік-өкімдік өкімдерімен

қамтамасыз етілген және тиісті заңдарда арнайы айтылған жүйелі түрде – жүргізілуі тиіс.

Посткеңестік мемлекеттердің әрқайсысының тәуелсіздік алуына байланысты халықаралық ынтымақтастық қажеттілігі туындады.

Бұл бағытта прокуратура органдарына да қадағалау өкілеттіктерін жүзеге асыру жөніндегі өкілеттіктер жүктеледі. Экстрадициялау, ұстап беру және қылмыстық қудалауды жүзеге асыру мәселелері сияқты ынтымақтастықтың жаңа нысандары пайда болды.

Айта кету керек, ҚР прокуратура органдарының қадағалау қызметінің әрбір бағыты адамның және азаматтың конституциялық құқықтарын сақтауды мақсат етеді.

Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының құрылымы:

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы.

1. Аумақтық прокуратуралар:

- облыстық және оларға теңестірілген.
- аудандық (қалалық) прокуратуралар.
- көлік прокуратуралары.

3.2. Мамандандырылған прокуратуралар:

- табиғат қорғау прокуратуралары.
- әскери бөлімдердің (режимдік объектілердің) прокуратуралары.
- облыстардың түзеу мекемелеріндегі заңдылықты қадағалау жөніндегі арнайы прокуратуралар.
- өңірлік көлік прокуратуралары.
- Бас әскери прокуратура.
- округтердің прокуратуралары.
- гарнизондардың прокуратуралары.

1.3. Прокуратура органдарының ұйымдастырылуы мен қызметінің қағидаттары.

Осы тақырыпты зерделеу кезінде прокуратураны ұйымдастыру мен оның қызметінің қағидаттары - бұл прокурорлар қызметінің елеулі ерекшеліктерін айқындайтын неғұрлым жалпы басшылыққа алынатын ережелер екенін назарда ұстаған жөн. Әрбір қағидат қадағалауды ұйымдастыру мен жүзеге асыруда прокуратура қызметінің басты, бастапқы сәттерін айқындайды, сондықтан олар Қазақстан Республикасының Конституциясында және «Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы» Заңда бекітілген.

Прокуратура органдары біртұтас және орталықтандырылған жүйені - төмен тұрған прокурорларды жоғары тұрған прокурорға және Қазақстан Республикасының Бас прокурорына бағындыра отырып, Қазақстан Республикасының прокуратурасын құрайды және өз қызметін заңдылық, барлығының теңдігі негізінде жүзеге асырады азаматтардың заң алдында,

прокурорлардың тәуелсіздігі, жариялылығы, прокурордың талаптарын орындаудың міндеттілігі.

Бірлік қағидаты Қазақстан Республикасының аумағында жұмыс істейтін барлық аумақтық және мамандандырылған прокуратуралардың бірыңғай жүйені құрайтынын білдіреді. Әрбір прокурор тиісті аумақта немесе құқықтық қатынастар саласында барлық прокуратура органдарының бірыңғай жүйесінің өкілі ретінде әрекет етеді, ал оның қызметінің барлық актілері тұтастай алғанда прокуратурадан шығады.

Барлық прокурорларға (кейбір ерекшеліктерден басқа) оларды іске асырудың бірдей өкілеттіктері мен құқықтық құралдары берілген. Айталық, ауданнан бастап Бас прокурорға дейін кез келген прокурор өз құзыреті қолданылатын орган қабылдаған заңсыз құқықтық актіге ден қоюға құқылы және міндетті.

Мұндай бұзушылықтарды жою үшін нақ сол бір құқықтық құралдар: наразылық, ұйғарым, ұсыным және т.б. енгізу пайдаланылады. Заңнамада арнайы айтылған кейбір өкілеттіктер ғана белгілі бір прокурорларға бекітілген. Прокурорлардың белгілі бір тобына ғана соттардың заңды күшіне енген үкімдеріне, шешімдеріне, ұйғарымдарына және қаулыларына наразылық келтіру құқығы берілген.

Бірлік қағидатының әрекеті прокурорлық қадағалаудың бір адамының екіншісін алмастыра алатындығынан көрінеді. Мәселен, жоғары тұрған прокурор заңда арнайы айтылған жағдайлардан басқа, төмен тұрған прокурордың міндеттерін орындауды өзіне қабылдай алады, сондай-ақ өз міндеттерін орындауды төмен тұрған прокурорға тапсыра алады.

Орталықтандыру қағидаты прокуратураның бағыныстылығы тек тігінен өтетінін білдіреді: төмен тұрған прокурор жоғары тұрған прокурорға, ал барлық прокурорлар - Қазақстан Республикасының Бас прокурорына бағынады.

Прокуратура органдары жүйесінде басқару органдарын ұйымдастыру мен олардың қызметіне тән және тігінен - ортасынан да, көлденеңінен де - жергілікті органдарға да бағынудан тұратын «қос бағыну» қағидаты қолданылмайды.

Егер аудан, қала немесе облыс прокуроры жергілікті органдарға және орталыққа «қос» бағыныста болса, ол мемлекет ауқымында бірыңғай заңдылық талабын жүзеге асыруды қамтамасыз ете алмас еді. Прокуратура органдарын орталықтандыру бұл органдардың тағайындалу сияқты құрылу нысанын көздейді.

Бас прокурорды Қазақстан Республикасы Сенатының келісімімен Қазақстан Республикасының Президенті тағайындайды. Төмен тұрған прокурорларды Бас прокурор тағайындайды.

Орталықтандыру дегеніміз прокуратура органдары жүйесіндегі басшылық қағидаты дара басшылық болып табылады, оның мәні тиісті прокурор құзыретіне жататын барлық мәселелерді жеке-дара шешеді және жоғары тұрған прокурордың жеке-дара бұйрықтары мен өкімдері төмен тұрған прокурорлар үшін міндетті болып табылады.

Жоғары тұрған прокурор төмен тұрған прокурордың шешімін жеке-дара жоюға құқылы. Дара басшылық Қазақстан Республикасы прокуратурасының бірыңғай басшысы Бас прокурор болып табылатындықтан көрінеді, оған Конституция елдегі заңдылықты қадағалауды жүзеге асыруды жүктейді.

Заңдардың орындалуын қадағалауды жүзеге асыратын орган бола тұра, прокуратура сонымен бірге оның қызметін реттейтін заңдарды қатаң және бұлжытпай басшылыққа алуға тиіс. Прокуратура органдары қадағалау қызметіндегі өз өкілеттіктерінің шегінен шықпауға және сонымен бірге заң бұзушылықтың бірде-бір жағдайын тиісті ден қоюсыз қалдырмауға тиіс.

Прокуратураның өзінің заңды аз ғана бұзуы, оның қадағалауындағы органдардағы заңдылықты қадағалаудың әлсіреуі прокуратураның заңдылықты, мемлекет мүдделерін, азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғайтын орган ретіндегі беделіне нұқсан келтіреді.

Тәуелсіздік қағидаты әрбір прокурордың Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын ғана басшылыққа ала отырып, мемлекеттік билік және басқару органдарына, лауазымды адамдарға, бұқаралық ақпарат құралдарына, саяси, өзге де қоғамдық және діни бірлестіктерге қарамастан, өз өкілеттіктері (құзыреті) шегінде іс-әрекетті жүзеге асыратынын және барлық шешімдерді (қадағалауды, қылмыстарды тергеуді және т.б. жүзеге асыру бойынша) қабылдайтынын білдіреді, өзінің ішкі сеніміне, толықтығының, жан-жақтылығының және объективтілігінің талаптарына сәйкес жүргізілген тексерулер мен тергеулердің материалдарына негізделеді.

Мемлекеттік өкімет пен басқару органдарының лауазымды адамдарының, саяси партиялар мен өзге де қоғамдық және діни бірлестіктер, бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің және олардың өкілдерінің, сондай-ақ азаматтардың заңсыз шешім қабылдауға мәжбүрлеу немесе олардың заңды қызметіне кедергі жасау мақсатында оларға қандай да бір нысанда ықпал етуге тыйым салынады және заңда белгіленген жауаптылыққа (тәртіптік, әкімшілік, қылмыстық) әкеп соғады.

Прокуратура тәуелсіздігінің кепілі Заңда бекітілген прокурорлық қызметкерлердің саяси қызметпен айналыса алмайтыны және өздерінің қызмет бабында саяси мақсаттарды көздейтін саяси партиялар мен қоғамдық бірлестіктердің шешімдерімен байланысты еместігі туралы ереже болып табылады.

Прокуратура органдарының тәуелсіздігі прокурорлық қызметкерлерге ақылы заң қызметін көрсетуге, кәсіпкерлік қызметпен айналысуға, прокуратура органдарындағы қызметті кәсіпорындардағы, мекемелердегі немесе ұйымдардағы жұмыспен қоса атқаруға тыйым салумен де қамтамасыз етіледі. Оқытушылық, ғылыми және шығармашылық қызмет бұған жатпайды.

Барлық азаматтардың заң алдындағы теңдігі қағидаты прокуратура органдарының заң бұзушылықтың жолын кесу, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру және жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, шығу тегіне, азаматтығына, мүліктік және лауазымдық жағдайына, тұрғылықты жеріне,

дінге көзқарасына, нанымына, саяси партияларға және басқа да қоғамдық қозғалыстарға қатыстылығына қарамастан осы бұзушылықтарға жол берген адамдарды заңмен белгіленген жауапкершілікке тарту жөнінде шаралар қолданатынын білдіреді.

Прокуратура органдары қызметінің жариялылығы оның қызметінің азаматтар, бұқаралық ақпарат құралдары үшін ашық және қолжетімді екенін білдіреді. Жариялылық прокуратура қызметінің барлық бағыттарына тән.

Заңдардың орындалуын тексеру, олардың нәтижелері, соның ішінде анықталған заң бұзушылықтарды жою және кінәлілерді жауапкершілікке тарту жөніндегі шаралар, әдетте, мекемелердің, ұйымдардың, кәсіпорындардың ұжымында ғана емес, халыққа да кеңінен танымал болады.

Бұл үшін прокурорлар бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланады, оларда анықталған заң бұзушылықтар және осыған байланысты қабылданған шаралар туралы хабарламалар жасайды.

Прокуратура органдарының қызметінде жариялылық қағидатын қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасының прокуратура аппаратының құрылымында «Ақпарат және жұртшылықпен байланыс бөлімі» бар, оған заңдылықтың жай-күйі, қылмысқа және басқа да құқық бұзушылықтарға қарсы күрес жөнінде прокуратура қабылдайтын шаралар туралы бұқаралық ақпарат құралдары арқылы азаматтарды, жұртшылықты хабардар ету міндеті жүктелген. Жариялылық қағидаты, «Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы» Заңда көзделгендей, белгілі бір шектеулерге ие. Олар Конституцияның азаматтардың жеке және отбасылық құпияға құқықтарын бекітетін нормаларын, мемлекеттік, коммерциялық, дәрігерлік, тергеу құпияларын қорғайтын заңдар талаптарын сақтауға байланысты.

Прокурор талаптарының міндеттілік принципі прокурор нормативтік құқықтық актілердің дәл және біркелкі орындалуын қадағалау жөніндегі өз өкілеттіктерін жүзеге асыра отырып, құқық үстемдігін, заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету мақсатында мемлекет атынан іс-қимыл жасайды, азаматтардың және ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық және мемлекеттік осыған байланысты прокурордың заңға негізделген талаптарын орындау қандай да бір шарттармен байланысты болмайды және заңда көрсетілген мерзімде не прокурормен келісілген мерзімде орындалады.

1.4. Прокуратура органдары дамуының тарихи кезеңдері

«Прокурор», «прокуратура» деген сөздердің латын тіліндегі «procure» деген тамыры бар, бұл «қамқорлық жасаймын», «басқарамын» дегенді білдіреді. Ежелгі Римде де сот және коммерциялық істерде Рим азаматының сенімді тұлғасы, үй басқарушысы, провинцияларды басқарушы, өз қолында биліктің толығымен, сот билігін қоса алғанда, басқарушы бола алатын прокурор лауазымы болған.

Прокуратура, бұрын пайда болған сот ісін жүргізуден айырмашылығы, Еуропа елдерінде ХІУ-ХІХ ғасырларда пайда болды. Франция королі Филипп IV Ордонанс ол 1302 жылғы 25 наурызда монархтың мүддесін қорғайтын орган ретінде прокуратура құрды. Корольді қызықтырған істерде қылмыстық қудалау құқығы олар бойынша іс жүргізудің басынан бастап корольдік прокурорларда танылды. Одан әрі корольдік прокурорлардың қызмет аясы үнемі кеңейіп отырды. Ресейде прокуратура құру Петр 1 дәуіріне келді, ол мемлекеттік басқару реформасы процесінде заңдардың орындалуын қадағалайтын және бопсалаушы шенеуніктермен, қазынашылар мен паракорлармен күресетін аппарат құру қажеттігі туралы қорытындыға келді. Осы мақсатта Петр I 1711 жылы бастапқыда негізінен жасырын, заңсыз әрекет еткен фискалат институтын енгізді. Содан кейін бақылау қызметінің түрлі нысандарын құру және жетілдіру мақсатында 1722 жылғы 12 қаңтардағы Жарлықпен прокуратура құрды. 1722 жылғы 27 сәуірде ол «Генерал-прокурордың лауазымы туралы» жарлық шығарды, ол құрылған жаңа мекеменің қызметін егжей-тегжейлі регламенттеп, оның мәртебесін «державаның көзі» және «мемлекеттік істер туралы дайындаушы»деп белгіледі.

Содан кейін 1722 жылы прокуратура заңдылық пен құқықтық тәртіп бірлігінің тірегі болуға арналған заңдардың орындалуын қадағалаудың жалпы мемлекеттік және қатаң орталықтандырылған жүйесі, жоғары билік пен мемлекеттің мүдделерін сақтауды қадағалау органы ретінде әртүрлі шенеуніктердің қызметін ерекше бақылау институты ретінде бекітілді.

Прокурорлардың жергілікті әсерлерден тәуелсіздігін қамтамасыз етуге оларды қызметке тағайындаудың және қызметтен босатудың белгіленген тәртібі едәуір ықпал етті. Генерал-прокурр мен губерниялық прокурорлар императордың рескриптімен тағайындалып, босатылды. Барлық дәрежедегі прокурорлар тиісті лауазымдарға өмір бойы тағайындалды. Осылайша, прокурор белгілі бір лауазымды атқара отырып, өзінің болашағына сенімді бола алады.

Мемлекеттік-құқықтық институт ретінде прокуратураның бірегей қасиеттері 1775 жылғы 7 қарашада қабылданған аса маңызды «Губернияларды басқаруға арналған мекемелер» заң актісінде ескерілген. «Мемлекеттік органдар жүйесінде прокуратураның орны анықталды. Бұл ретте губерниялық прокурорға ұзақ уақыт бойы мемлекеттік жүйедегі басты тұлғалардың бірі болуға мүмкіндік берген дәлдік пен нақтылықпен! әкімшілік басқару.

Құқықтық жүйенің құрылымында 1864 жылғы қарашада сот реформасының негізгі актілері бекітілгеннен кейін елеулі өзгерістер болды.

Қазақстан үш ғасырға жуық уақыт бойы Ресей империясының, содан кейін Кеңес Одағының құрамында болды, сондықтан республикалардағы прокуратура органдарының дамуы метрополияның құқықтық жүйелерінің эволюциясымен тығыз байланысты, мемлекеттік биліктің құқықтық институттары мен тетіктері әртүрлі.

Патша билігі құлатылғаннан және Қазан төңкерісінен кейін прокуратура органдары таратылды және бес жылға жуық уақыт бойы, оның ішінде Қазақстан аумағында да жұмыс істемеді. 1917 жылғы 24 қарашадағы № 1 сот туралы декрет бұрын болған революцияға дейінгі сот органдарын, адвокатураны, сот тергеушілері және прокурорлық қадағалау институттарын жойды.

Осылайша, 1917-1922 жылдары революциялық-социалистік заңдылықтың сақталуын қадағалауды биліктің әртүрлі органдары жүзеге асырды, оларға бірінші кезекте билік пен басқарудың жоғары органдары жергілікті Кеңестер, олардың атқарушы комитеттері мен халық комиссариаттары кірді. Жұмысшы-шаруа инспекциясы комиссариатының Халық функциясына ЗЕ-ні орталық биліктің декреттері мен қаулыларын ұдайы жүзеге асыруын, сондай-ақ лауазымды адамдардың заңсыз әрекеттері туралы өтініштерді қадағалау кірді.

Заңдылықты қадағалаудың мұндай жағдайы уақыт талаптарына жауап бермеді, нәтижесінде бірыңғай ұйымдық және құқықтық негізде мемлекет атынан қадағалауды жүзеге асыратын органға қажеттілік туындады. Осыған байланысты Әділет наркоматы Мемлекеттік прокуратура туралы декреттің жобасын дайындап, жариялады. Мемлекеттік органдар жүйесінде прокуратураның құрылу қағидаттары, орны мен рөлі туралы қызу пікірталаста бастапқыда прокуратура органдарын - орталыққа және жергілікті губисполкомға қосарланған бағыну қажеттігі туралы пікір басым болды, бірақ В.И.Лениннің «Қосарланған бағыныстылық және заңдылық туралы» ВЦИК қабылдаған «Прокуратура туралы ереже» хатынан кейін ол прокуратураның орталықтандырылған органын құру туралы көзқарас қалыптасты.

Кейіннен, алғашқы «КСР Одағы мен одақтас республикалардың сот құрылысы негіздерінің» қабылдануымен прокуратура органдары орталықшылдық және өз республикасының жоғарғы органдарына есеп беретін және ведомстволық бағынысты республиканың тиісті прокурорына ғана бағыну принциптеріне құрылған.

РСФСР прокуратурасы мен КСР Одағы прокуратурасының қалыптасуы басқа одақтас республикаларда прокуратураның қалыптасуына бірнеше кезең. ықпал етті

Бірінші кезеңде (1917-1958 жж.) тергеу органдарының институты РСФСР және КСРО қылмыстық іс жүргізу заңдарының ықпалымен дамыды.

Бастапқыда бұрын болған сот тергеушілері институты таратылғаннан кейін қылмыстық істер бойынша алдын ала тергеу жүргізу жергілікті судьяларға жеке-дара жүктелді.

Контрреволюцияға, мародерлікке, саботажға және басқа да қауіпті қылмыстарға қарсы күрес мақсатында губерниялық және қалалық Кеңестер сайлайтын революциялық трибуналдар құрылды. Кеңестер жанынан революциялық трибуналдарға жататын істер бойынша алдын ала тергеу жүргізу үшін ерекше тергеу комиссиялары құрылды.

1919 жылғы қазанда Түркістан аймақтық революциялық-тергеу комиссиясы құрылды, ол бастапқыда өлкенің Әскери-революциялық комитетінің ішкі басқару бөлімінің құрамына, содан кейін 1920 жылғы қазаннан бастап Қырғыз (Қазақ) АССР НКВД құрамына кірді.

1920 жылғы 21 қазандағы Бүкіләлемдік орталық сайлау комиссиясының декретімен Кирревком жанындағы Революциялық-тергеу комиссиясы мен округтік, уездік комитеттердің жанындағы тергеу комиссиялары таратылды, жеке-дара тергеушілер институты түпкілікті белгіленді.

Қылмысқа қарсы күресті күшейту үшін 1921 жылғы 27 желтоқсанда Бүкіләлемдік орталық сайлау комиссиясы бекіткен Кеңес жұмысшы-шаруа милициясы туралы ережеге сәйкес Қырғыз (Қазақ) АССР жұмысшы-шаруа милициясы құрылды. Соттың қарамағындағы тергеушілер ҚазОСК Қаулысымен, және Қазақ КСР Ұлттық қауіпсіздік комитеті 1928 жылы ғана прокуратура органдарына берілді. Осы сәттен бастап алдын ала тергеу кезеңінде туындайтын барлық мәселелерді тек прокурор ғана шеше бастады.

1933 жылғы 17 желтоқсанда бекітілген «КСР Одағының прокуратурасы туралы ереже» КСРО прокуратурасының дербес мемлекеттік орган ретіндегі құқықтық мәртебесін анықтады, КСРО Жоғарғы Сотының Прокуратурасы таратылды. Құрылымдық бөлімше ретінде прокуратураға әскери және көлік прокуратурасы кірді.

1936 жылы мемлекеттік органдарды, оның ішінде прокуратура органдарын дамыту мен нығайтудың жаңа кезеңі басталды. Қазақстан Кеңестерінің оныншы төтенше съезі Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының КСР Одағына кіруін заң жүзінде бекіткен Республика Конституциясын қабылдады.

1936 жылы 11 қарашада Қазақ КСР-інің бірінші прокуроры С.Ескараевтың қолымен әділет және прокуратура наркоматын бөлу туралы бұйрық шығарылды.

1936 жылы мемлекеттік органдарды, оның ішінде прокуратура органдарын дамыту мен нығайтудың жаңа кезеңі басталды. Қазақстан Кеңестерінің оныншы төтенше съезі Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының КСР Одағына кіруін заң жүзінде бекіткен Республика Конституциясын қабылдады.

1936 жылы 11 қарашада Қазақ КСР-інің бірінші прокуроры С.Ескараевтың қолымен әділет және прокуратура наркоматын бөлу туралы бұйрық шығарылды.

Қайта құрудың екінші кезеңінің (1960-1991 жж.) негізі Қазақ КСР ҚІЖК болды, ол 1960 жылы күшіне енді, оған сәйкес республикада алдын ала тергеу жүргізу құқығы мен прокуратура органдарына, сондай-ақ мемлекеттік қауіпсіздік және ішкі істер органдарына заңды түрде жүктелді.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі жарияланғаннан кейін егемен Қазақстанның прокуратура органдарын дамытудың үшінші кезеңі басталады (1991 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін), сол кезде Республиканың Бас Прокуроры лауазымы енгізілді. 1991 жылғы 6

желтоқсанда Қазақстан Республикасының Бас Прокурорына бағынысты, прокуратураның қалыптасуына бастама болған прокуратура органдарының бірыңғай жүйесі құрылды. Бұл үшін

1992 жылғы 17 қаңтарда Жоғарғы Кеңестің қаулысымен «Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы» Заң қолданысқа енгізіледі, оны прокуратура заңдардың орындалуын жоғары қадағалау органы деп жариялайды. Аталған заң 1995 жылғы 21 желтоқсанға дейін, яғни «Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Заң күші бар Жарлығы күшіне енгенге дейін қолданыста болды. Соңғы нормативтік құқықтық актінің қабылдануы 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы.

Осы уақыт ішінде біздің мемлекетіміздің құқықтық саласында белгілі бір өзгерістер болды, ол жаңа мемлекеттік құрылым, прокуратура органдарының алдында тұрған міндеттерді жаңарту қағидаттарына сәйкес реформаланды. Осының барлығы өз кезегінде «Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы» Жарлыққа тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізуді талап етті. Ел Парламентінің прокурорлық қадағалау мәселелері бойынша заңнамаға соңғы өзгерістер мен толықтыруларды қабылдауы прокуратура органдарының қазақстандықтардың конституциялық құқықтарын қорғау жөніндегі қызметін жетілдірудегі кезекті қадам болды.

Осылайша, қазіргі прокуратураның үш ғасырға жуық тарихы бар және оның құқықтық мәртебесінің ұзақ эволюциясының нәтижесі болып табылады. Елдегі заңдылық пен құқықтық тәртіптің қазіргі жағдайының өткірлігі прокуратураның әлеуетін одан әрі барынша пайдалану қажеттігін талап етеді.

Негізгі әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (өзгертулер мен толықтырулар 01.01.2023) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілде(өзгертулер мен толықтырулар 03.10.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілде(өзгертулер мен толықтырулар 05.09.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.
4. «ҚР прокуратура туралы» 2022 жылғы 5 қарашадағы 2022 года Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы (өзгертулер мен толықтырулар 12.09.2023) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.
5. Қазақстан Республикасының «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154 Заңы (өзгерістер мен толықтырулар 21.11.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.
6. Қазақстан Республикасының «Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380 Заңы (өзгерістер мен толықтырулар 09.09.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs>.

7. Қазақстан Республикасының «Әскери полиция органдары туралы» 2023 жылғы 14 наурыздағы № 205 Заңы (өзгерістер мен толықтырулар 09.09.2024)// 14.03.2023//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/>

8. «Қылмыстық сот ісін электрондық форматта жүргізу жөніндегі нұсқаулықты бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Бас прокурорының 2018 жылғы 3 қаңтардағы № 2 бұйрығы. (өзгерістер мен толықтырулар 30.09.2022) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

10. «Прокурорлық қадағалауды ұйымдастырудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2023 жылғы 17 қаңтардағы № 32 бұйрығы //<https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300031753/history>

11. Қазақстан Республикасының «Адамдарды қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін арнаулы мекемелерде, арнаулы үй-жайларда ұстау тәртібі мен шарттары туралы» 1999 жылығы 30 наурыздағы (өзгерістер мен толықтырулар 19.04.2023)// <https://adilet.zan.kz/rus/docs>

8. Шарипов Ш.М., Избасов А.Б. Қазақстан Республикасының мемлекеттік –құқықтық жүйесіндегі прокуратура. Монография. 2014.

9. Тілегенов Б.М., Сүйесов М.М. Қазақстан Республикасының прокурорлық қадағалау. Дәрістер жинағы. 2015.

7. Әлдекеев А.А. Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының қалыптасу және даму тарихы. Алматы: Қазақ университеті, 2002.

8. Жүрсімбаев С.К., Қазақстан Республикасындағы прокурорлық қадағалау. Жоғары оқу орындарына арналған оқулық. Алматы, 2004.

9. Р.Н. Ақпарова Прокурорлық қадағалау. Оқу құралы. Астана, 2008.

10. Майтанов А.М. Қазақстан Республикасындағы прокурорлық қадағалау Қарағанды 2010 ж.

Қосымша әдебиет:

1. Прокурорлық қадағалау: Нормативтік құқықтық актілер жинағы. Алматы: Заңгер, 2005.

2. Бас прокуратураның прокурорлық қадағалау мәселелері бойынша негізгі нормативтік құқықтық актілерінің жинағы// Астана, 2003.

3. Қазақстан Республикасының Прокуратурасы. Альбом-кітап. Алматы: 2002.

4. Басков В.И., Коробейников Б.В. Прокурорлық қадағалау курсы. - М., 2000.

5. Гуценко К.Ф., Ковалев М.А. Құқық қорғау органдары. Заң жоғары оқу орындары мен факультеттерге арналған оқулық. М., 1996.

2-ТАРАУ. АНЫҚТАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ

2.1. ПО-ның сотқа дейінгі тергеп-тексеруі мен жедел-іздігіру қызметін прокурорлық қадағалау ұғымы, міндеттері

Прокуратура органдарының жұмысын дұрыс ұйымдастыру мәселелері заңдылықты, құқықтық тәртіпті және жалпы мемлекеттік құқықтық саясатты нығайтуда негізгі рөл атқарады. Олар жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясатты ғана емес, құқықтық қатынастарға қатысушылар мен құқықтық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз ететін адамдардың заңды мүдделерін қорғауға бағытталған.

Прокурорлық қадағалау прокурорлық қадағалаудың мәнін, мақсаттары мен міндеттерін, заңдылықты, құқықтық тәртіпті және қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі прокуратура органдары қызметінің өзге де функционалдық мақсаты мен мазмұнын ашатын жалпы теориялық, құқықтық, әдістемелік сипаттағы өзара байланысты ережелердің жиынтығы болып табылатыны белгілі.

Прокуратура қылмыстық іс жүргізу заңнамасында айқындалған өкілеттіктерге сәйкес сотқа дейінгі тергеу барысында заңдылықтың сақталуын қадағалауды жүзеге асырады.

Прокурор - өз құзыреті шегінде жедел-ізвестіру қызметінің, анықтаудың, тергеудің және сот шешімдерінің заңдылығын қадағалауды, сондай-ақ мемлекет атынан қылмыстық процестің барлық сатыларында қылмыстық қудалауды және Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабына және қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сәйкес өзге де өкілеттіктерді жүзеге асыратын лауазымды адам: Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры, Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының бірінші орынбасары, орынбасарлары, олардың аға көмекшілері мен көмекшілері, прокуратура органдары ведомствосының активтерді қайтару жөніндегі бірінші басшысы, оның орынбасарлары, Қазақстан Республикасының Бас әскери және Бас көлік прокурорлары, облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың прокурорлары және олардың орынбасарлары, құрылымдық бөлімшелердің бастықтары, олардың орынбасарлары, аға көмекшілері мен көмекшілері, басқармалар мен бөлімдердің аға прокурорлары, аудандар, қалалар прокурорлары және оларға теңестірілген прокурорлар, олардың орынбасарлары, аға прокурорлар .

Прокурор күдіктіге, айыпталушыға, сотталушыға немесе олардың әрекеттері үшін мүліктік жауаптылықта болатын адамға:

1) өзінің дәрменсіз жағдайына, күдіктіге, айыпталушыға, сотталушыға тәуелділігіне байланысты немесе өзге де себептер бойынша талап қою және оны қорғау құқығын өз бетінше пайдалануға қабілетсіз жәбірленушіге;

2) мемлекеттер.

Негіздер болған кезде және Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде көзделген тәртіппен прокурор өз қаулысымен істерді өзінің іс жүргізуіне қабылдауға және бұл ретте тергеушінің өкілеттіктерін пайдалана отырып, тергеуді жеке өзі жүргізуге құқылы. Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің заңдылығын қадағалауды осыған уәкілеттік берілген прокурор жүзеге асырады.

Сотқа дейінгі тергеу және анықтау - бұл уәкілетті органдардың қылмыстарды анықтау және тергеу жөніндегі сотқа дейінгі қызметінің екі іс жүргізу нысаны. Олар оларды жүзеге асыратын органдар бойынша, сондай-ақ осы органдар орындайтын іс жүргізу қызметінің көлемі мен мерзімдері бойынша бір-бірінен ерекшеленеді.

Қылмыстарды тергеу қылмыстық процестің күрделі сатысы болып табылады. Сотқа дейінгі іс жүргізудің осы сатысында тергеу органдары дәлелдемелер шеңберін анықтайды, қылмысты құқықтық бағалау, қылмыс жасаған адамды қылмыстық жауаптылыққа тарту мәселелерін шешеді. Алдын ала тергеуде белгіленген шекте кейіннен сот талқылауы жүргізіледі. Сондықтан прокурор қадағалау өкілеттігін жүзеге асыру кезінде қылмыстарды анықтау мен тергеу заңдылықты қатаң сақтау шеңберінде жүргізілуін қадағалауға міндетті.

Тергеу органдарының қызметі қылмыстық іс жүргізу заңнамасымен егжей-тегжейлі регламенттелген, оған сәйкес прокурорлық қадағалау қатаң заң шеңберінде сотқа дейінгі іс жүргізуді жүзеге асыруға және азаматтарды қылмыстық жауаптылыққа негізді тартуға ықпал етуге тиіс. Қылмыстарды тергеуге прокурордың қадағалауы сотқа дейінгі іс жүргізудің барлық сатыларында тұрақты әрекет етуі тиіс. Ол «Прокуратура туралы» ҚР Заңында, қылмыстық іс жүргізу заңнамасында, Республика Бас прокурорының бұйрықтары мен нұсқаулықтарында көзделген құқықтық құралдармен жүргізілуі тиіс.

Сотқа дейінгі іс жүргізу барысында қадағалаудың басым бағыттары:

- 1) қылмыстық процесте адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сақтау;
- 2) қылмыстық процеске қатысушылардың өтініштерін қарау кезінде заңдылықтың сақталуы.
- 3) қылмыстық процеске қатысушылардың қылмыстық құқық бұзушылықтармен келтірілген залалды өтеуге құқықтарын қамтамасыз ету болып табылады.

Сотқа дейінгі іс жүргізу кезінде кез келген заң бұзушылықты уақтылы анықтау және жою - қылмыстарды тергеуге байланысты туындайтын қатынастарға барлық қатысушылардың актілері мен іс-әрекеттерінің заңға дәл сәйкестігін қадағалауға арналған прокурорлық қадағалау міндеті. Сотқа дейінгі іс жүргізу сатысындағы қадағалау қылмыстарды тез әрі толық ашуға, оларды жасаған адамдарды қылмыстық жауаптылыққа тартуға ықпал етуге тиіс. Ол қылмыстық заңды дұрыс қолдануға, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын негізсіз айыптаудан және заңсыз шектеуден қорғауға, қылмыстардың алдын алуға, заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуға, құқыққа құрметпен қарауды қалыптастыруға ықпал етуге тиіс.

Қадағалау қызметін қолданыстағы заңнамаға қатаң сәйкестікте жүзеге асыра отырып, прокурор тергелетін қылмыстық істер бойынша мән-жайларға жан-жақты, толық және объективті зерттеу жүргізуді талап етуге міндетті.

Прокурордың қылмыстық істерді тергеуге байланысты анықтау және сотқа дейінгі тергеу органдарына нұсқаулары жазбаша түрде беріледі және

осы органдар үшін міндетті болып табылады. Прокурор жазбаша нұсқаулар мен тапсырмалар беру, тергеу мен анықтаушылардың заңсыз қаулыларының күшін жою, оларды қылмыстық істерді одан әрі тергеуден шеттету жолымен қылмыстарды тергеуді қадағалауды жүзеге асыра отырып, заңдылықтың бұзылуын жоюмен қатар, қылмыстарды тергеуді ұйымдастыруға $\neg$ әсер етеді.

Прокурор сотқа дейінгі тергеп-тексерудің заңдылығын қадағалауды, сондай-ақ қылмыстық қудалауды жүзеге асыра отырып:

1) қылмыстық құқық бұзушылық туралы арызды тіркейді және оны қылмыстық қудалау органына береді не өзінің іс жүргізуіне қабылдайды және сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асырады;

2) бір қылмыстық қудалау органынан келіп түскен қылмыстық құқық бұзушылық туралы өтінішті және қолда бар материалдарды тергеулігі мен соттылығы бойынша береді;

3) қылмыстық құқық бұзушылық туралы арыздар мен хабарламаларды қабылдау және тіркеу кезінде заңдылықтың сақталуын тексереді;

4) оқиға болған жерді қарауға қатысуға өз өкілеттіктері шеңберінде басқа да іс-әрекеттерді жүзеге асыруға құқылы;

5) қандай да бір тергеу әрекеттерін жүргізу туралы жазбаша нұсқаулар береді;

6) Қылмыстық іс жүргізу кодексінде көзделген жағдайларда сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның әрекеттеріне және (немесе) шешімдеріне санкция береді;

1) қылмыстық істі қосымша тергеу жүргізу үшін қайтарады не сотқа дейінгі тергеуді толық көлемде немесе нақты адамдарға қатысты тоқтатады;

2) істерді сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын органнан алып қояды және ерекше жағдайларда қылмыстық қудалау органының жазбаша өтініші бойынша тергеудің объективтілігі мен жеткіліктілігін қамтамасыз ету мақсатында басқа сотқа дейінгі тергеп-тексеру органына береді не істерді өз бастамасы бойынша бір органнан екіншісіне береді не Қылмыстық процестік кодексінде белгіленген тергеулігіне қарамастан, өз өндірісіне қабылдайды және оларды тергейді.

3) белгіленген жағдайларда және тәртіппен сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдерін ұзартады;

4) қылмыстық процестік кодексімен тергеу судьясының құзыретіне жатқызылған мәселелерді қарау кезінде сот отырыстарына қатысады;

5) күзетпен ұсталатын адамдарды ұстаудың заңнамада белгіленген тәртібі мен шарттарының сақталуын тексереді;

6) айыптау актісін, қылмыстық теріс қылық туралы хаттаманы бекітеді, айыпталушыны сотқа береді және қылмыстық істі мәні бойынша қарау үшін сотқа жібереді;

7) сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның көзделген негіздер бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруді тоқтату туралы қаулысын бекітеді;

8) соттың қаулысы бойынша тергеу әрекеттерін жүргізуді ұйымдастырады, олардың нәтижелерін сот прокурордың өтініші бойынша іс материалдарына қоса тіркейді;

9) процестік келісімге бастамашылық жасайды және жасасады;

10) өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады.

Сотқа дейінгі тергеу сатысында прокурорлардың өкілеттіктерінің аражігін ажыратуды Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры айқындайды.

Прокуратура органы басшысының айрықша өкілеттіктеріне:

1) ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісімін жасасу;

2) тергеушінің, анықтаушының, анықтау органының заңсыз қаулыларының, сондай-ақ тергеу бөлімі мен анықтау органы бастықтарының, төмен тұрған (бағынысты) прокурордың қаулылары мен нұсқауларының күшін жою;

3) қылмыстық істі сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамнан не органнан алып қою және оны сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізу үшін басқа адамға не органға беру;

4) қылмыстық қудалаудан артықшылықтары бар адамдарды қол сұғылмаушылықтан айыруға және қылмыстық жауаптылыққа тартуға келісім алу үшін ұсыныс енгізу;

5) қылмыстық істерді тергеу мерзімдерін ұзарту;

6) тергеушінің, анықтаушының, анықтау органының, тергеу бөлімі мен анықтау органы бастықтарының, сондай-ақ төмен тұрған прокурордың әрекеттері мен шешімдеріне шағымдарды қарау;

7) заңдылық бұзылған кезде тергеушіні, анықтаушыны қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру жүргізуден шеттету;

8) іс жүргізу прокурорының қылмыстық істі қосымша тергеу жүргізу үшін қайтару туралы қаулысын бекіту.

Процестік прокурор қылмыстық іс бойынша қадағалауды сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталған кезден бастап жүзеге асырады және бірінші сатыдағы сотқа мемлекеттік айыптаушы ретінде қатысады.

Процессуалдық прокурор алмастырылмайды, бірақ жағдайларда. Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының нормативтік құқықтық актілерінде көзделген прокуратура басшысының шешімі бойынша басқа іс жүргізу прокурорымен ауыстырылуы мүмкін..

Прокурордың сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамға, қылмыстық қудалау органының бастығына көзделген тәртіппен берген нұсқаулары міндетті болып табылады. Бірақ жоғары тұрған прокурорға шағымдануға болады. Алынған нұсқауларға жоғары тұрған прокурорға шағымдану олардың орындалуын тоқтата тұрмайды.

Осындай кең өкілеттіктер прокурорға қылмыстарды тергеу кезінде заңдылықтың бұзылуын пәрменді қадағалауды қамтамасыз етуге, уақтылы ескертуге, анықтауға және жоюға мүмкіндік береді. Прокурор анықтау мен тергеу жүргізетін адамнан кез келген істі талап етуге, іс материалдарымен танысуға, — кезде жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде болуға,

тергеу барысы бойынша нұсқаулар беруге құқылы. Прокурор қылмыстарды тергеудің және жедел-іздестіру іс-шараларын жүргізудің барлық барысы кезеңінде заң талаптары мен қылмыстық процесс нормаларының сақталуына пәрменді қадағалауды қамтамасыз етуге тиіс.

Прокурорларға қылмыстарды тергеудің жан-жақтылығына, толықтығына және объективтілігіне, Қазақстан Республикасының ҚПК-де белгіленген тергеу мерзімдерін ұзарту және күзетпен ұстау тәртібінің мүлтіксіз сақталуына тиісті қадағалауды қамтамасыз ету міндеті жүктеледі.

Жеке бас бостандығына конституциялық құқықтарды қорғау жөніндегі маңызды шара тергеу мерзімдерінің және айыпталушыларды күзетпен ұстаудың заңдылығын қадағалау болып табылады. Қазақстан Республикасының ҚПК белгілегендей мерзімдер сағаттармен, тәуліктермен, айлармен, жылдармен есептеледі, оған жұмыстан тыс уақыт та кіреді.

Қазақстан Республикасының ҚПК 192-бабына сәйкес сотқа дейінгі тергеу қылмыстық істің күрделілігін, тергеу әрекеттерінің көлемін және істің мән-жайларын зерттеудің жеткіліктілігін ескере отырып, ақылға қонымды мерзімде, бірақ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде белгіленген қылмыстық қудалау мерзімінің ескіруінен аспайтын мерзімде аяқталуға тиіс.

Қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімін айқындау кезінде қылмыстық істің құқықтық және нақты күрделілігі, сотқа дейінгі іс жүргізуге қатысушылардың процестік құқықтарын іске асыру, сотқа дейінгі тергеуді жүзеге асыратын адамның сотқа дейінгі іс жүргізуді уақтылы жүзеге асыру мақсатында өз өкілеттіктерін іске асыру тәсілдері сияқты мән-жайлар ескеріледі. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру тәртібі өтініш пен хабарламаны Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімінде тіркеген кезден бастап айыптау актісімен немесе медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы мәселені қарау үшін істі сотқа беру туралы қаулымен бірге қылмыстық істі прокурорға жіберген күнге дейін не іс бойынша іс жүргізуді тоқтату туралы қаулы шығарылған күнге дейін есептеледі.

Анықтау істері бойынша сотқа дейінгі тергеу алдын ала тергеу істері бойынша бір ай және екі айдан аспауға тиіс. Белгіленген сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімі тергеушінің, анықтау органы бастығының дәлелді өтініші бойынша: аудандық және оған теңестірілген прокурорлар істің күрделілігі - қисынды мерзімге, бірақ үш айдан аспайтын мерзімге; істің ерекше күрделілігі кезінде немесе қылмыстық қудалауды жалғастыру үшін қылмыстық іс материалдарын шет мемлекетке жіберу туралы мәселені шешу кезінде - облыс прокуроры және оған теңестірілген прокурор және олардың орынбасарлары қисынды мерзімге, бірақ он екі айдан аспайтын мерзімге.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімін одан әрі ұзартуға ерекше жағдайларда ғана жол беріледі және Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры, оның орынбасарлары қисынды мерзімге, бірақ белгіленген мерзімнен аспайтын мерзімге жүзеге асыруы мүмкін. (ҚР ҚПК 192-б.), ҚР Бас Прокурорының, оның орынбасарларының, прокурорлары және оларға теңестірілген прокурорлар ерекше жағдайларда, тергеудің толық емес және

объективті емес фактілері, істің күрделілігі мен маңыздылығы анықталған кезде прокурорлар қатарынан топ құруы мүмкін, сондай-ақ бір немесе бірнеше органдардың тергеушілері мен жедел сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын, бұл ретте прокурорды осы топтың басшысы етіп тағайындай отырып, осы шешімді өз қаулысымен ресімдей отырып (ҚР ҚПК 194-б. 3-б.).

Прокурор өзінің іс жүргізу өкілеттігін жүзеге асыру кезінде тәуелсіз және заңға ғана бағынады.

Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры өз құзыреті шегінде Қазақстан Республикасының ҚПК нормаларын қолдану мәселелері бойынша, оның ішінде қылмыстық сот ісін жүргізуді электрондық форматта жүргізу мәселелері бойынша нормативтік құқықтық актілер қабылдайды.

Жедел-ізвестіру қызметі заңдылық, құқықтар мен бостандықтарды сақтау, жеке адамның қадір-қасиетін құрметтеу, азаматтардың заң алдындағы теңдігі қағидаттарына сәйкес, астыртын әрекет ету, жария және жасырын әдістерді үйлестіру, кәсіби этика негізінде жүзеге асырылады. Жедел-ізвестіру қызметінің құқықтық негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының Жедел ізвестіру қызметі туралы Заң және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілері құрайды.

Жедел-ізвестіру іс-шараларын жүзеге асыруға, сондай-ақ оларды жүргізу барысында алынған ақпаратты заңда көзделмеген мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін пайдалануға жол берілмейді.

Жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органның іс-әрекетіне жоғары тұрған органға не прокуратураға немесе сотқа шағым жасалуы мүмкін.

Қылмыс дайындауға немесе жасауға кінәлілігі заңда белгіленген тәртіппен дәлелденбеген адам жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органнан мемлекеттік немесе заңмен қорғалатын өзге де құпияның жария болуын болдырмайтын шекте оны тексеру үшін негіз болған және өзіне қатысты қолда бар ақпараттың сипаты туралы мәліметтерді талап етуге құқылы.

Жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органның өтініш берушіге қажетті мәліметтерді беруден бас тарту туралы шешімі негізсіз деп танылған жағдайда, сот өзінің дәлелді шешімімен, ал прокурор прокурорлық қадағалау тәртібімен аталған органды өтініш берушіге көзделген мәліметтерді беруге міндеттей алады.

Шағымды қараудың толықтығы мен жан-жақты болуын қамтамасыз ету мақсатында прокурордың талабы бойынша құпия көмекшілер мен штаттағы жасырын қызметкерлердің жеке басы туралы мәліметтерді қоспағанда, барлық жедел-қызметтік құжаттар ұсынылады.

Қылмыс жасауда кінәлілігі заңда белгіленген тәртіппен дәлелденбеген, сондай-ақ сотқа дейінгі тергеу жүргізілмеген адамдарға қатысты жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу нәтижесінде алынған материалдар тиісті жедел есепке алу ісі тоқтатылған кезден бастап бір жыл

сақталады, содан кейін жойылады. Өздеріне қатысты сотқа дейінгі тергеу басталмаған адамдардың телефон арқылы және өзге де сөйлесулерін тыңдау нәтижесінде алынған фонограммалар мен басқа да материалдар тиісті жедел есепке алу ісі тоқтатылған кезден бастап алты ай ішінде жойылады, ол туралы хаттама жасалады. Материалдарды жою күніне дейін үш ай бұрын .

Прокурордың санкциясы негізінде жүргізілген жедел-ізвестіру іс-шараларының нәтижелері туралы тиісті прокурорға хабарланады.

Қазақстан Республикасының аумағында жедел-ізвестіру қызметін:

- 1) ішкі істер органдары;
- 2) ұлттық қауіпсіздік органдары;
- 3) сыртқы барлау саласындағы уәкілетті орган;
- 4) Қорғаныс министрлігінің әскери барлау органдары;
- 5) сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет;
- 6) Қазақстан Республикасы Мемлекеттік күзет қызметі;
- 7) Экономикалық тергеу қызметі.

Жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыруға уәкілетті органдардың:

1) өз құзыреті шегінде санамаланған жария және жасырын жедел-ізвестіру іс-шараларын, сондай-ақ тергеушінің, анықтаушының тапсырмасы бойынша Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде айқындалған жасырын тергеу әрекеттерін жүргізуге;

2) жедел-ізвестіру қызметінің міндеттерін шешуді қамтамасыз ететін жедел есептер мен ақпараттық жүйелерді құруға және пайдалануға;

3) жазбаша немесе ауызша шарт бойынша жедел-ізвестіру іс-шаралары мен жасырын тергеу іс-әрекеттері барысында тұрғын және тұрғын емес үй-жайларды, көлік құралдарын, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалардың, әскери бөлімдердің өзге де мүлкін, ол келтірілген жағдайда иелеріне залалды, сондай-ақ жедел-ізвестіру қызметін және жасырын тергеу іс-әрекеттерін жүзеге асыратын органдардың есебінен шығыстарды өтей отырып пайдалануға

4) жасырын ұйымдарды құру мақсатында жедел-ізвестіру қызметін және жасырын тергеу әрекеттерін жүзеге асыратын органдар бөлімшелерінің, ұйымдарының, үй-жайлары мен көлік құралдарының қызметкерлерін, ведомстволық тиесілігін шифрлайтын құжаттарды, сондай-ақ құпия көмекшілердің жеке басын пайдалануға;

4-1) жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдардың көлік құралдарын пайдалану қағидаларын әзірлеуге және бекітуге;

5) қажетті ғылыми-техникалық немесе өзге де арнайы танымдары бар лауазымды адамдар мен мамандардың көмегін пайдалануға;

6) Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген коммерциялық, банктік және заңмен қорғалатын өзге де құпияны құрайтын мәліметтерді жария етуге қойылатын талаптарды сақтай отырып, басқа ұйымдардан жедел-ізвестіру қызметінің міндеттерін шешу үшін маңызы бар ақпаратты өтеусіз алуға және пайдалануға;

7) Қазақстан Республикасының аумағында жедел-ізвестіру қызметін және жасырын тергеу әрекеттерін жүзеге асыруға құқығы бар басқа да

органдармен келісім бойынша жекелеген іс-шараларды жүргізу үшін осы органдардың күштері мен құралдарын тартуға;

8) тәуліктің кез келген уақытында ұйымдардың аумағына және үй-жайларына кедергісіз кіруге, ал күзетуді әскери қызметшілер әскери жарғыларға сәйкес жүзеге асыратын әскери бөлімдер мен басқа да режимдік объектілердің аумағына, сондай-ақ құқық қорғау және арнаулы мемлекеттік органдардың қызметкерлері - олардың басшыларымен не орталық мемлекеттік органдардың басшыларымен келісім бойынша, құрамында режимдік объектілер немесе әскери бөлімдер бар, тек жедел-ізвестіру іс-шараларын және жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу мақсатында ғана;

9) растайтын материалдарды қоса бере отырып, жедел-ізвестіру іс-шаралары барысында анықталған қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы мәліметтерді Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасында белгіленген тәртіппен және мерзімдерде тіркеуге және (немесе) тергеулігі бойынша беруге міндетті.

Жедел-ізвестіру және қарсы барлау қызметі - бұл өз функцияларын іске асыру үшін заңды өкілеттіктер берілген атқарушы биліктің арнаулы мемлекеттік органдары жүзеге асыратын мемлекеттік қызметтің ерекше түрлерінің бірі.

Жедел-ізвестіру қызметінің сипатты белгілерінің бірі оны жүзеге асырудың жария және жасырын әдістерінің үйлесімі болып табылады. Жария деп жедел бөлімшенің лауазымды адамдары тиісті органның мүдделерін ашық білдіретін қызметті түсіну керек. Жасырын қызметке жедел-ізвестіру қызметі субъектілерінің құқық қорғау немесе арнайы органдарға қатыстылығын жасыратын әрекеттері жатады

Жедел-ізвестіру іс-шаралары - нақты тактикалық міндеттерді шешуге бағытталған өзара байланысты іс-қимылдар жүйесінен тұратын жедел-ізвестіру және қарсы барлау қызметінің құрылымдық элементі. Жедел-ізвестіру іс-шаралары барлау-ізвестіру сипатында болады және ақпарат алуға бағытталған.

Жедел-ізвестіру қызметінің және жасырын тергеу әрекеттерінің заңдылығының сақталуын қадағалау қылмыстық іс жүргізу заңнамасында, «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңында, Бас Прокурордың актілерінде және құқық қорғау және арнаулы мемлекеттік органдардың онымен келісілген нормативтік құқықтық актілерінде көзделген тәртіппен жүзеге асырылады.

2. Қадағалауды жүзеге асыру кезінде прокурор:

1) заңнамада белгіленген жағдайларда жедел-ізвестіру, қарсы барлау іс-шараларын және жасырын тергеу әрекеттерін жүргізуге санкция береді, олардың жүргізілуінің заңдылығын тексереді;

2) жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізуге бастамашылық жасайды;

3) заңдылықтың, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының бұзылуы анықталған кезде жедел-ізвестіру іс-шараларын және жасырын тергеу әрекеттерін тоқтатады;

4) заңда көзделген өзге де өкілеттіктерді орындайды.

Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры өз құзыреті шегінде қабылдаған нормативтік құқықтық актілерді қылмыстық қудалау органдары орындауға міндетті.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын органдардың нормативтік құқықтық актілері Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының келісімі бойынша өз құзыреті шегінде қабылданады.

2.2. Сотқа дейінгі тергеу органдарының процесстік мәжбүрлеу шараларын қолдануының заңдылығын прокурорлыққағалаудың негізгі ережелері

Тергеу судьясы санкциялайтын процесстік мәжбүрлеу шаралары бойынша өтініштерді қолдау және прокурордың азаматтардың конституциялық құқықтарын шектейтін тергеу әрекеттерін жүргізуге санкция беруі туралы мәселені шешу кезінде прокурорлар бұл үшін қылмыстық іс материалдарындағы негіздердің жеткіліктілігін бағалауға тиіс.

Қылмыстық істі тергеу барысында жеке адамның және тұрғын үйдің конституциялық кепілдіктерін шектеуге негіз болған мән-жайлар жойылған жағдайларда прокурорлар оларды алып тастау үшін уақтылы шаралар қолдансын. Прокурордың санкциясынсыз жүргізілген тінтудің, алудың заңдылығын тексеру ҚПК-нің 254-бабына сәйкес тиісті қаулы шығарыла отырып, үш тәулік ішінде жүргізіледі, онда осы іс-әрекеттің дәлелдеме көзі ретінде жол берілетіндігі не жол берілмейтіндігі көрсетіледі, ол кейіннен қылмыстық іс материалдарына қоса тіркеледі. Прокурорлар тергеу судьясының және қылмыстық қудалау органының әрбір санкцияланған қаулысы бойынша арнайы журналда есепке алуды жүргізуге, оны тігуге, нөмірлеуге және прокурордың елтаңбалы мөрінің бедерімен мөрлеуге, сондай-ақ қылмыстық қудалау органдарынан жүргізілген жұмыстың нәтижелерін уақтылы талап етуге және тексеруге міндетті.

Қылмыстық қудалау органының қаулылары бойынша прокурордың санкциялары тиісінше есепке алынбағаны және прокурор санкциялаған қаулыда көрсетілген әрекеттерді қылмыстық қудалау органының бұзушылықтары және (немесе) негізсіз ұзақ уақыт орындамауы бойынша прокурорлық ден қою шараларын уақтылы қабылдамағаны үшін прокурорлар жеке жауаптылықта болады. Прокурор қылмыстық қудалау органының қаулысына санкция беруден бас тартуды дәлелдерін көрсете отырып, қаулыда баяндайды.

2.3. Ұлттық қауіпсіздік органдарының қызметін прокурорлық қадағалау

Республиканың ұлттық қауіпсіздік органдары - Қазақстан Республикасының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінің құрамдас бөлігі

болып табылатын және оларға берілген өкілеттіктер шегінде жеке адам мен қоғамның қауіпсіздігін, конституциялық құрылысты, мемлекеттік егемендікті, аумақтық тұтастықты, елдің экономикалық, ғылыми-техникалық және қорғаныс әлеуетін қорғауды қамтамасыз етуге арналған, Республика Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін арнаулы мемлекеттік органдар.

Ұлттық қауіпсіздік органдарының міндеттері:

1) жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясатты әзірлеуге және іске асыруға қатысу;

2) Қазақстан Республикасының мүддесі үшін барлау ақпаратын алу;

3) шет мемлекеттердің арнаулы қызметтері мен ұйымдарының, сондай-ақ жекелеген адамдардың Қазақстан Республикасының қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге бағытталған барлау және өзге де қызметін анықтау, оның алдын алу және жолын кесу;

4) терроризмді және Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге, тұтастығын бұзуға және қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге бағытталған өзге де қызметті анықтау, алдын алу және жолын кесу;

5) заңнамамен ұлттық қауіпсіздік органдарының қарауына жатқызылған қылмыстарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеу;

6) Қазақстан Республикасының Президентін, мемлекеттік органдарды, Қарулы Күштерді, елдің басқа да әскерлері мен әскери құралымдарын бейбіт және соғыс уақытында үкіметтік байланыспен қамтамасыз ету;

7) мемлекеттік органдарда шифрлау жұмысын ұйымдастыру;

Қазақстан Республикасының ұйымдары мен әскери құралымдарында жүзеге асырылады.

Ұлттық қауіпсіздік органдарының құзыреті

2) Қазақстан Республикасының мүддесінде барлау қызметін жүзеге асыруға;

3) шет мемлекеттердің арнаулы қызметтері мен ұйымдарының, сондай-ақ жекелеген адамдардың Қазақстан Республикасының қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге бағытталған барлау және өзге де қызметін анықтау, оның алдын алу, жолын кесу жөніндегі қарсы барлау жұмысын жүзеге асыруға;

4) терроризмді және Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге, тұтастығын бұзуға және қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге бағытталған өзге де қызметті анықтауға, олардың алдын алуға және жолын кесуге;

5) заңнамамен ұлттық қауіпсіздік органдарының қарауына жатқызылған қылмыстарды анықтауға, жолын кесуге, ашуға және тергеуге;

6) мемлекеттік органдарға Қазақстан Республикасының аумағында басқа мемлекеттердің заңсыз әскерилендірілген құралымдарының, саяси партиялары мен кәсіптік одақтарының, діни негіздегі партиялардың қызметінің алдын алуға және жолын кесуге, сондай-ақ шетелдік заңды тұлғалар мен азаматтардың, шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың саяси партиялар мен кәсіптік одақтарды қаржыландыруына жәрдем көрсетуге;

7) мемлекеттік органдарда, әскери құралымдар мен ұйымдарда мемлекеттік және әскери құпияны құрайтын мәліметтерді қарсы барлау бойынша қорғау жөніндегі шараларды әзірлеуге және жүзеге асыруға, сондай-ақ олардың көрсетілген саладағы қызметін бақылауға міндетті. Мемлекеттік және әскери құпияны құрайтын ақпаратқа рұқсат беруге ресімделетін (қайта ресімделетін) Қазақстан Республикасының азаматтарына арнайы тексеру жүргізуге;

8) тізбесін Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын қорғаныс кешені, атом энергетикасы, көлік және байланыс объектілерінің, өңірлердің тыныс-тіршілігін қамтамасыз ету объектілерінің және басқа да стратегиялық объектілердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шараларды әзірлеуге және жүзеге асыруға қатысуға;

9) Қазақстан Республикасының шет елдердегі дипломатиялық өкілдіктері мен өзге де мемлекеттік ұйымдарының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларды және т.б. жүргізеді;

Заңдардың, Қазақстан Республикасы Президенті жарлықтарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәл және біркелкі қолданылуын, ұлттық қауіпсіздік органдарының анықтау, тергеу, әкімшілік іс жүргізу және жедел-ізвестіру қызметінің заңдылығын жоғары қадағалауды Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры және ол уәкілеттік берген прокурорлар жүзеге асырады.

2.4. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің қызметін прокурорлық қадағалау. (Экономикалық тергеу қызметі)

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері жөніндегі агенттігі мемлекеттік қызмет саласында басшылықты, мемлекеттік қызметтер көрсету сапасын бағалауды және мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын, Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік орган болып табылады.

Агенттіктің облыстарда, республикалық маңызы бар қалаларда, астанада аумақтық органдары болады.

1. Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңдардың орындалуын прокурорлық қадағалау прокурорлық қызметтің басым бағыты және мемлекеттік сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іс жүзінде іске асыруды қамтамасыз ететін тиімді құқықтық құрал болып табылады.

2. Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңдардың орындалуын прокурорлық қадағалаудың тиімділігін арттыру сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға байланысты ұғымдардың мазмұнын айқындайтын заңнамалық нормалардың жетілмегендігімен шектеледі.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс - қимыл-бұл қолданыстағы заңнама шегінде жеке және заңды тұлғалардың кез келген іс-әрекеті:

- сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың себептері мен жағдайларын анықтау, зерделеу және жою;
- сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеу;
- сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіпті салдарын жою.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың мазмұнына: сыбайлас жемқорлыққа төзбеушіліктің қоғамдық ахуалын қалыптастыруға; жұртшылықты экономика мен саясаттың сыбайлас жемқорлық секторларының қызметін бақылауға тартуға; сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелерін қозғайтын заңнаманы жетілдіруге; сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы халықаралық құқық нормаларын зерделеуге және имплементациялауға бағытталған іс-әрекеттер кіреді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс - қимыл жүйесі-бұл сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет жүргізілетін объектілердің, осы қызметті жүргізетін субъектілердің, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы сипаттағы шаралардың жиынтығы».

Прокурорлық қадағалау қағидаттарының тиімділігіне қарамастан сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың мемлекеттік жүйесін, оның тиімділігін бағалау тетіктерін пысықтауды талап етеді, осыған байланысты «сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңдардың орындалуын прокурорлық қадағалау» ұғымының өзіндік анықтамасы әзірленді:

«Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңдардың орындалуын прокурорлық қадағалау - бұл: Қазақстан Республикасы Президентінің заңдарының, жарлықтарының және республика аумағындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға бағытталған өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәл және біркелкі қолданылуын, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының, заңды тұлғалар мен мемлекеттің заңды мүдделерінің сақталуын, жедел-ізвестіру қызметінің, анықтау мен тергеудің, әкімшілік және Атқарушылық іс жүргізудің заңдылығын, Қазақстан Республикасы Президентінің құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласындағы заңнама, халықаралық құқықтық ынтымақтастық саласындағы заңдарды қолдану бөлігінде, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға қатысты».

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Заңдардың және жалпы осы саладағы барлық прокурорлық қызметтің орындалуын прокурорлық қадағалаудың тиімділігін арттыру шарттарының бірі Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қолданыстағы нормативтік базасының сапасын жақсарту болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңдардың орындалуын прокурорлық қадағалаудың басымдықтарын айқындау үшін прокурорлық қызметтің өзге де бағыттарының нәтижелері, бірінші кезекте және негізінен прокуратура органдарының заңдылықты, құқықтық тәртіпті және қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз ету жөніндегі үйлестіру қызметінің нәтижелері негіз болады. Дәл осы үйлестіруді жүзеге асыру кезінде барлық құқық

қорғау органдары өзара іс-қимылға бір мезгілде тартылады, оның барысында прокурорлық-қадағалау араласуынсыз анықтау және жою мүмкін емес сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау және жою мақсатында прокурорлық қадағалау тетіктерін қолдану үшін факторлар, себептер мен негіздер барынша айқын көрінеді.

2.5. Әскери полиция органдарының қызметін прокурорлық қадағалау

Әскери полиция органдары Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген құзыреті шегінде Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, басқа да әскерлер мен әскери құралымдарда құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге арналған.

Қарулы Күштердің әскери полиция органдары Қарулы Күштердің арнайы әскерлерінің құрамына кіретін әскери бөлімше болып табылады.

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің әскери полиция органдары Ұлттық қауіпсіздік комитетінің құрамындағы әскери құралым болып табылады.

Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының әскери полиция органдары Ұлттық ұланның құрылымдық бөлімшесі болып табылады.

Әскери полиция органдары қызметінің құқықтық негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы, және Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттар, Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілері құрайды.

Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады.

Әскери полиция органдарының қызметі қағидаттарда жүзеге асырылады:

- 1) заңдылық;
- 2) адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қол сұғушылықтардан қорғаудың міндеттілігі;
- 3) дара басшылық және бағыныстылық;
- 4) Саяси партиялар мен өзге де қоғамдық бірлестіктердің қызметінен тәуелсіздік алған жағдайларда жүзеге асырылады.

Әскери полиция органдарының қызметінде заңдылықтың сақталуын жоғары қадағалауды Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры және оған бағынысты әскери прокурорлар жүзеге асырады.

Негізгі әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (өзгертулер мен толықтырулар 01.01.2023) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілде (өзгертулер мен толықтырулар 03.10.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілде (өзгертулер мен толықтырулар 05.09.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

4. «ҚР прокуратура туралы» 2022 жылғы 5 қарашадағы 2022 года Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы (өзгертулер мен толықтырулар 12.09.2023) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

5. Қазақстан Республикасының «Жедел-іздістіру қызметі туралы» 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154 Заңы (өзгерістер мен толықтырулар 21.11.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

6. Қазақстан Республикасының «Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380 Заңы (өзгерістер мен толықтырулар 09.09.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs>.

7. Шарилов Ш.М., Избасов А.Б. Қазақстан Республикасының мемлекеттік –құқықтық жүйесіндегі прокуратура. Монография. 2014.

8. Тілегенов Б.М., Сүйесов М.М. Қазақстан Республикасының прокурорлық қадағалау. Дәрістер жинағы. 2015.

9. Майтанов А. М. Қазақстан Республикасының прокурорлық қадағалау. Қарағанды 2010 ж.

Қосымша әдебиеттер:

1. Акпарова Р. Н., Прокурорлық қадағалау. Оқу құралы. Астана 2008.

2. Балтабаев К.Т. Бұлтартпау шараларының қолданылуын ведомстволық бақылаудың мәні, міндеттері мен нысандары // «Құқықтық мемлекет және Қазақстан Республикасы: проблемалар мен перспективалар» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. Астана, 2002.

4. Мұқашев М.Б. Қылмыстық процестің сотқа дейінгі кезеңдеріндегі Прокурор. Алматы. 2001.

7. Марцифин П.Г. Алдын-ала тергеу жүргізудің жалпы шарттары: оқу құралы. Омбы, 1996.

8. Мирманов А.Е. Прокурордың сотқа дейінгі іс жүргізудегі қылмыстық іс жүргізу функциялары // Қазақстан Республикасындағы құқықтық мемлекет: мәселелері мен болашағы. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Астана, 2002.

3-тарау АТҚАРУШЫЛЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДІҢ ЗАҢДЫЛЫҒЫН ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ

3.1. Үкімдерді орындау сатысындағы прокурорлық қадағалаудың мәні мен міндеттері

Үкімдерді орындау-бұл заңды күшіне енген сот үкімдерін, ұйғарымдары мен қаулыларын іске асыру, сондай-ақ үкім орындауға жүгінген кезде де, оны орындау барысында да туындайтын мәселелерді соттың шешуі орын алатын қылмыстық процестің соңғы кезеңі. Заңды

күшіне енген үкім орындалуға және орындалуға жіберілгенде, іс бойынша сот ісін жүргізу аяқталды деп есептеледі. Үкімді орындау сатысында қылмыстық іс бойынша сот шығарған шешім іске асырылады. Дәл осы кезеңде қылмыстық сот ісін жүргізудің негізгі міндеттерінің бірі жүзеге асырылады - сотталғанды түзету, сондай-ақ оның өзі де, басқа да тұрақсыз адамдар тарапынан қылмыс жасауының алдын алу. қылмысқа қарсы күресте үкімнің уақтылы және дұрыс орындалуы және орындалуы маңызды, өйткені тек осы жағдайда ғана жазаның бұлтартпаушылық шындығы қамтамасыз етіледі жасалған қылмыс. Үкімді уақтылы және тиісінше орындау қылмыстық жаза тиімділігінің міндетті шарттарының бірі болып табылады. Керісінше, үкімнің уақтылы және тиісінше орындалмауы сот үкімінің тиімділігін төмендетіп қана қоймай, құқық бұзушылықтардың алдын алуға кері әсерін тигізеді.

Сот практикасында соттардың үкімдері уақтылы орындалмайтын фактілер де бар, кейбір жағдайларда соттар үкімнің заңды күшіне енуі туралы хабарламаларды белгіленген мерзімде әділет органдарына жібермейді, бұл үкімнің нақты орындалуын ұзақ уақытқа созады, кейбір үкімдер мүлдем орындалмайды және мерзімінің аяқталуына байланысты өзінің заңды күшін жоғалтады қылмыстық қудалау ескірген. Бас бостандығынан айыруға сотталғандар, бірақ ұзақ уақыт бостандықта жүргендер Жаңа, кейде қауіпті қылмыстар жасаған фактілер бар.

Заңды күшіне енген сот үкімі, ұйғарымы мен Қаулысы барлық мемлекеттік және қоғамдық ұйымдар, лауазымды адамдар мен азаматтар үшін міндетті және ҚР бүкіл аумағында орындалуға тиіс. Заңда бекітілген бұл ереже заңды күшіне енген үкімнің орындалуына сәтті жүгінуге және ол шешкен үкімде қамтылған сот нұсқамаларын іске асыру кезінде кездесетін кедергілерді жоюға ықпал етеді. Алайда, Заңда бекітілген бұл ереженің өзі, оның нақты орындалуына ықпал ететін мемлекеттік органдардың араласуынсыз, үкімдердің сәтті және уақтылы орындалуына кепілдік бере алмайды. Үкімдерді орындау сатысында заңдылықтың сақталуын прокурорлық қадағалау нақты жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін іс жүргізу құралдарының бірі болып табылады. Прокурор күшіне енген үкімдердің тек жарияланып қана қоймай, орындалуын қадағалайды және орындаудың өзі қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару заңнамасының талаптарына толық сәйкес жүргізіледі.

Прокуратура туралы Заңның талаптарына сәйкес Бас прокурор және оған бағынысты прокурорлар үкімдердің орындалу сатысында: заңды күшіне енген үкімдердің уақтылы және дұрыс орындалуына; орындауға жіберілген үкімдердің заңға қатаң сәйкестікте орындалуына; бас бостандығынан айыру орындарында сотталғандарды ұстау үкімдердің орындалу барысынан басқа жолмен жүргізілмеуі үшін қадағалауды жүзеге асырады. және заңда белгіленген тәртіппен; сотталғандарды жазасын өтеу, түзету және қайта тәрбиелеу тәртібі мен шарттары туралы заңнама сақталды; сотталғандардың заңда белгіленген құқықтары мен міндеттерінің сақталуы қамтамасыз етілді; сотталғандарды жазасын өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату

және сырқаты бойынша сотталғандарды мерзімінен бұрын босату туралы заңнама орындалды.

Үкімдерді орындау ұғымына сотталғандарды түзеуге және қайта тәрбиелеуге жәрдемдесуге арналған соттың, түзеу мекемелерінің (ТМ), қоғамдық ұйымдардың қызметі де, сондай-ақ прокуратура органдарының осы мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдар қызметінің заңдылығын қадағалауы да енгізіледі. Үкімдерді орындаудың заңдылығын прокурорлық қадағалау қатаң процестік қызмет болып табылады және прокурорлық қадағалаудың дербес саласы болып табылады. Қадағалаудың бұл саласы оны жүзеге асыру әдістері бойынша да, прокурордың өкілеттіктері бойынша да басқа салалардан айтарлықтай ерекшеленеді. Прокурор ТМ әкімшілігі шығаратын құқықтық актілердің заңдылығын тексеріп қана қоймай, ТМ әкімшілігінің барлық қызметі барысында заңдардың орындалуын қадағалайды. ТМ әкімшілігінің қызметінде прокурорлық қадағалау саласынан тыс қалатын бірде-бір учаске жоқ. Прокуратура органдары ТМ-де заңдардың орындалуын қадағалаудың тиімділігін тұрақты арттыру жөніндегі іс-шараларды дәйекті түрде жүзеге асырады.

1985-1986 жылдары ТМ - де заңдардың сақталуын қадағалау бойынша мамандандырылған прокуратуралар құрылғаннан кейін қадағалау айтарлықтай жанданды. Прокурорлар ТМ әкімшілігі қызметінің заңдылығын жиі тексере бастады, сотталғандарды түзету мәселелерін тереңірек зерттей бастады, заң бұзушылықтарды анықтау мен жоюда бастамашылық пен табандылық танытты. Сонымен қатар, осы бағыттағы прокурорлық қадағалау жағдайы әрдайым қанағаттанарлық, заманауи талаптарға сай бола бермейді. ҚР Бас прокуратурасы жүргізген жалпылау ТМ-дағы заңдылық жағдайының айтарлықтай нашарлауын анықтады. Соңғы уақытта түзеу колониялары мен түрмелерде жасалған қылмыстардың саны артты. Жыл сайын бас бостандығынан айыру орындарында көптеген кісі өлтірулер жасалады. ТМ әкімшілігі құрамындағы адамдарға шабуыл жасалады. Жазаны өтеу тәртібін бұза отырып, кейбір сотталғандар, әсіресе бірнеше рет сотталғандар қатарынан қауіпті қылмыстар жасайды, көбінесе суық және атыс қаруын қолданады. Жыл сайын жаппай тәртіпсіздіктер, сотталғандарды ұстау режимін бұзу саны артып келеді.

Белгіленген режимге елеулі қатер спирттік ішімдіктердің, есірткілердің, ірі сомадағы ақшаның, оның ішінде шетел валютасының, суық және атыс қаруының ТМ-ге енуінен туындайды. Тыйым салынған заттардың едәуір бөлігі оларды жеткізу процесінде емес, ТМ аумағында алынып тасталатыны өте тән, бұл жедел-ізвестіру қызметтерінің әлсіз жұмысын және осы контингенттің сотталғандармен бірігуін көрсетеді. Жаппай тәртіпсіздіктер, ұжымдық және жеке бағынбау көріністері, тамақтанудан бас тарту туралы хабарлау, бас бостандығынан айыру орындарынан қашу негізінен қанағаттанарлықсыз материалдық-тұрмыстық жағдайларға, тиісті ұстау жағдайларының болмауына байланысты. Сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін заңсыз шектеуге жол беріледі. Әкімшілік тарапынан сотталғандарға және ішкі әскерлердің әскери қызметшілеріне қатысты

заңсыз әрекеттер фактілері әлі жойылған жоқ, бұл кейбір жағдайларда жаппай тәртіпсіздіктерге дейін жететін сотталғандардың әділ наразылығы мен бағынбауын тудырады.

ТМ-дегі жағдайды едәуір дәрежеде әлеуметтік пайдалы еңбекпен айналыспайтын сотталғандардың саны жылдар өткен сайын артып келе жатқандығы қиындатады. Өнеркәсіптік өндірістің құлдырауы, ТМ кәсіпорындарын мемлекеттік басқару саласынан шығару, ТМ кәсіпорындары мен салалық министрліктер бірлестіктері арасындағы шаруашылық байланыстардың үзілуі жағдайында сотталғандарды жұмыспен қамту мәселесі күрт шиеленісе түсті. Заңгер ғалымдар жүргізген әлеуметтанулық зерттеулер көрсеткендей, жалпы сотталғандардың еңбегі тиімсіз, соның салдарынан сотталғандардың жалақысы өте төмен. Он мыңдаған сотталғандардың жалақысы соншалықты төмен, олар жасалған қылмыстардан келтірілген материалдық залалды ғана емес, сонымен қатар балаларды алимент өндіріп алуды айтпағанда, оларды ТМ-де ұстау шығындарын өтей алмайды. Еңбекті ұйымдастыруда шығармашылық көзқарас жоқ, сотталғандар өз мамандықтары бойынша сирек қолданылады.

Заң бұзушылықтарды ойдағыдай жою мақсатында аумақтық прокурорлар да, мамандандырылған прокуратуралардың прокурорлары да ТМ-дағы заңдардың сақталуын жүйелі түрде тексеріп отыруы; мекемелер әкімшілігінің заң бұзушылықтарды кідіріссіз жоюына тұрақты бақылауды жүзеге асыруы; жазаны өтеу ережелерін сақтауға және режимді сақтауға қатысты орындалуы міндетті ұсыныстарды, қаулылар мен ұсыныстарды шығару құқығын кеңінен пайдалану қажет. Прокурорлардан түзеу және тәрбие мекемелерінде қылмыстық көріністердің алдын алу бойынша іс-шаралар жүргізуді және оларды толығымен жоюды талап етеді. Бас бостандығынан айыру орындарында қылмыс жасалған әрбір жағдай төтенше жағдай ретінде қарастырылуы тиіс. Бұл ретте кінәлі адамды қылмыстық жауапкершілікке тарта отырып жасалған қылмыс тергеліп қана қоймай, олардың кінәсінен қылмыс жасау мүмкін болған лауазымды адамдардың жауапкершілігі туралы мәселе де қаралады.

3.2. Алдын ала қорытынды орындарында қадағалауды жүзеге асыру кезіндегі прокурордың өкілеттігі

Бас бостандығынан айыру орындарында, сондай-ақ бас бостандығынан айыруға байланысты емес жазаларды және сот тағайындайтын мәжбүрлеу сипатындағы өзге де шараларды орындау кезінде заңдардың орындалуын қадағалауды жүзеге асыра отырып, прокурордың өз құзыреті шегінде:

1) заңдардың орындалуын тексеру мақсатында бас бостандығынан айыру орындарына және сот тағайындайтын мәжбүрлеп сипаттағы шараларды қолдану жөніндегі өзге де мекемелерге жүйелі және кез келген уақытта баруға;

2) олардың негізінде адамдар бас бостандығынан айыру және өзге де

жазалау шаралары түрінде жазасын өтеп жатқан немесе мәжбүрлеп сипаттағы шараларға ұшырататын құжаттармен танысуға;

3) адамды, бас бостандығынан айыру орындарында заңсыз ұсталған немесе заңды бұза отырып мәжбүрлеу сипатындағы шаралар қолданылған;

4) бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жүрген адамдарға заңды бұза отырып қолданылған тәртіптік жазалардың күшін жоюға, оларды өз қаулысымен айыппұл изоляторынан, камералық үлгідегі үй-жайдан, карцерден, тәртіптік изолятордан дереу босатуға;

5) сотталғандар мен мәжбүрлеу сипатындағы шаралар қолданылған адамдарға сауалнама жүргізуге;

6) бұйрықтардың, өкімдердің және бұйрықтардың сәйкестігін тексеруге; жазаны орындау тәртібі мен шарттарын реттейтін заңдарға ТМ әкімшілігінің қаулыларын тоқтата тұру және заңға қайшы келген жағдайда оларға наразылық білдіру;

7) сотталған адамды жазасын өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға немесе жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыруға ұсынудың заңдылығы мен негізділігі туралы сотта қорытынды беруге; 8) үкімдерді орындау кезінде туындайтын күмән мен түсініксіздікті жоюға байланысты мәселелерді қарау кезінде сот отырысына қатысуға міндетті.

Заңдардың орындалуын қадағалаудың ешбір өзге саласында прокурордың үкімдердің орындалуын қадағалау саласындағы сияқты билік-өкімдік өкілеттіктері жоқ екенін атап өткен жөн. Өнерге сәйкес. 43 Прокуратура туралы Заң бас бостандығынан айыруға сотталғандарды және өзге де жазалау шараларын ұстаудың заңда белгіленген тәртібі мен шарттарын орындауға қатысты прокурордың қаулылары мен талаптарын, сол сияқты мәжбүрлеу сипатындағы шараларға ұшыраған не сот-психиатриялық мекемелерге орналастырылған адамдарды әкімшілік, сондай-ақ сот үкімдерін орындайтын органдар шараларға сотталған адамдарға қатысты міндетті түрде орындауға тиіс бас бостандығынан айыруға байланысты емес жазалар.

Прокуратура туралы заң прокурордың бұл бұзушылықты жою туралы талабы ретінде заңның бұзылуына прокурорлық жауап берудің бұрын белгісіз болған жаңа құралын Заңды қолданысқа енгізді. Прокурордың талабы ауызша да, жазбаша да білдірілуі мүмкін. Бұл құқықтық актінің құқықтық күші іс жүзінде наразылыққа немесе прокурордың ұсынысына тең. ТМ әкімшілігінің прокурордың заң бұзушылықтарды жою туралы талаптарын орындамауы оның наразылығында немесе ұсынысында қамтылған ұсыныстарды орындамау сияқты салдарға әкеп соғады.

Үкімдерді орындауға жүгінудің заңдылығын қадағалау

Үкімнің орындалуға өтініші үкім шығарған сотқа жүктелді. Үкімді орындау туралы өкімді судья немесе сот төрағасы үкімді орындау міндеті жүктелген органға жібереді. Прокурор үкімдерді орындауға жүгінудің белгіленген тәртібі қатаң сақталуын қадағалайды.

Үкімді орындауға жібере отырып, судья өкімді:

1) егер сотталған бас бостандығынан айыруға үкім шығарылса және

үкім шығарылған кезде қамауда ұсталса, тергеу изоляторы әкімшілігіне;

2) бас бостандығынан айыруға үкім шығарылған кезде бас бостандығынан айыруға сотталған адам бостандықта болған кезде жергілікті (аудандық, қалалық) әділет органының бастығына;

3) қылмыстық- кінәліні түзеу жұмыстарына соттау кезінде әділет органдары басқармасының аудандық (ауданаралық) немесе қалалық бөлімінің атқарушы инспекциясы;

4) сот приставы-Орындаушыға-айыппұл өндіріп алу, мүлікті тәркілеуді жүзеге асыру, келтірілген материалдық залалды өндіріп алу және азаматтық талап қоюды өтеу қажет болған жағдайда;

5) Сот лауазымынан босату сияқты жаза шарасын тағайындаған жағдайларда кәсіпорынның, мекеменің немесе ұйымның әкімшілігіне;

6) егер сотталған адам белгілі бір міндеттерді атқару құқығынан айырылса, әртүрлі ведомстволардың басқару органдарына; немесе белгілі бір қызметпен айналысуға;

7) егер сотталған адам тәртіптік әскери бөлімге жіберілуге тиіс болса, әскери қолбасшылыққа беріледі.

Прокурордың үкім шығару саласындағы қадағалауы сот үкімдерін орындауға қатысатын органдар мен лауазымды адамдардың өте кең ауқымына қолданылатынын атап өту қажет. Оларға соттар, сот орындаушылары, әділет органдары, соның ішінде инспекциялар мен түзеу бөлімдері, түзеу мекемелері, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының бақылау комиссиялары, қаржы, денсаулық сақтау мекемелері және т. б.

Прокурор осы лауазымды тұлғалардың, мемлекеттік органдардың және қоғамдық ұйымдардың іс-әрекеттері үкімдегі сот ұйғарымдары уақтылы және дәл орындалуы үшін заңға қатаң сәйкес келетініне көз жеткізеді. Үкімнің орындалу сатысында қадағалауды жүзеге асыра отырып, прокурор өз қызметінің әртүрлі нысандарын пайдаланады және осы қызметке тән заң бұзушылықтарға ден қою құралдарын қолданады. Қажет болған жағдайларда ол сот орындаушысының заңсыз актілеріне наразылық білдіреді немесе сот органдарына, жергілікті әділет немесе ішкі істер мекемелеріне жол берілген заң бұзушылықты жою туралы ұсыныс енгізеді.

Прокурорға айыптау үкімі оған шағымдануға заңда белгіленген мерзім өткеннен кейін немесе оны жоғары тұрған сот күшінде қалдырғаннан кейін орындалуы үшін үкімді орындауға жүгінудің заңда белгіленген уақтылығының сақталуын қадағалауды жүзеге асыру міндеті жүктеледі. Заңды күшіне енген үкімді үкім шығарған сот ол заңды күшіне енген немесе істі кассациялық сатыдан қайтарған күннен бастап үш тәуліктен кешіктірмей орындауға жүгінеді. Сотталған адамды жазасын өтеуден босататын ақтау үкімі мен үкімі ол жарияланғаннан кейін дереу орындалуға жүгінеді. Сотталушы қамауда болған жағдайда сот оны сот отырысы залында қамаудан босатады.

Кассациялық саты істі тоқтатуға немесе бас бостандығынан айыруды бас бостандығынан айыруға байланысты емес өзге жазамен ауыстыруға байланысты сотталған адамды қамаудан босату туралы шешім қабылдаған

жағдайларда ұйғарымның көшірмесі бірінші сатыдағы сотты айналып өтіп, бір тәулік ішінде тікелей бас бостандығынан айыру орнының әкімшілігіне жіберіледі. Егер апелляциялық саты шағымданған немесе наразылық білдірілген үкімнің орындалуын кейінге қалдыру туралы ұйғарым шығарса, онда ұйғарымның көшірмесі бас бостандығынан айыру орнының әкімшілігіне де жіберіледі. Кассациялық сатыны айқындау дереу орындалуға тиіс. Прокурор сонымен қатар соттардың тәрбиелік және алдын алу әсерін арттыру мақсатында сотталушының жұмыс, оқу орны немесе тұрғылықты жері бойынша үкімдердің көшірмелерін жіберуін қадағалайды.

Үкімдердің орындалу заңдылығын прокурорлық қадағалау туралы айта отырып, прокурорлар бас бостандығынан айыруға байланысты үкімдердің орындалуының заңдылығын қадағалауға көбірек көңіл бөлетінін және негізгі және қосымша жазаның басқа түрлеріне, сондай-ақ әртүрлі заңдардың орындалуына байланысты үкімдердің орындалуының заңдылығын әрдайым тиісті қадағалауды жүзеге асырмайтынын атап өткен жөн, әсіресе мүліктік өндіріп алу түрі бойынша.

Прокурор заңда белгіленген Ереженің сақталуын қадағалауға тиіс: егер үкім үкім шығарған соттың (судьяның, бейбітшілік судьясының) қызмет ауданынан тыс жерде орындалса, онда бұл мәселелерді оның соттылығына жатқызылған істер бойынша Бейбітшілік судьясы және аттас соттың судьясы, орындау ауданында аттас соттың немесе әлемдік соттың үкімі болмаған кезде қалған істер бойынша шешеді. судьялар - жоғары тұрған соттың судьясы. Бұл жағдайда қаулының көшірмесі үкім шығарған сотқа (судьяға, бейбітшілік судьясына) жіберіледі.

Бұл қадағалауды жүзеге асырудағы ең үлкен қиындық-сотталғандар бас бостандығынан айыру жазасына кесілген үкімдер. Бас бостандығынан айыруға байланысты жаза тағайындау кезінде сот түзеу мекемесінің түрін (түзеу колониясы, колония-қоныс аудару, түрме, кәмелетке толмағандарға арналған тәрбие колониясы), ал егер бас бостандығынан айыру туралы айтатын болсақ, онда түзеу колониясының түрін (жалпы, қатаң және ерекше режим) анықтайды. Прокурор соттың сотталғандарды заңда көрсетілген ТМ-нің біріне, колонияға-қонысқа немесе түрмеге бас бостандығынан айыруға жіберу бөлігінде заң талабын қатаң орындауын қадағалайды.

Бас бостандығынан айыруға сотталған адамдар жазаны өтеу үшін үкім орындауға өтініш жасалған күннен бастап 10 күн мерзімнен кешіктірілмей не үкім заңды күшіне енген күннен бастап жіберіледі. Кейбір жағдайларда сотталған адам, егер бұл басқа адам жасаған қылмыс туралы іс бойынша тергеу әрекеттерін жүргізу қажеттілігінен туындаса, тергеу изоляторында қалдырылуы мүмкін.

Бас бостандығынан айыруға байланысты үкімдердің уақтылы және дұрыс орындалуына қадағалауды жүзеге асыра отырып, прокурор қылмыстық істің қозғалысы көрсетілетін сотта қылмыстық істерді есепке алу және тіркеу деректерімен жүйелі түрде танысуға міндетті. Сондай-ақ, белгілі бір кезең ішінде немесе қылмыстық істердің белгілі бір санаты бойынша үкімнің орындалуына жүгіну туралы заңдардың орындалуына мақсатты

тексерулер жүргізу қажет. Сотталғандарды тергеу изоляторларында ұстаудың заңдылығын тексере отырып, прокурор кінәлілер бас бостандығынан айыруға сотталған үкімдерді орындауға уақтылы және заңды түрде жүгінетініне көз жеткізеді. Үкімдердің орындалу тәртібін айқындайтын заңның бұзылуын белгілей отырып, прокурор үкімнің орындалу орны бойынша сот төрағасына немесе жоғары тұрған соттың төрағасына не жергілікті әділет органына ұсыныс енгізеді. Егер Заңның елеулі бұзылуы анықталса, мысалы, үкім мүлдем орындалмай қалса, онда прокурор судьялардың немесе түзеу мекемелерінің лауазымды адамдарының тәртіптік жауапкершілігі туралы мәселені қозғайды.

Түзеу жұмыстарына сотталған адамдарға қатысты үкімдерді орындауды Әділет министрлігі органдарының қалалық, аудандық және ауданаралық қылмыстық-атқару инспекциялары жүзеге асырады. Қылмыстық-атқару инспекциялары түзеу жұмыстарына байланысты үкімдердің уақтылы және дұрыс орындалуына жауапты болады. Прокурор сонымен қатар үкімнің орындалуына кедергі бар-жоғын анықтайды. Егер, мысалы, түзеу жұмыстарына сотталған адам үкім заңды күшіне енген кезде ауырып қалса, онда прокурор инспекцияға сотталғанды оның еңбекке қабілеттілігін анықтау үшін дәрігерлік сараптама комиссиясына жіберуді ұсынады.

Айыппұлға байланысты үкімді орындау туралы сөз болғанда, прокурор айыппұлды өндіріп алу сотталушының мүлкіне тартылмауын қадағалайды, оған айыппұлды өз еркімен өтеуге мүмкіндік берілмес бұрын. Сот белгілеген мерзім өткеннен кейін ғана сот орындаушысы сотталған адамның мүлкінің тізімдемесін жүргізуге міндетті. Айыппұлды өндіріп алу мүмкін болмаған жағдайда сот айыппұлды түзеу жұмыстарымен ауыстыру туралы қаулы шығаруға құқылы. Орындаушы-приставтар жасаған борышкерлердің дәрменсіздігі туралы актілер прокурорлардың ерекше назарын аударуға тиіс, бұл барлық жағдайларда айыппұлды өндіріп алуға кедергі келтіреді. Мұндай актілердің заңсыздығы кейде сотталған адамның мүліктік жағдайын қайта тексеру кезінде, мүлікті сотталған немесе оның жақындары паналаған кезде анықталады.

Мүлікті тәркілеу бөлігінде үкімді орындауға жүгінудің заңдылығын қадағалауды жүзеге асыру кезінде прокурор үкімде қандай мүлік (белгілі бір бөлік немесе нақты белгілер) тәркіленуге жататынын көрсетуді белгілейді. Прокурор сот орындаушысы-Орындаушының, сондай-ақ жергілікті қаржы органдарының құжаттарымен танысу арқылы сипатталған мүлікті өткізу тәртібінің заңға сәйкестігін айқындайды. Бұл ретте тәркіленуге жататын мүлік пен құндылықтар мемлекет кірісіне айналдырылуы үшін мемлекеттің мүдделері қатаң сақталуға тиіс. Сонымен бірге, прокурор сотталған адамның және өзге де адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін осы адамдардың иелігінде қалған тәркілеуге жатпайтын мүлікті сақтау бөлігінде қамтамасыз етуге тиіс.

Үкімнің мүліктік өндіріп алу бөлігінде орындалуға өтінішін тексере отырып, прокурорлар кейде тергеушілер әрқашан мүліктің тізімдемесін

жүргізбейтінін немесе оны уақтылы жасамайтынын анықтайды; кейде мүліктің тізімдемесінің хаттамасына тәркілеуге жатпайтын заттар мен заттар енгізіледі, бұл кейіннен соттың сипатталған заттар мен заттарды тізімдемеден алып тастауына әкеп соғады; сипатталған заттар мен заттар тізімдемеде жоқ барлық жағдайларда алып қойылады және адамдарға жауапты сақтауға беріледі; айыптау қорытындыларына келтірілген және өтелген материалдық залалдың мөлшері туралы анықтамалар әрдайым қоса берілмейді. Осы бұзушылықтарды анықтағаннан кейін прокурор олардың алдын алу бойынша тиісті шаралар қабылдайды.

Прокурордың үкімді орындау сатысындағы қорытындысы, оның қылмыстық сот ісін жүргізудің алдыңғы сатыларындағы қорытындысы сияқты, негізді, объективті және заңға негізделген болуға және дәл белгіленген фактілерге негізделуге тиіс.

Судья заңсыз немесе негізсіз қаулы шығарған жағдайда прокурор мұндай қаулының күшін жою мәніне жеке наразылық әкеледі. Сот үкімі тек заңды және негізделген ғана емес, сонымен бірге оны орындау кезінде күмән тудырмайтын, түсінікті және түсінікті түрде жасалған болуы керек. Үкімнің орындалуына жүгіну тәртібімен және орындалу барысында үкімнің орындалуына және оның орындалуына кедергі келтіретін немесе кедергі келтіретін әртүрлі күмән мен түсініксіздік туындауы мүмкін. Бұл мәселелерді судья прокурордың міндетті қатысуымен сот отырысында шешеді.

Заңда белгіленген тәртіппен күмән мен түсініксіздікті шеше отырып, судья өз қаулысында үкімді түзетуге құқылы емес. Үкімге қылмыстар жиынтығы бойынша жаза тағайындауға, шартты түрде сотталған кезде сынақ мерзімін айқындауға, үкім заңды күшіне енгенге дейін бұлтартпау шарасын өзгертуге қатысты түзетулер енгізілген кезде заң бұзушылық болып есептеледі. Кейде қылмысты заңды бағалауға, жазалау шарасына немесе келтірілген залал сомасына қатысты мәселелер қозғалады.

Бұл мәселелер теккассациялық немесе қадағалау тәртібімен шешілуі мүмкін. Үкімді орындау тәртібімен сот енгізген барлық нақтылаулар мен өзгерістер оның мәніне қатысты болмауға тиіс.

Бас бостандығынан айыруға байланысты үкімдердің орындалуының заңдылығын қадағалау

Бас бостандығынан айыру орындарындағы заңдардың орындалуын қадағалау прокурорлардың қызметіндегі ең қиын учаске болып табылады. Бұл, ең алдымен, жазасын өтеушілер контингентінің күрделілігімен, әсіресе қатаң және ерекше режимдегі түрмелер мен түзеу колонияларында анықталады. Бас бостандығынан айыру орындарында бір уақытта миллионға жуық сотталушы жазасын өтейді. Кәмелетке толмағандарға арналған түзеу немесе тәрбие колонияларында заңдардың орындалуын қадағалауды жүзеге асыра отырып, прокурор ең алдымен сотталған адамды сот немесе судья үкім шығарған кезде сайлаған белгілі бір режимдегі колонияға қамаудың заңдылығы мен негізділігін тексереді. Прокурор мұны сот үкімімен танысу арқылы жасайды.

Түзеу колонияларына неғұрлым толып жатқан тергеу

изоляцияларында ұсталатын сотталғандар жіберіледі. Белгіленген практикадан тергеудегі адамдар ТМ-ге жіберілетін, бұл адамдарды тергеу изоляцияларынан ауыстыру тергеушімен келісілмейтін жағдайлар алынып тасталуға тиіс; кейбір жағдайларда ТМ-ге ауыстырылған сотталғандар өздеріне қатысты үкімдері орындалу сатысында тұрған сотталғандармен бірлесіп орналастырылады; кейбір сотталғандар ерекше режимдегі колонияларда орналастырылады, бұл ретте тергеу изоляцияларынан осы адамдарды ауыстыру тергеушімен келісілмейді. қатаң тыйым салынады; кейбір жағдайларда сотталғандарды ТМ-ге ауыстыру оған қатысты үкімі кассациялық қарау сатысында тұрған сотталғанның өзі келіспей жүргізіледі. Сотталушының келісімі-бұл іс жүргізу әрекетін орындаудың міндетті шарты.

Үкімді кассациялық тексеруді күткен сотталғандар үкімде сот анықтаған режимнің ТМ - не жіберілуі өте орынды: жалпы режим - жалпы режим колониясына, күшейтілген-күшейтілген режим колониясына және т. б. бұл сотталушыны басқа колонияға одан әрі кезеңдеу қажеттілігін туғызбайды, ол жазасын сол колонияда өтей алады. ол үкімнің заңды күшіне енуін күтуге жіберілді. Ірі, топтық және көптеген эпизодтық істер бойынша кассациялық іс жүргізу мерзімі кейбір жағдайларда айтарлықтай уақытты - екі айдан алты айға дейін созылатынын есте ұстаған жөн.

Прокурор сотталғандардың осы санатының жазасын өтеп жатқан адамдармен байланыста болмауын тексереді: іс кассациялық тәртіппен іс жүргізуді тоқтатуы, қылмысты заңды бағалау өзгертілуі немесе сотталғанды қамаудан босатумен жазалау шарасы азайтылуы мүмкін.

Прокурорлық қадағалау нысанасына ТМ-де белгіленген режимді сақтау енгізіледі. Бас бостандығынан айыру орындарында олар: барлық сотталғандарды, әсіресе камералық үлгідегі ерекше режимдегі колонияларда міндетті күзетуді және оқшаулауды; жұмыс және тұрғын аймақтарда сотталғандарды тұрақты қадағалау мен бақылауды; жасалған қылмыстардың жынысы бойынша да, сипаты бойынша да сотталғандарды бөлек ұстауды қамтамасыз ете алатындай жағдайлар жасалуы тиіс; сотталғандарды еңбекке, ал кәмелетке толмағандарды білім алуға тарту, олардың өз міндеттерін қатаң орындауы; сотталғандардың колонияның қоғамдық өміріне қатысуы.

Прокурор сотталғандарды бір колониядан екінші колонияға, сондай-ақ колониядан түрмеге ауыстыру және керісінше заңға қатаң сәйкес жүргізілуіне ерекше назар аударады. Прокурордың міндеттеріне жекелеген сотталғандарды айдауылдан шығарудың заңдылығын тексеру кіреді, сондықтан бұл кейбір сотталғандарға артықшылықтар мен жеңілдіктердің бір түрі емес. Заңсыз қамауда ұсталған адамдар табылған жағдайда прокурор оларды өз қаулысымен босатады. Мыналар: а) жаза мерзімі аяқталғаннан кейін босатылуға, кешірім жасауға немесе рақымшылық жасауға жататын, бірақ қандай да бір себептермен босатылмаған; б) жазаның төмендеуімен қадағалау тәртібімен үкімді қайта қарауға байланысты босатылуға тиіс, бірақ колонияда ұсталуды жалғастыратын; в) шартты түрде-сот мерзімінен бұрын немесе ауруына байланысты босатылды, бірақ қандай да бір себептермен колонияда ұсталды.

Сот құжаттарынан және сотталушымен жеке әңгімелесуден прокурор үкімнің заңсыздығы немесе негізсіздігі (жасалған қылмыстың дәлелденбеуі, қылмысты дұрыс құқықтық бағалау, жазаның әділетсіздігі және т.б.) туралы қорытындыға келгенде, ол тиісті прокурордың алдында үкімді қадағалау тәртібімен қайта қарау туралы сұрақ қояды.

ТМ-де еңбек туралы заңдардың сақталуын тексере отырып, прокурор барлық сотталғандардың денсаулық жағдайы мен біліктілігін ескере отырып, қоғамдық пайдалы еңбекпен айналысуын қамтамасыз ету шараларын қабылдайды. Сондай-ақ, еңбек жағдайларын, жұмыс күнінің ұзақтығын, олардың еңбегіне ақы төлеу тәртібін, еңбекті қорғау және қауіпсіздік ережелерін сақтауды реттейтін ережелердің орындалуы тексеріледі.

Еңбекті қорғау және қауіпсіздік туралы заңдардың сақталуын тексере отырып, прокурор адамдармен жазатайым оқиғалар туралы актілермен және олардың қызметтік тергеу материалдарымен танысады. Бұл ретте болған жазатайым оқиғалардың себептері мен жағдайлары анықталады, оған кінәлі лауазымды адамдар белгіленеді, келтірілген мертігудің ауырлығы айқындалады және т.б. егер жазатайым оқиға сотталушының қайтыс болуына немесе ауыр мертігуге әкеп соқтырса, прокурор оны тергеуді прокуратура органдарының тергеушісіне тапсыра отырып, қылмыстық іс қозғайды.

Прокурор ТМ әкімшілігі шығаратын бұйрықтардың, нұсқаулықтардың, өкімдердің және өзге де құқықтық актілердің заңдылығы мен негізділігін тексереді. Заңға қайшы келетін құқықтық актілер анықталған жағдайда, ол олардың қолданылуын тоқтатады, содан кейін олардың күшін жоюға немесе заңға сәйкес келтіруге наразылық білдіреді.

ТМ әкімшілігінің қызметкерлері заң бұзушылықтарды анықтаған кезде прокурор қылмыстық іс қозғауға, сондай-ақ оларға әкімшілік, тәртіптік немесе материалдық жауаптылықты қолдану туралы мәселе қоюға құқылы.

Прокурор сотталғандарға кісен, кішіпейіл жейде мен қаруды қолданудың заңдылығына ерекше назар аударады. Прокурор осы ықпал ету шараларын қолдану үшін негіздердің болуын ғана емес, оларды қолдану тәртібінің сақталуын да тексереді. Осы мақсатта ол осы шараларды қолдану туралы жасалған актілердің дұрыстығын тексереді, сотталушыдан, осы тәртіптік шараларды қолданған лауазымды адамдардан сұхбат ала алады. Қаруды қолданудың әрбір жағдайы арнайы прокурорлық тексерудің нысанасы болуға тиіс. Барлық жағдайда прокурорға қарудың қолданылғаны туралы хабарлау қажет. Ол бұл туралы хабарламаның дұрыстығын тексереді. Егер қаруды қолданған кезде біреу өлтірілсе немесе ауыр жарақат алса, прокурор ТМ-ге барып, сол жерде қаруды қолданудың заңдылығы мен дұрыстығын тексеруге міндетті. Қаруды заңсыз қолданған жағдайда прокурор кінәлі адамдарды қылмыстық немесе тәртіптік қудалау туралы іс қозғайды.

Сотталған адам жазасын өтеу кезеңінде жаңа қылмыс жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылған жағдайда прокурор бұл адамға қатысты қамауда ұстау түріндегі бұлтартпау шарасы таңдалғанына және ол ТМ айыппұл изоляторында немесе кәмелетке толмағандар үшін ШҚ

тәртіптік изоляторында ұсталғанына көз жеткізеді.

Аумақтық, сондай-ақ мамандандырылған прокуратураның прокуроры заңдылықты қадағалауды Заңның жол берілген бұзылуы туралы сигналдардың немесе қолда бар мәліметтердің түсуіне қарамастан, жазаны орындайтын мекемелерде тұрақты, жүйелі түрде жүзеге асырады. Түзеу колониясына барған кезде прокурор сотталғандарды әр жағдайда олардың шағымдарын, арыздары мен ұсыныстарын тыңдау үшін қабылдайды. Әдетте, олар өздерінің құқықтары мен заңды мүдделерінен айыруға немесе шектеуге қатысты. ТМ әкімшілігінің заңдардың орындалуын тексеруді тексеру бағдарламасын құрайтын мәселелерді (режимді сақтау, тәртіптік практика, еңбекті қорғау және қауіпсіздік ережелерін сақтау және т.б.) бөле отырып, бір емес, бірнеше прокурорлар жүргізе алады. Кейбір жағдайларда тексеру жүргізу үшін бақылау комиссиясының мүшелерін немесе мамандарды - дәрігерді, мұғалімді, бухгалтер-аудиторды, еңбекті қорғау инспекторын және т.б. шақырған жөн.

Сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғай отырып, прокурор оларға қатысты жол берілген заң бұзушылықтарды уақтылы жоюға шақырылады. Сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін сәтті қорғау үшін прокурор сотталғанның құқықтық мәртебесін жақсы білуі керек. Жазасын өтеушілер заңнамада, сондай-ақ сот үкімінде және режим шарттарында көзделген шектеулермен ҚР азаматтары үшін белгіленген міндеттерді атқарады және құқықтарды пайдаланады. Заң сотталғандардың өмірін, денсаулығын, олардың азаматтық, еңбек, отбасылық құқықтарын қорғайды. Сонымен бірге олардың құқықтық жағдайы қозғалыста белгілі бір шектеулерге жол береді. Оларға қатысты тінту, тексеру, қару-жарақ және т.б. заңдардың бұзылуын жою және алдын алу мақсатында аумақтық және мамандандырылған прокуратуралардың прокурорлары кешенді тексерулер жүргізуден басқа, сотталғандарды айыппұл үй-жайларына қамаудың заңдылығын тексеру және басқа да жазалау шараларын қолдану үшін жазаны орындайтын мекемелерге жүйелі түрде баруға міндетті.

Сотталғандардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін қамтамасыз ету бірінші кезекте прокурорлардан түзеу колониялары мен түрмелердің қызметкерлері мен әскери қызметшілері тарапынан сотталғандарға қатысты заңдылық пен озбырлықтың бұзылуының алдын алу және анықтау жөнінде шаралар қабылдауды талап етеді. Жол берілген теріс қылықтар туралы қылмыстық істерді прокуратура тергеушілері тексереді, ал соттар прокурорлардың міндетті қатысуымен қарайды. Әдетте, қылмыстық істер ТМ-ге барумен қаралады. Прокурорлар ТМ әкімшілігінің сотталғандардың шағымдарын, арыздары мен ұсыныстарын қарау тәртібі туралы заңдардың сақталуын тексереді. Белгіленген тәртіп бұзылған жағдайда прокурор оны жоюды және қабылданған шаралар туралы сотталған адамға хабарлауды ұсынады.

Прокурор бас бостандығынан айыруға сотталғандардың мемлекеттік органдарға, қоғамдық ұйымдарға және лауазымды адамдарға шағымдар мен өтініштермен жүгіну құқығы туралы заң талаптарының орындалуын және

әкімшіліктің белгіленген тәртіппен тиесілігі бойынша шағымдар мен өтініштерді жіберу міндеті туралы қадағалайды.

Егер сотталған адам прокурорға шағыммен немесе арызбен жүгінсе, мекеме әкімшілігі; жазаны орындаушы оларды бір тәулік мерзімнен кешіктірмей прокурорға жіберуге міндетті. Мұндай шағымдар цензураға жатпайды. Шағымды немесе өтінішті алғаннан кейін прокурор оларды қарауға міндетті заңда белгіленген мерзімде, қажетті шараларды қабылдау және сотталған адамға қабылданған шешім туралы ауызша немесе жазбаша түрде хабарлау.

Үкімдердің орындалуының заңдылығын қадағалау; түзеу жұмыстарына байланысты

Қолданыстағы қылмыстық заңнамада түзету жұмыстарын қолдану түріндегі жаза қарастырылған. Түзеу жұмыстарын өтеуге тағайындалған адамдарға қатысты үкімнің орындалуының заңдылығын қадағалауды жүзеге асыра отырып, прокурор аудандық (ауданаралық) және қалалық қылмыстық-атқару инспекциялары аудан (аудандар) немесе қала шегінде жазасын өтеп жатқан барлық сотталғандардың түзеу жұмыстарына сотталған адамдарға жұмысқа орналасуына жәрдемдесуін қатаң дербес есепке алуын қадағалайды кәсіпорындардың сақталуын қадағалайды, мекемелер мен ұйымдар жазаны өтеу тәртібі мен шарттарын және ұсталған сомаларды сотталғандардың жалақысынан мемлекет кірісіне дұрыс ұстап қалу мен аударуды қамтамасыз етеді.

Қажет болған жағдайда инспекциялар сотталғандарға жұмысқа орналасуға көмек көрсетуге тиіс. Егер сотталғандар үкімді орындаудан қасақана жалтарса, онда прокурор қылмыстық-атқару инспекциясына және бір мезгілде аумақтық милиция бөліміне сотталғанды іздестіру және түзеу жұмыстарының өтелмеген мерзімін бас бостандығынан айырумен ауыстыру үшін материалды үш күн түзеу жұмыстары үшін бір күн бас бостандығынан айыру есебінен сотқа жіберу туралы нұсқау береді.

Прокурор Түзеу жұмыстарының сотталғандардың тұрғылықты ауданындағы жұмыс орны бойынша олардың еңбекке қабілеттілігін ескере отырып өтелуін қадағалайды. Прокурор өзінің араласуымен еңбекке жарамсыз адамдарға, 16 жасқа толмаған кәмелетке толмағандарға, сондай-ақ асырауында жас балалары бар немесе жүкті болған жұмыс істемейтін әйелдерге бұл жаза тағайындалған кезде түзеу жұмыстарына байланысты үкімді орындауға жүгінуді ескертуге тиіс. Осы бұзушылықтарды анықтағаннан кейін прокурор қылмыстың ауырлығы мен сотталушының жеке басын ескере отырып, түзету жұмыстары басқа, жеңілірек жазамен ауыстырылуы үшін заңсыз үкімге наразылық білдіреді.

Прокурорлардың міндеттеріне сондай-ақ жұмыс орны бойынша түзеу жұмыстарын өтеудің заңдылығын қадағалау кіреді. Бұл жазаны өтеу сотталушының қызметтік немесе кәсіптік міндеттерін орындауымен байланысты болмауы керек, егер кінәлілерді бұрынғы жұмысында қалдыру тағайындалған жазаның тәрбиелік және алдын алу әсерінің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Заң бұзушылықтарды жою мақсатында прокурорлар қылмыстық-атқару инспекциялары, сондай-ақ түзеу жұмыстарына сотталғандарды еңбекпен пайдалану жөніндегі кәсіпорындар, мекемелер мен ұйымдар әкімшілігі қызметінің заңдылығын жүйелі түрде тексереді. Бұл ретте прокурор сотталғандардың түзеу жұмыстарына жұмысқа орналастырылғанын және олардың дұрыс ұйымдастырылғанын анықтайды.

Қажет болған жағдайларда прокурор қылмыстық-атқару инспекциясының немесе кәсіпорындар Әкімшілігінің тиісті лауазымды адамдарына Заңның белгіленген бұзушылықтарын жою туралы ұсыныс енгізеді. Түзеу жұмыстарына байланысты үкімнің уақтылы орындалуын қадағалауды жүзеге асыра отырып, прокурор түзеу жұмыстарын өтеу мерзімінің басталуы кәсіпорын үкімнің көшірмесін алған күн болып есептелетінін ескереді. Сол күннен бастап сотталған адамның жалақысынан ұстап қалу жүргізіледі. Бұрынғы жұмыс орнынан босатылған адамдар қылмыстық-атқару инспекциясында есепте тұрады. 15 күндік мерзім өткеннен кейін инспекция оларды жұмысқа орналастыру шараларын қабылдайды.

Түзеу жұмыстарына байланысты үкімдерді орындаудағы елеулі кемшіліктердің бірі-бұл жазаны орындау көбінесе соттың белгілі бір бөлігін сотталушының жалақысынан ұстап қалуға дейін азаяды. Сотталғанды түзетудің негізгі құралы - оның мінез-құлқын бақылау, қоғамдық өмірге тарту, ұжым мен жұртшылықтың ықпалы-қолданусыз қалады. Прокурор қадағалауды жазаның осы түрінің мазмұнына қоғамдық еңбек, ұжымдағы жұмыс элементі салынатындай етіп ұйымдастыруға міндетті. Бұл жаза сотталғандарды жазасын өтеп жатқан ұжымның қоғамдық ықпал ету шараларымен байланысты болған кезде ғана түзетудің тиімді құралы болады.

Прокурор жұмыс орны бойынша түзеу жұмыстарына сотталған адамға қатысты үкімнің көшірмесін жіберген кезде соттар еңбекшілер ұжымының назарын сотталғандардың мінез-құлқын бақылауды жүзеге асыру және олармен тәрбие жұмысын жүргізу міндетіне аударуын қадағалайды. Түзеу жұмыстарын өтеу кезеңінде адал жұмыс және үлгілі мінез-құлық жағдайында сот қылмыстық-атқару инспекциясының ұсынысы бойынша сотталған адамды жазасын өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босата алады.

Сотталғандарды жазасын өтеуден мерзімінен бұрын босатудың заңдылығын қадағалау

Қолданыстағы заңнама қылмыс жасағаны үшін сотталған адамдарды жазасын өтеуден мерзімінен бұрын босатудың кең мүмкіндіктерін қарастырады, бұл көтермелеу шараларын сотталғандарды түзетудің маңызды ынталандыруларының біріне айналдырады. Жазасын өтеуден мерзімінен бұрын босату қолданылуы мүмкін сотталғандар контингентін едәуір кеңейту түзеу мекемелері әкімшілігінің, сот органдарының, прокуратураның қоғамдық ұйымдардың сотталғанды мерзімінен бұрын босату туралы заңды және негізделген шешім қабылдағаны үшін, сондай-ақ мерзімінен бұрын босатудан негізсіз бас тартқаны үшін жауапкершілігін едәуір арттырады.

Сотталғандарға заңда белгіленген жағдайлар болған кезде жазаны

өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату қолданылуы мүмкін және мерзімінен бұрын босату туралы заң жазаны өтеу кезеңінде психикалық немесе өзге де ауыр сырқатпен ауырған адамдарға да қолданылуы мүмкін.

Сотталғандарды жазасын өтеуден мерзімінен бұрын босату туралы заңдарды қолданудың дұрыстығы айтарлықтай дәрежеде прокурорлық қадағалаудың тиімділігіне байланысты. Сотталғанды мерзімінен бұрын босату туралы заңды қолданудағы қателіктер біздің мемлекетіміздің түзеу саясатының беделін түсіреді, қылмыскерлердің жазасыздығы туралы қате түсініктер қалыптастырады, әсіресе егер мерзімінен бұрын босатылған адам кейіннен ауыр қылмыс жасаса немесе еңбектен жалтарса және паразиттік өмір салтын ұстанса. Сотталғандарды жазасын өтеуден мерзімінен бұрын босатудың жоғарыда аталған түрлерінің әрқайсысы бойынша прокурорлық қадағалаудың кейбір ерекшеліктерін қарастырайық.

Шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы заңды қолданудың заңдылығын қадағалай отырып, прокурор сотталғандарды осы көтермелеу шарасына ұсынудың белгіленген тәртібінің сақталуын да, сот шешімдерінің заңға сәйкестігін де тексереді. Алайда, кейбір прокурорлар сотталғандарды түзетуге маңызды ынталандыру ретінде шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың процедуралық маңыздылығын нақты бағаламай, өз міндеттерін ресми түрде орындайды.

Прокурордың міндеті, бір жағынан, түзеу жолына түспеген Сотталғандарды бас бостандығынан айыру орындарынан мерзімінен бұрын босатуға жол бермеу, екінші жағынан, осы көтермелеу шарасын оған лайық адамдарға қолданудан бас тарту жағдайларын практикадан шығару болып табылады.

Прокурор сотталғандарды шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы заңды қолдану кезінде заңның бұзылуының алдын алу немесе жою мақсатында мынадай шараларды қолданады:

1. Сот отырысына дейін де прокурор сотталғанды шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы бақылау комиссиясымен келісілген түзеу мекемесі әкімшілігінің ұсынысы бар материалдарды мұқият зерделейді. Кейде ТМ әкімшілігі заңға сәйкес шартты түрде мерзімінен бұрын босату мүлдем қолданылмайтын сотталғандарды шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға ұсынады. Мұндай жағдайларда прокурорлар мұндай материалдарды сотқа жіберуді ескертеді, ал егер бұл мүмкін болмаса, сот отырысында шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолданудан бас тарту туралы қорытынды береді.

2. Егер сотқа жіберілген материалдар бойынша мерзімінен бұрын босату туралы ұсыныстың заңдылығы мен негізділігі туралы қорытынды жасау мүмкін болмаса, прокурор сотталған адамның жеке ісімен немесе көтермелеу мен жазалау туралы картотека деректерімен танысады. Бұл жекелеген жағдайларда ТМ әкімшілігі сотқа неғұрлым «сенімді» материал ұсыну үшін сотталғандардан жазаларды шұғыл алып тастайды, қолданылған жазалар туралы құжаттарды, бұйрықтарды, бұзушылықтар туралы баяндау жазбаларын, сотталғанның түсініктемелерін жеке істерінен алып тастайды,

сотталғандарға белгіленген тәртіп бұзушылықтар туралы үндемей, объективті емес сипаттамалар жасайды режимін Осы себепті жыл сайын соттар (судьялар) прокурордың қорытындылары бойынша сотталғандардың көп санына қатысты шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы заңды қолданудан бас тартады.

3. Прокурорлардың байқау комиссиясының жұмысына қатысуы шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың заңдылығын қадағалаудың пәрменді нысандарының бірі болып табылады. Олар комиссияларға заңды және негізделген шешімдер қабылдауда үлкен құқықтық көмек көрсетеді. Алайда, барлық бақылау комиссиялары олардың қарауына ұсынылған материалдармен мұқият таныса бермейді. Байқау комиссиясының қатысуы формальдылыққа дейін азайтылатын фактілер бар: отырыстар өткізілмейді, шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы материалдар қаралмайды, комиссияның қатысуы мен бақылауы төрағаның ТМ әкімшілігі комиссияға ұсынған құжаттарға қол қоюына дейін азаяды. Прокурор мұндай заң бұзушылықтарға наразылық білдіру немесе ұсыныс жасау арқылы жауап беруі керек. Егер бақылау комиссиясы заңсыз немесе негізсіз шешім қабылдаса, онда прокурор оның күшін жоюды талап етіп, бұл шешімге наразылық білдіреді. Наразылық заңсыз және негізсіз шешім қабылдаған комиссияға немесе жергілікті өзін-өзі басқару органына енгізіледі.

4. Прокурор шартты түрде мерзімінен бұрын босату қолданылуы мүмкін сотталған адамды түзету критерийлерінің болуын айқындайды. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату сотталушыға, егер ол өзінің түзетуін еңбекке адал көзқараспен және үлгілі мінез-құлықпен дәлелдеген жағдайда ғана қолданылады. Сонымен қатар, сотталушының еңбекке деген адал көзқарасы мен үлгілі мінез-құлық қандай факторлар анықтайтынын және оны іс жүргізу құжаттарында қалай көрсету керектігін нақты көрсету маңызды. Еңбекке деген адал көзқарас-бұл сотталғандардың жақсы жұмыс сапасымен, еңбек тәртібін қатаң сақтаумен, сондай-ақ неғұрлым күрделі мамандықты игерумен немесе жоғары дәрежеге ие болумен белгіленген өндіріс нормаларын үнемі орындауы. Үлгілі мінез-құлық сотталушының белгіленген режим талаптарын сөзсіз және үлгілі орындауында, өзінің жалпы білім деңгейін көтеруінде, әуесқой ұйымдарға қатысуында көрінеді. Сотталғандарды түзеу туралы қорытынды оларды шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы ұсыныс енгізудің алдындағы уақыт үшін емес, жазаны өтеудің бүкіл кезеңі үшін олардың мінез-құлық туралы деректер негізінде жасалады.

3.3. Бас бостандығынан айыру орындарында прокурорды қадағалау

Прокурордың сотталғандарды шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы материалдарды соттың қарауына қатысуы судьяның заңды және негізделген қаулылар шығаруын қамтамасыз ететін шарттардың бірі болып

табылады. Прокурордың міндеттеріне судья тек сот отырысында, сотталған адамның, ТМ әкімшілігі өкілдерінің ұсынылған материалдарын, түсіндірмелерін қарау бойынша, прокурордың қорытындысын тындап, сот қарауының жариялылығы мен ауызша болуы жағдайында сотталған адамды жазасын өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы заңды қолданудан бас тарту туралы қаулы шығаратыны туралы заң талаптарының сақталуын қадағалауды жүзеге асыру кіреді. Жекелеген судьялар материалды сот қарауына шығармай, шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолданудан бас тартқан кезде мұндай бұзушылықтар сот практикасынан шығарылуға тиіс. Судьялардың заңға қайшы келетін қаулылары наразылық білдіруге және күшін жоюға жатады.

Прокурор сот отырыстарының іс жүргізу нормаларын қатаң сақтаған кезде және, әдетте, басқа сотталғандардың қатысуымен тікелей бас бостандығынан айыру орындарында өткізілуін қадағалайды. Ол сондай-ақ соттың назарын үкімнің орындалуын жүргізетін органның өкілі ретінде әкімшіліктің лауазымды адамының отырысқа қатысу қажеттілігіне аударады (ҚПК-нің 369-бабы). Кәмелетке толмағандарды мерзімінен бұрын босату туралы материалдарды қарау кезінде ҚР ҚПК көрсетілген адамдардан басқа шақырған жөн. 369 ҚПК, сондай-ақ өндірістік оқыту шеберлері, бригадирлері, сынып жетекшілері, қоғамдық ұйымдар өкілдері. Сот барлық жағдайларда шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы ұсынысты қарау орны мен уақыты туралы байқау комиссиясының немесе кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комиссияның құрамын хабардар етуге міндетті. Прокурор соттардың шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы материалдарды қарауы кезінде оңайлатуға үзілді-кесілді қарсы тұруға міндетті. Жекелеген соттар бір отырыста жиырма-отыз, тіпті одан да көп материалдарды қарайды, бұл оларды сотталған адамды жазасын өтеуден мерзімінен бұрын босату туралы ұсыныстардың негізділігін мұқият түсіну мүмкіндігінен айырады. Сот отырысында қорытынды бере отырып, прокурор әрбір жағдайда: сотталған адамды шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға ұсыну үшін қажетті белгіленген мерзімнің өтуі туралы заңның талабы сақталғанын анықтайды; үлгілі мінез-құлық пен жұмысқа деген адалдықтың дәлелі бар ма?

Прокурор шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдану туралы мәселені талқылау кезінде ұсынылған материалдарда сотталған адамның таңдаған тұрғылықты жері, оның жұмысқа орналасу мүмкіндігі туралы бар мәліметтерді ескереді. Егер материалдарда мұндай мәліметтер болмаса немесе олар жеткіліксіз болса, онда прокурор материалдарды қарауды кейінге қалдыру туралы не оларды жазаны атқаратын органға қайтару туралы өтінішхат мәлімдеуге құқылы. Өз қорытындысында прокурор шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адаммен тәрбие жұмысын ұйымдастыру туралы өз пікірін білдіреді.

Прокурор судьяның шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы әрбір қаулысының заңдылығы мен негізділігін тексеруге міндетті. Егер ол Жарлықтың заңға сәйкес келмейтінін немесе оған қайшы келетінін

мойындаса, оның күшін жоюға наразылық білдіреді. Прокурордың наразылық білдіруі осындай қаулының орындалуын тоқтата тұрады.

Судья шығарған қаулылардың заңдылығын қадағалай отырып, прокурор шартты түрде босатылған сотталғандарға қатысты судьялардың жазаның өтелмеген бөлігі барлық жағдайларда сынақ мерзімі болып табылатындығына сүйене отырып, сынақ мерзімін дұрыс белгілеуін камтамасыз етеді. Бұл мерзімді қысқартуға да, көбейтуге де болмайды.

Науқастануы бойынша мерзімінен бұрын босату туралы материалды дәрігерлік комиссияның қорытындысы негізінде жазаның орындалуын жүргізетін органның бастығы ұсынады. Кейбір жағдайларда прокурорлар мен судьялар сот-медициналық сараптама жүргізуді ұсынады. Мұндай талаптар заңға негізделмеген. Сот-медициналық сараптама судья мен прокурордың дәрігерлік комиссия қорытындысының негізділігіне күмән туындаған жағдайларда ғана тағайындалуы және жүргізілуі мүмкін. Ауыруы бойынша мерзімінен бұрын босату туралы материалдарды қарауды прокурордың міндетті қатысуымен судья жүргізеді. Сот ауыр сырқаттанған адамдарды жазасын одан әрі өтеуден босату туралы мәселені шешкен кезде прокурор қорытынды бере отырып, жасалған қылмыстың ауырлығын және сотталған адамның жеке басы туралы деректерді ескеруге тиіс. Іс жүзінде сотталған адам ауыр аурумен (қатерлі ісік және т.б.) ауырған болуы мүмкін, бірақ сот оның іс-әрекеттерінде аса қауіпті рецидив белгіледі, сондықтан сотталған адам жоғары әлеуметтік қауіп төндіреді. Босатылғаннан кейін ол қауіпті қылмыстар жасай алады, ал кейбіреулері жасайды. Мұндай жағдайларда прокурорлар мерзімінен бұрын босатудан бас тарту туралы қорытынды беруі керек. Егер судья прокурордың қорытындысына қайшы, ауырып сотталған адамды босату туралы шешім қабылдаса, прокурор бұл қаулының күшін жою үшін жеке наразылық білдіреді. Бұл ретте прокурордың наразылық келтіруі судьяның қаулысын орындауды тоқтата тұрады.

Алайда, өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) нақты сипаты мен қоғамдық қауіптілігін ұғыну мүмкіндігінен айыратын психикалық ауытқуы бар сотталған адамды жазасын өтеуден босату не оларға басшылық жасау туралы мәселені шешкен кезде жоғарыда көрсетілген шарттар (қылмыстың ауырлығы және сотталған адамның жеке басы туралы деректер) есепке алынбайды: жазаны өтеуден босату барлық жағдайларда жүзеге асырылады. Бұл ретте судья медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдануға немесе сотталғанды Денсаулық сақтау органдарының қамқорлығына беруге құқылы.

Негізгі әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (өзгертулер мен толықтырулар 01.01.2023) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілде (өзгертулер мен толықтырулар 03.10.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілде (өзгертулер мен толықтырулар 05.09.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

4. «ҚР прокуратура туралы» 2022 жылғы 5 қарашадағы 2022 года Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы (өзгертулер мен толықтырулар 12.09.2023) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

5. Қазақстан Республикасының «Жедел-іздістіру қызметі туралы» 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154 Заңы (өзгерістер мен толықтырулар 21.11.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

6. Қазақстан Республикасының «Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380 Заңы (өзгерістер мен толықтырулар 09.09.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs>.

7. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V Қылмыстық-атқару кодексі (2024.21.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

7. Шарипов Ш.М., Избасов А.Б. Қазақстан Республикасының мемлекеттік –құқықтық жүйесіндегі прокуратура. Монография. 2014.

8. Тілегенов Б.М., Сүйесов М.М. Қазақстан Республикасының прокурорлық қадағалау. Дәрістер жинағы. 2015.

9. Майтанов А. М. Қазақстан Республикасының прокурорлық қадағалау. Қарағанды 2010 ж.

Қосымша әдебиеттер:

1. Акпарова Р. Н., Прокурорлық қадағалау. Оқу құралы. Астана 2008.

2. Балтабаев К.Т. Бұлтартпау шараларының қолданылуын ведомстволық бақылаудың мәні, міндеттері мен нысандары // «Құқықтық мемлекет және Қазақстан Республикасы: проблемалар мен перспективалар» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. Астана, 2002.

4. Мұқашев М.Б. Қылмыстық процестің сотқа дейінгі кезеңдеріндегі Прокурор. Алматы. 2001.

7. Марцифин П.Г. Алдын-ала тергеу жүргізудің жалпы шарттары: оқу құралы. Омбы, 1996.

8. Мирманов А.Е. Прокурордың сотқа дейінгі іс жүргізудегі қылмыстық іс жүргізу функциялары // Қазақстан Республикасындағы құқықтық мемлекет: мәселелері мен болашағы. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Астана, 2002.

4-тарау «КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕРДІ ТЕРГЕУ БОЙЫНША ІІО ҚЫЗМЕТІН ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ».

4.1. Кәмелетке толмағандардың қылмысына қарсы күрестегі прокурордың рөлі

Кәмелетке толмағандар мен жастар туралы заңдардың орындалуын прокурорлық қадағалау прокуратураның қадағалау қызметінің дербес, ерекше бағыты болып табылады, бірақ, әрине, бұл жеке адамның құқықтарын

қорғау туралы заңдардың орындалуын, қылмыстық, азаматтық сот ісін жүргізудегі заңдардың орындалуын, бостандықты шектеу орындарындағы заңдардың сақталуын және т. б. қадағалаудың бір бөлігі.

Осы бағыттың мемлекеттік және әлеуметтік маңыздылығы, сондай-ақ прокурорлық қадағалау мәселелерінің кең ауқымы қалалық (аудандық) прокуратураның барлық дерлік қызметкерлерін қамтуды анықтайды, алайда мамандандыру және жоспарлау қағидаттарына сәйкес осы салада бірқатар нақты қызметкерлерді шоғырландырған жөн.

Кәмелетке толмағандар туралы заңдардың орындалуын қадағалау жөніндегі міндеттерді қалалық (аудандық) прокуратурадағы прокурор мен көмекші (көмекшілер) арасында: қала (аудан) аумағындағы заңдылықтың жалпы жай-күйін; жастармен жұмыс жүргізетін мекемелердің санын; осы контингенттің аумағында тұратын, жұмыс істейтін немесе оқитын адамдардың санын тұрақты және мұқият талдау негізінде бөлу керек; кәмелетке толмағандар контингентімен демографиялық жағдайдың өзгеруін болжамды бағалау; қадағалаудың өзге салалары бойынша прокуратура жұмысының жалпы көлемін есепке алу.

Кәмелетке толмағандар туралы заңдардың орындалуын қадағалауға жалпы басшылықты қала (аудан) прокурорына жеке өзі сақтаған жөн.

Аталған учаскеде күнделікті жұмысты тікелей ұйымдастыратын және жүргізетін прокуратура қызметкерлері қажетті кәсіптік даярлыққа ие болуға, кәмелетке толмағандар туралы заңнаманы білуге, жалпы қалада (ауданда) және жекелеген объектілерде қалыптасатын криминологиялық (криминогендік) жағдайға бағдарлануға, жоспарлы қадағалау тексерулерін жүргізу кезінде заңдардың бұзылуын анықтаудың жалпы әдістемелерін меңгеруге тиіс.

Заңнаманы білу оны үнемі зерделеумен ғана емес, сонымен қатар прокуратураға келіп түсетін қадағалаудың осы бағыты бойынша заңнамалық материалды жүйелеуге белсенді қатысумен қамтамасыз етіледі.

Қалада (ауданда) кәмелетке толмағандардың қылмыстылығымен және құқық бұзушылықтарымен, кәмелетке толмағандар туралы заңдардың орындалуымен қалыптасқан жағдайды бағалау нақты ақпараттың жинақталуымен, оны тіркеумен және жинақтаумен, қоғамдық маңыздылығын, шынайылығын, толықтығын, жекелеген оқиғалар мен фактілер арасындағы байланысты бағалаумен және т.б. қамтамасыз етіледі.

Қаладағы (аудандағы) істердің нақты жағдайын талдау негізінде қадағалау тексерулерін және өзге де іс-шараларды жүргізудің кезектілігі, бағыты, уақыты (кезектілігі) айқындалады.

Кәмелетке толмағандар өздерінің әлеуметтік ұстанымдары бойынша ерекше назар аударуды, мемлекеттік органдар тарапынан қорғауды қажет ететін еліміздің азаматтарының жеткілікті қорғалмаған қабаты екенін есте ұстаған жөн. Прокуратура күнделікті туындайтын мәселелерге («сұйықтық») ресми жауап беруге ғана емес, мәселеге стратегиялық және кешенді (жүйелік) көзқарасқа ұмтылады.

Қадағалау тексерулері бастамашыл түрде жүргізілуі керек; заңдардың бұзылуын анықтаған кезде оларды жоюға қол жеткізіп қана қоймай, оның пайда болу себептерін анықтап, себептерін жою туралы, бұзушылықтар мүмкін болған адамдардың жауапкершілігі туралы мәселе қою керек (ведомстволық, бақылаушы, тексеру, инспекторлық қызметтер, әр түрлі дәрежелі лауазымды адамдар, олардың қарамағында қызметтер бар).

Профилактикалық жұмыста күнделікті тәжірибеге аудандық және облыстық ауқымдағы көптеген және кейде жеткілікті тармақталған ұйымдық ведомстволық құрылымдарды, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияларды, жалпы білім беретін мектептерді, өзге де мамандандырылған Білім беру органдарын белсенді қосу керек, бұл прокуратураға қала (аудан) аумағында заң бұзушылықтардың алдын алуды үйлестіруді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Кәмелетке толмағандардың проблемалары бойынша іс-шаралар кейде кездейсоқ, жалпы қалада (ауданда), жекелеген шағын аудандарда, елді мекендерде, кәсіпорындарда, ұйымдарда, шаруашылық салаларында заңдылық пен қылмыстың нақты жай-күйін ескермей, нақты проблемаларды шешуге бағытталмай, басқа құқық қорғау органдарының қызметін тиісті үйлестірусіз жоспарланады. Кәмелетке толмағандар туралы заңдардың сақталуын прокурорлық қадағалауды жоспарлау тәжірибесінің кемшіліктері ретінде атап өтуге болады: өткен жылдардағы жоспарланған іс-шараларды механикалық көшіру; жоспарлардың жоспарлы тапсырмаларды сапалы және уақтылы орындау бойынша нақты мүмкіндіктерді ескермей тексерулермен шамадан тыс жүктелуі; қайталама іс-шаралармен шамадан тыс жүктелуі; жоспарларда жедел сипаттағы міндеттерді шешу үшін резервтің болмауы; ведомстволық бақылаушы органдарды ауыстыруға ұмтылу.

Перспективалық мақсатты және кешенді жоспарлар үшін ұсынылатын іс-шаралар, содан кейін елеулі түзетусіз оларды ағымдағы (тоқсандық) жоспарларға ауыстыруға болатындай етіп тұжырымдалуы керек, бұл ретте зерделеуге және қорытуға жататын мәселелердің ауқымын, олар зерделенуге тиіс кезенді, іске асыру нысандарын, жауапты тұлғаларды ғана нақтылайды.

Өзге мемлекеттік органдармен бірлесіп, Білім туралы, жасөспірімдер туралы заңнаманы орындай отырып, жергілікті жерлердегі істердің жағдайын кешенді зерделеу жөніндегі іс-шараларды жоспарлаған жөн.

Кәмелетке толмағандарға қатысты прокурорлық қызметті (кешенді, мақсатты, ведомствоаралық) перспективалық жоспарлау әсіресе қажет және ағымдағы жоспарларды әзірлеуден озып, олар үшін негіз болуға тиіс.

Перспективалық жоспарларға оқу орындарында, еңбек ұжымдарында және тұрғылықты жері бойынша кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алу жөніндегі арнайы шараларды қамтитын прокуратуралардың басшылығымен немесе қатысуымен әзірленетін ведомствоаралық іс-шаралар жатады. Прокурорлық қадағалау жөніндегі қызметтің түйінді мәселелері қамтылады: көп еңбекті қажет ететін жоспарлы іс-шараларды орындауға мүмкіндіктерді, күштер мен құралдарды есептеу

және іске асыру оңайырақ. Прокуратураның жоспарларында жоғары тұрған прокуратура жоспарлаған іс-шаралар ескерілуі тиіс, сондықтан олармен танысу өз жоспарларын әзірлеуден бұрын болады.

Кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін қорғау мәселелері бойынша ведомствоаралық нысаналы және кешенді іс-шараларды дайындау белгілі бір рәсімді, оның ішінде прокуратура, ішкі істер органдары, кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі жұмысты жүргізетін басқа да органдар мен ұйымдар арасында жоспарлы құжаттардың жобаларына ұсыныстарды уақтылы алмасуды талап етеді.

Ағымдағы жоспарларға ұсыныстар, әдетте, жаңа нормативтік актілерді шығаруға байланысты жекелеген объектілердегі заңдылық жағдайындағы алдын ала болжанбаған өзгерістер бойынша жоғары тұрған прокуратуралардың тапсырмасы бойынша міндетті түрде туындайтын жоспардан тыс шұғыл іс-шараларды өткізу үшін уақыт пен күш резерві көзделетіндей етіп жасалуы тиіс.

Қалалық (аудандық) прокуратураның жұмыс жоспарларына, әдетте, іс-шаралар енгізіледі:

Талдамалық – кәмелетке толмағандар туралы заңдардың орындалу жай-күйін, қадағалаусыз қалу, құқық бұзушылықтар жай-күйін, олардың себептерін, сондай-ақ бұрын жүргізілген іс-шаралардың тиімділігін талдау бойынша (істердің жекелеген санаттары бойынша қорытындыларды, жүргізілген талдаулардың нәтижелері бойынша анықтамалар мен ақпараттарды, қылмыс пен заңдылық жай-күйі туралы баяндамаларды және т.б. дайындау).

Қадағалау – кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комиссиялардың қызметіндегі заңдардың орындалуын тексеру және олардың құқықтары мен кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі инспекцияларын (ЖТҚ), білім туралы және еңбек туралы заңнаманы, отбасы заңнамасын, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау туралы, Кәмелетке толмағандарды тәрбие колонияларында, кәмелетке толмағандарды құқық бұзушыларды уақытша оқшаулау орталықтарында, арнайы білім беру мекемелерде және т. б.

Профилактикалық – құқық бұзушылықтардың алдын алуға, қылмыс жасауға ықпал ететін жағдайларды анықтауға және жоюға, кәмелетке толмаған құқық бұзушыларды түзетуге және қайта тәрбиелеуге, құқықтық тәрбие жүйесін жандандыруға бағытталған.

Ұйымдастыру – кадрлардың біліктілігін арттыру, семинарлар, конференциялар, тағылымдамалар өткізу, прокуратура қызметіне еңбекті ғылыми ұйымдастыру бойынша ұсынымдарды енгізу, басқа прокуратуралармен оң тәжірибе алмасу жөніндегі іс-шараларды қоса алғанда, кәмелетке толмағандардың қылмыстылығымен күрес мәселелері бойынша талдамалық қызметті қамтамасыз етуге, үйлестіру мен өзара іс-қимылдың тиімділігін арттыруға бағытталған.

Бұл іс-шаралардың барлығын прокуратураның бір тоқсандық немесе тіпті жартыжылдық жоспарында қамту мүмкін болмайды, бірақ жылдық жоспарда аталған бағыттардың әрқайсысы атап өтілуі керек.

Прокуратуралардың олардың қызметін жоспарлау жөніндегі тәжірибесі бұл талапты басқа бағыттар бойынша тексеру кезінде кәметке толмағандар туралы заңдардың орындалуын қадағалау мәселелерін қамтитын кешенді жоспарлау кезінде, мысалы, қайталама қылмыстың алдын алу, маскүнемдікпен, Маскүнемдікпен, нашақорлықпен, тунең әрекетімен және т. б.

«Проблемалық» жоспарлау жеткілікті жүйелі көрініс алуға, қаладағы (аудандағы) заңдылықтың жай-күйін тиімді тексеруге және сонымен бірге прокуратураның жұмыс жоспарларын шамадан тыс жүктемеуге, жоспарлы іс-шараларды прокурорлық қадағалау салалары бойынша ұтымды бөлуге, осы бұзушылықтарды жою мәселелерін өзара талқылауға және шешуге мүмкіндік береді. Кәметке толмағандарға қатысты қандай да бір мемлекеттік органның, кәсіпорынның және мекеменің қызметінде жол берілетін заңдардың бұзылуы туралы нақты сигналдар мен өзге де мәліметтер болған кезде прокуратураның тоқсандық және айлық жұмыс жоспарларында, оның ішінде жекелеген объектіде нысаналы тексерулерді көздеу қажет.

Кәметке толмағандардың қылмыстарын қысқарту, қалада (ауданда) заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту үшін күрес осы міндет жүктелген құқық қорғау органдарының бірлескен және келісілген қызметін көздейді.

Кәметке толмағандардың құқық бұзушылықтары мен қылмыстарына қарсы күрес жөніндегі үйлестіру функциялары прокуратура мен кәметке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияға берілді.

Осыған байланысты олардың үйлестіру функцияларын ажырату қажеттілігі туындайды: Үйлестірілген органдар шеңбері бойынша және үйлестіру қызметінің мазмұны бойынша.

Прокуратураға құқық қорғау органдарының қызметін үйлестіру жүктеледі; кәметке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияға – барлық тәрбиелік, профилактикалық органдар мен қоғамдық ұйымдарға.

Прокуратураның үйлестіру қызметінің мақсаты қылмыстарға (оның ішінде кәметке толмағандардың және оларға қатысты қылмыстарға) қарсы күрес болып табылады. Комиссиялардың үйлестіру қызметінің мақсаты кәметке толмағандардың панасыздығына, қараусыздығына және құқық бұзушылықтарына қарсы күресті ұйымдастыру болып табылады.

Осылайша, кәметке толмағандардың құқық бұзушылықтары мен қылмыстарының алдын алу кәметке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі қалалық (аудандық) комиссияның да, прокуратураның да үйлестіру қызметінің міндетіне кіреді, бұл нақты рәсімдік өзара қарым-қатынастарды (қажет болған жағдайда ақылға қонымды рәсімделген) құруды талап етеді.

Прокуратура мекемелер мен ұйымдардың Үйлестірілген КДН қатарына кірмейді. Үйлестірілетін органдар өздерінің ведомстволық жоспарларын комиссияларға жібереді және кәмелетке толмағандардың қылмыстылығының алдын алудың кешенді жоспарында көзделген іс-шараларды бірлесіп орындаушы болады.

Прокуратураның кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтары мен қылмыстарының алдын алу жөніндегі кешенді жоспарды жасауға қатысуы өзге негізде құрылады. Прокурор кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияға белгілі бір профилактикалық іс-шараларды кешенді жоспарға енгізу туралы өз ұсыныстарын жібереді. Бұл ұсыныстар қаладағы (аудандағы) кәмелетке толмағандардың қылмыс жағдайы туралы ақпаратты талдауға ғана емес, сонымен қатар басқа құқық қорғау органдарымен бірлесіп үйлестіру шараларын жүзеге асыру процесінде прокуратура алған деректерді пайдалануға негізделеді. Осылайша, комиссияның кешенді жоспары мен құқық қорғау органдарының кәмелетке толмағандардың қылмыстарының алдын алу жөніндегі іс-шаралар жоспары арасында өзара байланыс пен қажетті келісімділік белгіленеді.

Құқық қорғау органдарының бірлескен алдын алу іс-шараларының жоспарлары кәмелетке толмағандардың қылмысының алдын алудың кешенді жоспарына қатысты дербес, бірақ олар ортақ мақсаттар мен міндеттермен байланысты.

Құқық қорғау органдары профилактикалық іс-шараларды жүзеге асыра отырып, өз құзыреті шеңберінде нақты құралдар мен әдістерді пайдаланады, демек, олардың бірлескен іс-шараларының басқа сипаты.

Құқық қорғау органдары мен кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияның алдын алу іс-шаралары бір-бірін толықтырады, олардың пәрменділігін күшейтеді, жалпы және арнайы шараларды іске асыруды жеделдетуге, ерте профилактика міндеттерін іске асыруға ықпал етеді. Бұл шаралар балалар мен жасөспірімдерді оқыту мен тәрбиелеу жағдайларын жақсартуға, олардың тұрмыстық жағдайын жақсартуға, денсаулығын жақсартуға, құқықтарын қорғауға және кәмелетке толмағандар арасындағы қараусыздық пен құқық бұзушылықтардың алдын алуға және т. б. бағытталған.

Осылайша, прокуратураның кәмелетке толмағандар қылмысының алдын алуда бірыңғай желі жүргізуге қатысуы кәмелетке толмағандар істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияның алдына қойылған міндеттерді шешудегі үйлестіруші рөлі мен белсенділігін арттырады.

Бірқатар профилактикалық шараларды жүзеге асыру кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссия үйлестіретін құқық қорғау органдары, мекемелер мен ұйымдар арасындағы өзара іс-қимылды талап етеді. Оларға мыналар жатады:

- 1) оқу-әдістемелік жұмыс (семинарлар, дәрістер, зерттеу жүргізу) ;
- 2) Профилактикалық ықпалға мұқтаж кәмелетке толмағандар контингентін анықтау;

3) жасөспірімдердің қылмыс жасауына ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау;

4) құқықтық тәрбие іс-шаралары;

5) профилактикалық қызметтің жай-күйін бақылау.

Оқу-әдістемелік жұмыс-бұл қолданыстағы және жаңа нормативтік материалдарды зерделеу, тәрбие-профилактикалық қызметтің негізгі әдістерімен танысу, ғылыми ұсыныстарды енгізу, оң тәжірибені тарату және т.б. ол негізінен құқық қорғау органдарының Үйлестіру іс-шараларының жоспары бойынша жүргізіледі.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстарына ықпал ететін нақты себептер мен жағдайларды тереңдетіп зерделеу мақсатында құқық қорғау органдары қылмыстық істерді қорытындылау кезінде үйлестірілген іс-қимылдарға қажеттілік туындайды. Мұнда прокуратура қатысушылардың құзыретін ескере отырып, міндеттерді бөлу жолымен ұйымдастыру мәселелерін шешуде (қылмыстық істерді зерделеу үшін бірыңғай бағдарлама, бірыңғай әдістемелік құжаттар жасау) өзінің үйлестіру өкілеттіктерін пайдаланады. Зерттеу және жалпылау нәтижелерін біріктіру, қорытындылар мен ұсыныстарды талдау және іске асыруды прокуратура да жүзеге асырады.

Жалпылау және талдау нәтижелері туралы ақпараттың бағыты Құқық қорғау органдарының басқа мемлекеттік, қоғамдық, өзге де ұйымдармен өзара іс – қимылының маңызды нысандарының бірі болып табылады.

Оларда кәмелетке толмағандардың қылмыстылығына ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою мәселелері қойылады, оларды шешу жолдары ұсынылады.

Прокуратура қажет болған жағдайларда мамандандырылған мекемелерде балалар мен жасөспірімдерді күтіп-бағу және тәрбиелеу жағдайларын бақылауды жүзеге асыру кезінде кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссиямен өзара іс-қимыл жасайды. Прокурор кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссия жүргізетін тексерулерге қатысады (осы мекемелердің қызметіндегі заңдылықтың жай-күйін бағалай отырып). Бұл қадағалау және бақылау тексерулерінің материалдарын бірлесіп жалпылау кезінде объектідегі жағдайды жан-жақты зерделеуге, кемшіліктердің барлық кешенін анықтауға, тексеру нәтижелерін бірлесіп іске асыру нысандарын анықтауға мүмкіндік береді. Нәтижелер кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссия өкілінің қатысуымен Құқық қорғау органдарының Үйлестіру кеңесінде талқылануы мүмкін. Бірлескен ақпарат Қала (аудан) әкімшілігіне жіберіледі.

Келісілген қызмет кәмелетке толмағандар, ата-аналар мен педагогтар арасында құқықтық тәрбие жұмысын жүргізу кезінде де қажет. Ондағы жетекші рөл заң білімі бар құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне беріледі.

Прокуратураның үйлестіру функциясын жүзеге асыру тәжірибесі Үйлестірілген органдар шеңберін кеңейту жолымен жүрді. Прокурор ұйымдастыратын үйлестіру кеңестеріне кәмелетке толмағандардың істері

және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияның өкілдері, кейбір мәселелер бойынша – білім беру органдарының, балалардың жазғы демалысын ұйымдастыруға жауапты органдардың және т.б. өкілдері шақырылады.

Прокурор өткізетін үйлестіру кеңестерінде белгілі бір кезеңдегі кәмелетке толмағандардың қылмыстылығының алдын алу жөніндегі жұмыстың қорытындылары талқыланады, бірлескен іс-шаралардың жоспарлары қаралады және бекітіледі, бірлескен профилактикалық іс-шаралардың орындалуы туралы Құқық қорғау органдары басшыларының есептері тыңдалады; профилактикалық жұмыстағы өзара іс-қимылдың оң тәжірибесі және оны практикаға енгізу талқыланады; Үйлестіру кеңестерінің бұрын қабылданған қаулылары бақыланады.

Прокуратурадағы үйлестіру кеңесінің ұсынымдары (шешімдері) құқық қорғау органдарының назарына жеткізіледі, қажет болған жағдайда өзге органдарға жіберілуі мүмкін.

4.2. Кәмелетке толмағандардың қылмыстары туралы істер бойынша алдын ала тергеуді прокурорлық қадағалау

ҚР ҚПК-не сәйкес кәмелетке толмағандардың істері бойынша сот ісін жүргізу қылмыстық іс жүргізу заңының жалпы ережелерімен, сондай-ақ РСФСР ҚПК-нің VII бөлімінде белгіленген ережелермен айқындалады. Кәмелетке толмағандардың істері бойынша іс жүргізу тәртібі осы адамдардың жас ерекшеліктерін және олардың құқықтық жағдайын ескереді. Шындықты анықтауға, кәмелетке толмағандардың заңды мүдделерін қорғауға, сот ісін жүргізудің алдын алуға бірқатар қосымша кепілдіктер қарастырылған. ҚР ҚПК 52-тарауының баптары сот ісін жүргізудің жалпы ережелерін алмастырмайды, толықтырады.

Кәмелетке толмағандардың істері бойынша іс жүргізу тәртібі қылмыс жасаған адам он сегіз жасқа толғанға дейін, тиісті іс жүргізу әрекеті кезінде осы жасқа жеткен немесе адам 18 жасқа толғанға дейін, ал бір бөлігі кәмелетке толғаннан кейін жасалған қылмыстар үшін айыпталған жағдайларда да қолданылады.

Осы санаттағы істерді қарау кезінде қорғаушының қатысуы 18 жасқа дейінгі қылмыс жасаған айыпталушының осы уақытқа дейін кәмелетке толғанына қарамастан, ұсталған, қамауға алынған, айыпталған сәттен бастап және сот талқылауында міндетті екенін ескеру қажет. Бірақ кәмелетке толған сәттен бастап кәмелетке толмағанды қарауға беру, заңды өкілдің қатысуы, кәмелетке толмаған сотталушыны сот отырысы залынан шығару және т.б. қолданылмайды, өйткені 18 жасқа толған және толық азаматтық іс-әрекет қабілеттілігі бар адамдарға бұл жағдайларда көзделген шаралар мен кепілдіктер қолданылмайды. Атап айтқанда, заңды өкілдің қызметі тоқтатылады.

Кәмелетке толмағандардың істері бойынша алдын ала тергеу және сот талқылауын жүргізу кезінде мынадай мән жайларды анықтауға ерекше назар аудару қажет:

- кәмелетке толмағанның жасы (туған күні, айы, жылы);
- өмір сүру және тәрбиелеу шарттары;
- кәмелетке толмағандардың қылмыс жасауына ықпал еткен себептер мен жағдайлар;
- ересек арандатушылардың және өзге де қатысушылардың болуы.

Психикалық аурумен байланысты емес кәмелетке толмағанның ақыл-ой кемістігі туралы деректер болған кезде, ол өзінің іс-әрекетінің маңыздылығын толық біле алатынын да анықтау керек. Бұл жағдайларды анықтау үшін кәмелетке толмағанның ата-анасынан, оның мұғалімдері мен тәрбиешілерінен және қажетті ақпарат бере алатын басқа адамдардан жауап алынуы керек, сол сияқты қажетті құжаттар талап етіліп, басқа тергеу және сот әрекеттері жүргізілуі керек.

Бұлтартпау шарасы ретінде ұстау және қамауға алу кәмелетке толмағанға жасалған қылмыстың ауырлығынан туындаған ерекше жағдайларда, ҚР ҚПК 52-тарауында көрсетілген негіздер болған кезде ғана қолданылуы мүмкін. ҚР ҚПК— нің 140-бабында көзделген бұлтартпау шараларынан басқа, кәмелетке толмағандарға ата-аналарының, қамқоршыларының, қамқоршыларының қарауына беру, ал жабық балалар мекемелерінде тәрбиеленетін кәмелетке толмағандарға-осы мекемелердің әкімшілігінің қадағалауына беру қолданылуы мүмкін. Ата-аналардың, қамқоршылардың, қамқоршылардың, жабық балалар мекемелерінің Әкімшілігінің қарауына беру кәмелетке толмағанның тергеушіге және сотқа келуін, сондай-ақ оның тиісті мінез-құлқын қамтамасыз ету үшін аталған адамдардың кез келгенін жазбаша міндеттеме қабылдаудан тұрады.

Прокурор ҚР ҚПК талаптарының, атап айтқанда, кәмелетке толмағандардан жауап алуға қатысты талаптардың заңдылығын қадағалауды қамтамасыз етуі қажет. Заңның ережелеріне назар аудару керек, атап айтқанда: жауап алу уақытына байланысты шектеулер; психикалық ауытқуы бар немесе психикалық дамуы тежелген кәмелетке толмаған адамнан жауап алу кезінде мұғалімнің немесе психологтың міндетті қатысуы; бірқатар басқа ережелер.

ҚР ҚПК кәмелетке толмаған күдіктілер мен айыпталушылардың заңды өкілдері мен қорғаушыларының құқықтарын едәуір кеңейтеді, бұл олардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуының кепілі болып табылады.

Істердің осы санаты бойынша прокурорлық қадағалау әрбір кәмелетке толмағанды негізсіз қылмыстық қудалаудан қорғауға кепілдік беруі тиіс.

Он алты жасқа толмаған кәмелетке толмаған айыпталушыдан жауап алуға тергеушінің немесе прокурордың қалауы бойынша не қорғаушының өтініші бойынша педагог қатыса алады. Педагогтың қатысуы, егер ол ақыл-есі кем деп танылса, он алты жастан асқан кәмелетке толмағаннан жауап алу кезінде

Кәмелетке толмағанға алдын ала тергеудің аяқталғаны туралы хабарлау және оған іс материалдарын танысу үшін ұсыну кезінде, егер ол бұл туралы өтініш білдірсе, айыпталушының өкілі жіберілуге тиіс.

Сот отырысына кәмелетке толмаған сотталушының ата-анасы немесе өзге де заңды өкілдері шақырылуға тиіс.

Кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық сот ісін жүргізудің жоғарыда аталған ерекшеліктерінен басқа, прокурор мынаны есте ұстауы керек:

1) кәмелетке толмағандарға қатысты барлық істер бойынша, оның ішінде жеке айыптау істері және материалдарды сотқа дейінгі дайындаудың хаттамалық нысаны бойынша алдын ала тергеу жүргізу міндетті. Егер прокурор кәмелетке толмағанға қатысты анықтау жүргізіліп жатқанын анықтаса, ол қылмыстық істі немесе материалды тергеушіге беру туралы нұсқау береді немесе істі өзі қозғайды және оны тергеуге жібереді;

2) прокурор елеусіз немесе үлкен қоғамдық қауіп төндірмейтін қылмыс жасалған жағдайда, құқық бұзушылық айқын айқындалған кезде кәмелетке толмағанға қылмыстық іс қозғаудан бас тарту немесе елеусіздігіне байланысты қылмыстық істі тоқтату қағидалары қолданылғанына көз жеткізеді;

3) егер кәмелетке толмаған адамға қатысты үкім заңсыз немесе негізсіз болып табылса, прокурор ҚПК-ға сәйкес үкімнің күшін жою немесе өзгерту туралы наразылық келтіруге міндетті;

4) апелляциялық сатыда қадағалауды жүзеге асыра отырып, прокурор істі екінші сатыдағы соттың қарауына қатысуға міндетті. Кассациялық іс жүргізудің тексеру басталуына сүйене отырып, прокурор қылмыстық істі үкіміне шағымданған немесе наразылық білдірген сотталғандарға ғана емес, толық көлемде тексереді. Егер іс бойынша қылмыстық іс жүргізу заңын елеулі бұзушылықтар анықталса, прокурор үкімнің күшін жою туралы және оған қатысы бар сотталғандарға қатысты қорытынды береді. Прокурор апелляциялық сатының істі іс жүргізуді тоқтату, неғұрлым жеңіл жаза туралы заңды қолдану және басқалары жөніндегі өкілеттіктерін сотқа сотқа тиісті шешім қабылдауды ұсынуға негіз болған жағдайда пайдалануы тиіс.

Негізгі әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (өзгертулер мен толықтырулар 01.01.2023) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілде (өзгертулер мен толықтырулар 03.10.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілде (өзгертулер мен толықтырулар 05.09.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

4. «ҚР прокуратура туралы» 2022 жылғы 5 қарашадағы 2022 года Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы (өзгертулер мен толықтырулар 12.09.2023) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

5. Қазақстан Республикасының «Жедел-іздігі қызметі туралы» 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154 Заңы (өзгерістер мен толықтырулар 21.11.2024)// <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

6. Қазақстан Республикасының «Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380 Заңы (өзгерістер мен толықтырулар 09.09.2024)// <https://adilet.zan.kz/rus/docs>.

7. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V Қылмыстық-атқару кодексі (2024.21.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

8. Шарипов Ш.М., Избасов А.Б. Қазақстан Республикасының мемлекеттік –құқықтық жүйесіндегі прокуратура. Монография. 2014.

9. Тілегенов Б.М., Сүйесов М.М. Қазақстан Республикасының прокурорлық қадағалау. Дәрістер жинағы. 2015.

10. Майтанов А. М. Қазақстан Республикасының прокурорлық қадағалау. Қарағанды 2010 ж.

Қосымша әдебиеттер:

1. Акпарова Р. Н., Прокурорлық қадағалау. Оқу құралы. Астана 2008.

2. Балтабаев К.Т. Бұлтартпау шараларының қолданылуын ведомстволық бақылаудың мәні, міндеттері мен нысандары // «Құқықтық мемлекет және Қазақстан Республикасы: проблемалар мен перспективалар» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. Астана, 2002.

4. Мұқашев М.Б. Қылмыстық процестің сотқа дейінгі кезеңдеріндегі Прокурор. Алматы. 2001.

7. Марцифин П.Г. Алдын-ала тергеу жүргізудің жалпы шарттары: оқу құралы. Омбы, 1996.

8. Мирманов А.Е. Прокурордың сотқа дейінгі іс жүргізудегі қылмыстық іс жүргізу функциялары // Қазақстан Республикасындағы құқықтық мемлекет: мәселелері мен болашағы. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Астана, 2002.

5-тарау. СОТТАРДА ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕРДІ ҚАРАУДЫҢ ЗАҢДЫЛЫҒЫН ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ.

5.1. Бірінші, апелляциялық және кассациялық сатылардағы соттарда сот актілерінің заңдылығына прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру және қылмыстық істер бойынша мемлекет мүдделерін білдірудің басым бағыттары

Азаматтық және қылмыстық істерді қарау кезінде заңдылықты қамтамасыз ету саласындағы прокуратураның міндеттері сот органдарының міндеттерімен бірдей, олардың негізгі мәні әділ сот қарауын және заңды дұрыс қолдануды жүзеге асыруда көрінеді. Оларды жүзеге асыру, ең алдымен, сенімді құқықтық негізге және бүкіл сот жүйесінің әсерлі

жұмысына байланысты. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес елдегі сот төрелігін тек сот жүзеге асырады. Сот билігі азаматтық, қылмыстық және өзге де сот ісін жүргізудің заңда белгіленген нысандарында жүзеге асырылады.

Мемлекеттік және қоғамдық өмір елге заңдарды қатаң және нақты сақтауды, демократияны, жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ететін тетіктің болуын талап етеді. Конституция мен заңдардың басымдығын қамтамасыз ету, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау барлық құқық қорғау органдарының, оның ішінде прокуратура лауазымды адамдарының конституциялық міндеттері болып табылады. «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 5-бабына сәйкес прокурор сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді. Алайда, прокуратураның бұл міндетін тура мағынада түсініп, адамның мүдделері екінші орында қалады деп ойлауға болмайды. Прокуратура сотта мемлекеттің мүдделерін қорғай отырып, сонымен бірге азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, кез-келген демократиялық мемлекеттің ажырамас міндеттері болып табылатын адамдардың құқықтарын қорғайды.

Прокурор өз өкілеттігін «ҚР Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Заңына, сондай-ақ қылмыстық іс жүргізу және азаматтық іс жүргізу заңнамасына сәйкес жүзеге асырады. Егер іс бойынша сот актілері сот төрелігінсіз белгіленсе, ол заңсыз жүргізілген сот актісіне наразылық білдіру жолымен іс жүргізу заңнамасының нормасына сәйкес әрекет етуге құқылы емес, бірақ міндетті. Мұндай жағдайда прокуратураны заңдылықтың кез келген бұзылуын анықтауға және алдын алуға, заңнамада белгіленген тәртіппен наразылық білдіруге міндеттейтін тікелей жоғары заң актісі болып табылатын Қазақстан Республикасының Конституциясын басшылыққа алу қажет.

Прокурор, бір жағынан, қылмыстық іс бойынша мемлекеттік айыптауды қолдай отырып, қылмыстық қудалау функциясын жүзеге асырды, ал екінші жағынан, оның қатысуы соттың іс бойынша шындықты ашуына, қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасын дұрыс қолдануына, заңды және негізделген үкім шығаруға жағдай жасауға бағытталды.

Соттардың қылмыстық және азаматтық істерді қарау кезінде прокурордың алдында келесідей міндеттер тұрады:

- соттың істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективтілігі туралы заң талаптарын қамтамасыз ету және соттың іс бойынша заңды, негізді және әділетті шешім қабылдауына жағдай жасау;
- сот ісін жүргізудің барлық сатыларында, оған кімнің тарапынан жол берілсе де заң бұзушылыққа дер кезінде шара қолдану;
- әрбір заңсыз және негізсіз сот актісіне дер кезінде наразылық жасап, сондай-ақ іс бойынша заңды, негізді және дәлелді қорытынды беру керек;
- заңды күшіне енген сот актісіне түскен шағымды терең және тыңғылықты тексеріп және наразылық білдіруден бас тартқан жағдайда негізді қорытынды жасап, шағым түсірген адамға дәлелді жауап қайтару керек.

Прокурор құқық қорғау функциясын жүзеге асыра отырып, өзінің міндеттерін заң шеңберінде және Бас Прокурордың нұсқауларына сәйкес орындауы тиіс.

Аудандық және соған теңескен деңгейдегі сот актілерінің заңдылығын қадағалауды осы мақсаты үшін арнайы бөлінген аудандық прокурордың орынбасары немесе көмекшісі жүзеге асырады. Облыстық және соған теңестірілген прокуратураларда қадағалауды прокурордың орынбасары және соттардағы істерді қараудың заңдылығын қадағалау жөніндегі тиісті басқармалар немесе бөлімдер жүргізеді.

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасысында осы жұмысқа басшылықты соттардағы қылмыстық істерді қарау заңдылығын қадағалау жөніндегі Департамент және азаматтық істер бойынша сот қаулылырының заңдылығын қадағалау жөніндегі Басқарма жүргізеді. Олар төменгі буындағы прокуратуралардың жұмысына басшылық жасап қана қоймай, сонымен бірге түгелдей төменгі буындағы прокуратуралар арқылы нақты істерді қарау кезіндегі заңдылықты, соның ішінде Бас прокуратура басшылығы бақылауға алған істер бойынша; сондай-ақ Жоғарғы соттың бірінші сатысы бойынша істерді қарау кезінде Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының қылмыстық және азаматтық істер алқасында және қадағалау алқасында (апелляциялық және қадағалау тәртібінде) қадағалау жүргізеді. Негізінде барлық прокурорлар, өздері жүргізетін қадағалау саласына қарамастан кәсіби деңгейлерін көтеру үшін, тәлімгерлік мақсатында, прокурорлық қызметте жинақтаған тәжірибелерін басқаларға, прокуратураның жас қызметкерлеріне беру үшін соттар іс қараған кезде үнемі қатысып отыруға міндетті.

Бұдан басқа Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры Жоғарғы соттың пленарлық отырысында сот тәжірибелері мәселесі бойынша түсінік беру туралы ұсыныс беруге, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының нормативті қаулыларының Конституцияға және заңдарға сәйкес келмеген негіздемелері бойынша наразылық білдіруге құқылы.

Прокуратура органдарының қызметінде олардың деңгейіне қарамастан негізгі орынды жұмысты дұрыс ұйымдастыру, прокурорлық қадағалауды жүзеге асырудың тиімді нысандары мен әдістері алады. Істерді тексеруді келіп түскен шағым-арыздармен танысудан, тексеруге жататын мәселелер шеңберін анықтаудан, жоспар жасаудан, істерді сұратып алу мен зерделеуден бастап, сондан кейін солардың нәтижелеріне қарай, қорытынды жасап немесе наразылық жобасын әзірлеу қажет. Сотқа қатысқан прокуратура қызметкерлерінің істерді қарау нәтижелері жайлы прокурорға баяндап және соттық қарауда атқарған жұмыстары туралы есеп бергені өте маңызды.

Жұмысты ұйымдастырудың маңызды тұрғысы сот актісінің заңдылығы мен негізділігін тексеру болып табылады. Қылмыстық іс жүргізу кодексі мен Азаматтық іс жүргізу кодексінде қарастырылған заң бұзушылықты тексеру кезіндегі анықтаулар прокурордың апелляциялық наразылық туралы мәселе бойынша негізді шешім қабылдауына мүмкіндік береді. Бірде бір сот актісін тексерусіз қалдырмас үшін сотпен қаралған

қылмыстық және азаматтық істерді тіркеу журналын дер кезінде толтырып отырған жөн болады. Ерекше назарды олардың өздері қатысқан қаралған істер бойынша қадағалау жүргізуді дұрыс толтырылуына аударған жөн болады. Пәндік-аймақтық принцип бойынша жұмысты ұйымдастыру кезінде әрбір прокурорға белгілі бір қызмет көрсететін аймақ бекітіледі, ал жұмыс келешектік, ағымды және жеке жоспарлар негізінде жүзеге асырылады.

Сот актілерінің заңдылығына қадағалауды жүзеге асырушы прокурорлардың жұмыстарын ұйымдастырудың басқа маңызды бағыты тиісті жинақтап қорыту, сондай-ақ прокурорлық қадағалау нәтижесінің тиімділігі мен деңгейін бағалау мақсатында осы жұмыстың тұтастай мәліметтерін көрсететін тиісті есеп жүргізу болып табылады. Прокурорлардың бірінші сатыдағы, апелляциялық және қадағалау наразылығы бойынша істер қаралған кезіндегі сотқа қатысу тәжірибелерін зерделеу мен қорыту соттардың қылмыстық және азаматтық істерді қарау кезіндегі заңдылықтарын прокурорлық қадағалау жағдайы туралы айқын түсінік береді.

Сот төрелігін жүргізудің сапасын жақсарту үшін қылмыстық және азаматтық істерді соттардың дер кезінде қарауын қадағалауды, қарау мерзімінің сақталуын қадағалауды, негізсіз тоқтатылған немесе сот ісін жүргізуді кейінге қалдыруды әшкерелеу мен болғызбауды күшейтуге бағытталған ұйымдастыру сипатындағы шараларды қолға алған, сондай-ақ прокурорлық-соттық тәжірибелерді талдауға назар аударған жөн. Соттық-прокурорлық тәжірибелерді зерделеу мен жинақтап қорыту жекелеген санаттар бойынша аудан (қала) прокурорына прокурорлық қадағалау кемішіліктерін анықтауға, аудандық соттардың материалдық және іс жүргізулік нормаларын бұзушылықты әшкерелеуге және олардың пайда болу себептері мен жағдайларын ашуға мүмкіндік береді. Жинақтап қорыту үшін іс санаттарын таңдау кезінде олардың өзектілігін, прокурорлық қадағалау жағдайы мен осы істерді қарау кезіндегі соттардың заңдылықтарды сақтауын ескеру қажет. Әдетте соттық-прокурорлық тәжірибе жылында, жартыжылдықта қорытындыланады. Қорыту алдында негізгі мәселелердің жобалы тізімдерінен жоспар құрастырылады.

Бас Прокурормен соттарда істерді объективті қарауды қамтамасыз ету, мемлекеттік айыптауды біліктілікпен қолдау жолымен заңның дұрыс қолданылуын және іс бойынша негізді және заңды қорытынды беруді, соттардың апелляциялық және қадағалау сатыларынша азаматтық және қылмыстық істерді қарауға белсене араласуды, соттық және тергеулік қателіктерді дер кезінде түзеу жөніндегі мәселені, сот төрелігін жүргізу кезінде кез келген заңдылық бұзу бойынша әсерлі шаралар қабылдауды қамтамасыз ету міндеттері қойылады. Прокурорларға соттағы алға қоятын көзқарастарының заңдылығы мен құзыреттілігіне орай жеке жауапкершілік жүктеледі. Сондай-ақ облыс прокурорларының сот органдары Конституция, қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу, азаматтық және азаматтық іс жүргізу заңнамалары нормаларының талаптарын қатаң орындауын қадағалау бағыты туралы, бағыныстағы прокуратуралардың қызметіне бақылауды

күшейту туралы, сот ісін жүргізудің барлық сатыларында прокурорлық қадағалау тәжірибесін талдауды, зерделеу мен қорытуды тұрақты жүргізіп отыр туралы, сондай-ақ, прокуратура қызметкерлерінің іскерлік біліктілігі мен кәсіби деңгейін өсіріп отыру туралы жұмыстар туралы көрсетілген. Прокурорларға соттардың қылмыстық және азаматтық қарау тәжірибесін үнемі талдап отыру, іс жүргізуге қатысушылардың конституциялық құқықтарын бұзудағы кінәлі лауазымды адамдардың жауапкершілік мәселесін дереу және негізді түрде шешіп отыру тапсырылған.

1997 жылғы 13-желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексін қабылдануымен айыпталушыны сотқа беру сатысы іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу кезеңіне беріліп және ол прокурорға жүктелген. Осыған байланысты прокурор жүргізілген тергеудің толықтығын, объективтілігі мен негізділігін тексеріп қана қоймай, сонымен бірге, айыпталушыны сотқа беру туралы қаулы шығару жолымен өзінің пікірі мен шешімін процессуалдық түрде бекітеді. Осымен заңды түрде прокурордың жүргізген тергеуіне және оның сотта қарау нәтижесіне жеке жауапкершілігі бекітіледі және прокурордан кәсіби білгірлік, заңдылықтың бұзылу фактілерінің барлық фактілері бойынша негізді ұстаным, қабылдаған шешіміне жауаптылық талап етіледі.

5.2. Соттың бірінші сатыдағы прокурордың рөлі. Қылмыстық процесс қатысушылардың шағымдары мен прокурордың ұсынымдарын қарастыру бойынша қадағалауы

Соттардың қылмыстық істерді қарау кезіндегі барлық сатыларда орын берген материалдық заң мен қылмыстық іс жүргізу нормаларын бұзушылықтары прокурорлармен келесідей түрлі жолдармен әшкереленуі мүмкін: сот қараған істер бойынша үкімдердің заңдылығы мен негізділігін тексерумен; прокурорлардың соттардың апелляциялық және қадағалаулық сатыларына қатысуымен; жүгінудің дер кезділігі мен үкімнің орындалуының, сондай-ақ үкімді орындау барысының дұрыстылығын тексерумен; қылмыстық істердің белгілі бір кезеңдері немесе жекелеген санаттары бойынша сот тәжірибесін қорытумен. Соттардағы қылмыстық істерді қараудың заңдылығын қадағалау жөніндегі департамент кем дегенде жылына бір рет қылмыстық істер бойынша сот қаулыларының заңдылық жағдайын, сот төрелегін жүргізу тәжірибесін, арыз-шағамдар мен өтініштерді қарау жөніндегі жұмыстардың заңдылығын талдауға міндетті. Материалдық және іс жүргізу заңдарының нормаларын қолдану мәселелері жөніндегі жекелеген санаттардағы істер бойынша сот тәжірибесін, қадағалау тәжірибесін оқтын-оқтын қорытып және қолданыстағы заңнамаларды қолдануға түсінік беру туралы Жоғарғы сотқа ұсыныс енгізіп отыру керек. Жылына екі реттен кем емес сот тәжірибесі материалдарының шолуы, қорытуы, әдістемелік нұсқулар мен ұсынымдар негізінде ақпараттық бюллетендер шығарып отыруды үнемі тәжірибеге айналдыру керек.

Сот талқылауына қатысушы прокурордың міндетіне істі қарауға өкілетті сот құрамы туралы заңның сақталуын қадағалау да кіреді. Бұл ретте бірінші, апелляциялық сатыдағы соттарда азаматтық істерді соттың атынан әрекет ететін судья жеке-дара қарайтынын ескеру керек. Істерді кассациялық немесе қадағалау сатысындағы сотта қарауды соттың алқалы құрамы жүзеге асырады. Іс алқалы түрде қаралған кезде соттың құрамына саны тақ (кем дегенде үш) судья кіруге тиіс, олардың біреуі төрағалық етуші болып табылады, оның міндетін алқа төрағасы не оның тапсырмасы бойынша судьялардың бірі атқарады.

Егер судьяның істі жеке-дара қарау барысында оның алқалы сотпен қаралатындығы анықталатын болса, онда прокурор бұл жөнінде тиісті ұсынысымен өтініш білдіреді. Қарсылық білдіруді қабылдамай тастау немесе қанағаттандыру туралы ұйғарым шағым беруге, наразылық келтіруге жатпайды. Ұйғарымға келіспеушілік туралы дәлелдер апелляциялық, кассациялық шағымдарына немесе сот актісін сот қадағалау тәртібімен қайта қарау туралы өтініштерге, наразылыққа енгізілуі мүмкін. Сот мәжілісінде істі қарау кезінде заң мен іс жүргізу нормаларын бұзушылыққа прокурор тиісті мәнде әрекет етуі тиіс. Кейбір жағдайларда сот, істі сот отырысының уақыты мен орны хабарланбаған, іске қатысушы адамдардың біреуі болмаған жағдайда, істі қарау кезінде сот ісі жүргізіліп отырған тіл туралы ережені, сот шешімін қабылдамай тастауға әкеп соқтыратын бұзушылықтармен жүргізеді. Өзінің дәлелдері мен ойларын мазмұндай отырып, прокурор заңның тиісті нормаларына сүйенуі тиіс. Тек осындай жағдайда ғана ол бірінші сот сатысындағы азаматтық істерді қарау кезіндегі заңдардың қолданылуына прокурорлық қадағалауды тиісті жүзеге асыра алады.

Прокурор сотта қылмыстық істерді қарау кезінде атқаратын лауазымына қарамастан заңмен анықталған мемлекеттік айыптаушының процессуалдық мәртебесіне ие болады және сотта белгілі тұлғаға айналады. Іске қатысушылар аса ықтиятты көңілмен мемлекеттік айыптаушының мінезін жіті байқап отырады және оған сын көзбен баға беріп отырады.

Сотта мемлекеттік айыптауды қолдау прокурорлық қызметтің ең маңызды учаскелерінің бірі болып табылады. Осы бағыттағы прокурор қызметінің негізгі нормативтік құжаты Қылмыстық процестік кодексі болып табылады.

Басты сот талқылауын тағайындау туралы мәселені шешу үшін оны өткізер алдында кейбір заңмен белгіленген істі алдына ала тыңдау қарастырылған. Алдын ала тыңдау жабық сот мәжілісінде мемлекеттік айыптаушының, сотталушының, оның қорғаушысының міндетті түрдегі қатысуында судьямен жеке-дара жүргізіледі. Прокурор алдына ала тыңдауға қатыса отырып, міндетті түрде бас сот талқылауын тағайындауға ұмтылуы тиіс емес, мәселелерді дұрыс шешуді қамтамасыз етуге және соттың заңды шешім шығаруына жағдай туғызуға міндетті. Прокурор айыптауды сотталушының пайдасына шешілетін фактілерді көзден таса қылып алмай, оның дәлелденуіне қарай қолдауы тиіс, және өз функциясын қылмыстық іс

жүргізуге қатысушы барлық адамдардың құқықтарын қорғау заңын дәлелдеуге жағдай туғызатындай атқаруы тиіс.

Соттың мәлімделген ұсыныстарды қарау шаралары да маңызды мәнге ие болады. Соттық тергеуді жүргізу жөніндегі тәртіпті анықтау үшін, әдетте, бірінші болып мемлекеттік айыптаушының ұсыныстары тыңдалады. Дәлелдемелерді зерттеу тәртібін анықтау — бұл техникалық шара емес, сот талқылауы тактикасының мәселелері. Прокурор сотта айтарлықтай орынды тиісті дәлелдемелердің болуы ғана емес, ақиқатты анықтау алатынын есінде сақтауы керек. Мәселен, егер сотталушы өзінің кінәсін мойындап және ол іс материалдарымен дәлелденетін болса, онда ең жақсысы әрине, сот тергеуін сотталушыдан бастап, ал содан кейін басқа іс жүргізу амалдарын өткізі. Ал егер, ол бәрін жоққа шығаратын болса, онда жауап алуды қылмыстың мән-жайлары туралы шын айтып беруге бейім сотталушыдан, жәбірленушіден немесе маңыздырақ куәден бастаған жөн. Қандайда болмасын жағдайда мемлекеттік айыптаушының сотқа дәлелдеме ұсынуының нақты ойластырылған жүйесі болуы керек. Сот талқылауында іс бойынша барлық дәлелдеме тікелей зерттелуге жатады. Сот сотталушының, жәбірленушінің, куәнің берген айғақтарын тыңдап, сарапшыларды қорытындыларын зерттеуі, заттай дәлелдемелерді қарап өтуі, хаттамалар мен өзге де құжаттарды жария етіп, сондай-ақ дәлелдемелерді зерттеу бойынша басқа да сот амалдарын жүргізуі тиіс.

Соттық тергеудің немесе сот жарыссөзі барысында мемлекеттік айыптаушының айыптаудан бас тартуына жол беріледі. Прокурордың айыптаудан толық бас тартқан жағдайында, егер айыптаудан жәбірленуші де бас тартатын болса, сот өзінің қаулысымен істі тоқтатады. Егерде жәбірленуші айыптауды қалайтын болса, сот талқылауды одан әрі жалғастырып және істі жалпы тәртіппен шешеді. Прокурор бұл жағдайда іс жүргізуге одан әрі қатысудан болсатылады, ал айыптауды жәбірленуші жеке өзі немесе өкіл арқылы қолдайтын болады. Прокурордың ішінара және жеке айыптаушының айыптаудан бас тартқан жағдайында сот тараптардың бас тартқан бөліктері бойынша іс тоқтатылады да, ал айыптаудың қалған бөліктері жалпы тәртіпте қарастырылады. Егер прокурор айыптауды айыптауды жеңіл түрге өзгерткен болса, және айыптаудың бұрынғы күйінде қалуын жәбірленуші қаламайтын болса, сот істі жаңа айыптау бойынша қарайды. Ескеру қажет, айыптауды одан ауырырақ түрге өзгерткенде немесе немесе айыптаудың біраз бөлігінен бас тарту кезінде айыптаушы айыптаудың жаңа дәлелденген тұржырымын жазбаша түрде көрсету керек.

Апелляциялық іс жүргізу азаматтық және қылмыстық сот істерін жүргізуде жаңалық болып саналады. Қазіргі қолданыстағы амалдарда ол 2001 жылдың 11-шілдесіндегі «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілерін сот ісін жүргізу мәселелері бойынша өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңымен енгізілген. Апелляциялық іс жүргізу жалпы алғанда сот ісін жүргізу міндеттерін орындағы жағдай жасайтын сот актілерінің заңдылығын тексеруді жеделірек жүзеге асыруға және соттардың жіберіп алған қателіктерін әсерлі түзетуге мүмкіндік туғызатын жоғары

тұрған сот тарапынан сот қызметіне бақылау жасаудың маңызды жолдарының бірін көрсетеді. Сот актілерінің заңсыздығы мен негізсіздігін сезген прокурор өзінің осы істі қарауға қатысқанына немесе қатыспағанына қарамастан жоғары тұрған сот наразылық білдіруі тиіс. Апелляциялық іс жүргізу прокурордың наразылық білдіруіне, ал сотталғанға, ақталғанға, талапкерге, жауапкерге, олардың қорғаушылары мен заңды өкілдеріне, жәбірленуші мен оның өкіліне олардың ойлары бойынша соттың әділетсіз үкімі мен шешіміне шағым-арыз беруіне мүмкіндік беретін жалпы іс жүргізудің әдеттегі, міндетті сатысы болып табылады. Заңсыз және негізсіз сот актілерінің күшіне енуіне жол бермеу — прокурордың маңызды міндеттерінің бірі. Апелляциялық тәртіпте азаматтық және қылмыстық істерді тексеру тәртібі іс жүргізу соттардың жіберген қателіктері үкімінің заңды күшіне дейін түзетілуі мүмкін жағдай туғызады. Апелляциялық іс жүргізу сатысындағы прокурорлардың міндеті ең алдымен азаматтық және қылмыстық іс материалдарын дер кезінде және толық тексерумен, ісі материалдарының сай келмейтін және заңға қайшы сот үкімдері мен қаулыларына наразылық білдірумен, сондай-ақ прокурордың қорытындысы сот құрамына іс бойынша дұрыс шешім қабылдауымен көрінеді. Апелляциялық немесе жеке наразылық білдіру мәселесін шешу кезінде прокурор объективсіздікке, біржақтылыққа және ведомстволық көзқарасқа жол бермеуі тиіс. Прокурордың наразылығы — бұл соттардың істерді қарау кезіндегі заңдардың қолданылуын қадағалауды жүзеге асырушы мемлекеттік орган өкілінің ең маңызды процессуалдық актісі. Апелляциялық іс жүргізу сатысындағы прокурорлық қадағалаудың әсерлілігі көптеген жағдайда прокурордың барлық азаматтық және қылмыстық істерді, соның ішінде өзінің қатысуымен қаралған істерді дер кезінде және тереңірек тексеруіне байланысты болады.

Прокурордың азаматтық және қылмыстық істерді зерделеу кезінде қабылданған шешімді істің барлық материалдарымен салыстыра отырып тек сот актілерін ғана тексеріп қоймай, сонымен бірге сот мәжілісінің хаттамасына да назар аударғаны жөн. Істерді тексеру кезінде прокурор мыналарды анықтауы тиіс:

- соттардың құрамы заңды ма;
- тараптарға құқықтары түсіндірілді ме;
- қорғау құқықтары жүзеге асырылды ма;
- айыптау қорытындысы немесе талап-арыз өтінішінің көшірмесі дер кезінде табыс етілді ме;
- сот ісін жүргізуде тіл қағидасы сақталды ма;
- істі соттық қараудың толықтығы қамтамасыз етілді ме;
- үкімде немесе шешімде мазмұндалған сот қорытындысы ісі іс жүзіндегі мән-жайларына сай келе ме;
- заңның қолданылуы дұрыс па;
- басқа да елеулі заң бұзушылыққа жол берілді ме.

Апелляциялық наразылықты прокурор ақталған түріндегі сот актісінен кейінгі заңмен белгіленген мерзімде білдіруі тиіс. Прокурордың

міндеті соттың заңсыз немесе негізсіз үкімін немесе шешімінің күшін жоюға қол жеткізуден тұрады. Сондықтан прокурор наразылығында сот актісін неліктен заңсыз немесе негізсіз санайтындығының себептері мен негізін мазмұндауы тиіс. Атап айтқанда, құқықтың нақты қандай нормасының бұзылғанын, бұзушылықтың маңызы қандай, оның мәні мен теріс зардаптарын көрсеткен жөн. Үкімнің немесе шешімнің негізсіздігі (істің іс жүзіндегі анықталған мән-жайларының толық еместігі, қайшылықтары, соттың анықталды деп санаған фактілердің дәлелденбегендігі). Одан кейін істің нақты мән-жайларына қарай үкім мен шешімнің күшін жою туралы, өзгерту туралы өтініші бойынша немесе жоғары тұрған соттың жаңа сот актісі бойынша әрекет еткен жөн.

Сот бірінші сатыда үкіміге (қаулыға), шешімге шағымдану, наразылық білдіру үшін белгіленген мерзім өткен соң бір тәуліктен кешіктірмей сотталғанға немесе ақталғанға, қорғаушыға, айыптаушыға, жәбірленушіге және оның өкіліне, сондай-ақ, азаматтық талапкерге, азаматтық жауапкерге немесе оның өкілдеріне, егер шағым, наразылық олардың мүдделері үшін қажет болатын болса, шағым-арыз беру немесе наразылық білдіру туралы хабарлайды. Шағым-арыз, наразылық көшірмесі аталған адамдарға аталған келісіпеген жағдайда жазбаша түрде қарсылық білдіруілеріне болатындығы жөнінде түсінікпен бірге тапсырылады.

Осыдан кейін сот шағым-арызбен, наразылықпен және қарсылықпен келіп түскен істер апелляциялық сатыға жіберіледі және онда ісі жүргізуге қатысушыларға апелляциялық сатыдағы істің қаралатын уақыты мен орны хабарланады. Апелляциялық тәртіптегі іс ол жөнінде өтініш түскеннен бастап бір айдан бір күн де кешіктірілмей өткізілуі тиіс. Төрағалық етуші сот отырысын ашып: қандай іс, кімнің шағымы және (немесе) наразылығы бойынша және қай соттың шешіміне орай қаралуға жататынын хабарлайды. Төрағалық етуші іске қатысатын тұлғалардың және өкілдердің қайсысы келгенін анықтайды, келген тұлғалардың жеке басын анықтайды, сондай-ақ лауазымды адамдар мен өкілдердің өкілеттігін тексереді.

Апелляциялық шағыммен немесе наразылықпен бірге келіп түскен істі қарау кезінде сот үкімнің заңдылығын тексеру және істі дұрыс шешу мақсатында тараптардың өтініш жасауы бойынша немесе өз бастамасы бойынша:

- сотталған адамның, жәбірленушінің және іске қатысушы басқа да тұлғалардың денсаулық жағдайына, отбасы жағдайына және бұрынғы сотталғандығы туралы деректерге байланысты құжаттарды талап етіп алуға, тараптардың өтініштері бойынша басқа да құжаттарды талап етіп алуға;
- сот-психиатриялық немесе өзге де сараптама тағайындауға;
- сот отырысына қосымша куәларды, сарапшыларды, мамандарды шақыртып, олардан жауап алуға, тараптар табыс еткен немесе олардың өтініштері бойынша талап етіп алынған жазбаша, заттай немесе өзге де дәлелдемелерді зерттеуге;

– бірінші сатыдағы сот зерттеген материалдарды дәлелдеме ретінде пайдалануға жол берілмейді деп тануға және оларды дәлелдемелер қатарынан алып тастауға;

– бірінші сатыдағы сот дәлелдемелер қатарынан алып тастаған материалдарды дәлелдеме ретінде пайдалануға жол беріледі деп тануға және оларды зерттеуге;

– азаматтық талап қоюға қатысты мән-жайларды зерттеуге және азаматтық талап қою бойынша шешім қабылдауға;

– істің барлық материалдарын толық, жан-жақты және объективті түрде зерттеуді қамтамасыз ету және іс бойынша ақиқатты анықтау үшін қажетті басқа да іс-әрекеттерді орындауға құқылы.

Сот істі апелляциялық тәртіппен қараудың нәтижесінде мынадай:

– бірінші сатыдағы соттың үкімін (қаулысын) — өзгеріссіз, ал апелляциялық (жеке) шағымды, наразылықты қанағаттандырусыз қалдыру туралы;

– үкімді өзгерту туралы;

– үкімнің күшін жою және істі қысқарту туралы;

– айыптау үкімінің күшін жою және ақтау үкімін шығару туралы;

– айыптау үкімінің күшін жою және жаңа айыптау үкімін шығару туралы;

– ақтау үкімінің күшін жою және айыптау үкімін шығару туралы;

– үкімнің күшін жою және істі соттың жаңадан қарауына жіберу туралы;

– үкімнің күшін жою және істі қосымша тергеуге жіберу туралы шешімдердің бірін қабылдауға құқылы.

Апелляциялық қаулы кеңесу бөлмесінде шығарылып, соттың барлық құрамымен қол қойылып және соттардың кеңесу бөлмесінен сот залына оралғаннан кейін қатысушыларға хабарланады.

Сөйтіп, жоғарыда айтылғандар сөз жоқ, апелляциялық сот ісін жүргізу азаматтық және қылмыстық іс жүргізудің прогрессивті үлгісі және процессуалдық экономияның құралы бола отырып, өзіне кассациялық сатының да артықшылықтарын қосып алып бүкіл сот ісін жүргізуді жеделдетеді, деген қорытынды айтуға болады.

Соттың екінші сатыдағы алдында тұрған міндеттерін орындап шығуды кепілі прокурордың қылмыстық істердің апелляциялық қаралуына қатысуы болып табылады. Прокурордың апелляциялық наразылығы іс бойынша ақиқатты анықтау үшін қызмет етеді. Дейтұрғанмен, бұл мақсат наразылық мазмұны заң талаптарына айқын сәйкес келгенде ғана орындалады.

Істі апелляциялық қараудан кейін прокурор апелляциялық қаулының заңдылығы мен негізділігін тексереді. Егер ол сот актісі заңға сәйкес келмей немесе қайшы келетінін анықтайтын болса, онда қадағалау тәртібімен наразылық білдіру мүмкіндігі туралы шешім қабылдайды. Бұл жағдайда ол іс жайында қадағалау тәртібімен прокурорға баяндайды, және ол соңғы шешімді қабылдайды. Азаматтық және қылмыстық іс жүргізуде қадағалау

жүргізу ерекше саты болып табылады. Бірінша сатыдағы соттардың қателіктерін түзету әдетте соттың апелляциялық сатысында өтуі тиіс. Қадағалау жүргізу сатысындағы прокурорлық қадағалау заңды күшіне енген шешімдерді, үкімдерді және қаулыларды нәтижелі қайтадан қараудың елеулі кепілдерінің бірі болып табылады.

Сондай-ақ заңмен қарастырылған негіздеме болған кезде, іс жүргізуге қатысушылардың арыз-шағымдары бойынша Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының Төрағасы, Жоғарғы сот алқасының төрағасы, облыстық және соған теңестірілген соттардың қадағалау алқасының судьялары тиісті сот сатыларына шағам берліген сот қаулысын қайта қарауға ұсыныс жасайды.

Қадағалау тәртібімен сот актілеріне наразылық білдіру туралы ұсыныстарды тексеру кезінде прокурорлар азаматтардың өтініштері мен жүгінулерін қарау тәртібі туралы ержелерді басшылыққа алулары тиіс. Прокурорлардың қадағалау жүргізу сатысындағы міндеттері заңды күшіне енген сот актілеріне қатысты берілген арыз -шағымдарды терең әрі мұқият тексеруден және осындай арыз-шағым берілген істерді зерттеуден тұрады. Ұсыныстарды қанағаттандарудан бас тартқан кезде прокурормен жасалған қорытынды толық, жан-жақты және сенімді болуы, ал арыз-шағыммен, ұсыныспен жүгінген адамдарға жауабы дәлелді және негізді болуы тиіс.

Прокурорлар заңды күшіне енген үкімдердің заңдылығы мен негізділігін тексере отырып, кез-келген күшін жойған сот актілерінің негізді болғанын, іс бойынша бұрын қабылданған шешімді өзгертуге немесе күшін жоюға сот елеулі негіз болғанда ғана құқылы екенін ескеруі тиіс.

Прокурордың қадағалаулық наразылығы қадағалау тәртібімен істерді қайта қарау жөніндегі өкілеттілікке ие болған сотпен міндетті түрде қарауға жатады, ал қадағалаулық арыз-шағым алдын ала қарау кезеңдерінен өтеді.

Қадағалаулық арыз-шағымдарды алдын ала қарау нәтижелері бойынша келесі шешімдердің бірі қабылданады: қадағалаулық тәртіпте арыз-шағым берілген сот актілерін қайта қарау туралы; сот актісіне берілген арыз-шағымды қараудға негіздік жоқтығы туралы. Заңды күшіне енген үкімді, қаулыны қайта қарау туралы заңды күшіне енген сот актілерін қайта қарау туралы өтінішті Жоғарғы Сот Төрағасының немесе алқа төрағасының тапсырмасы бойынша құрамы үш судьядан тұратын сот алдын ала зерделейді және қарайды. Қажет болған жағдайда қылмыстық іс талап етіліп алынуы мүмкін. Егер істі талап етіп алу кезінде сот істі қабылдап алған болса және ол бойынша сот талқылауы басталса немесе қосымша тергеу жүргізіліп жатқан болса, соттың істі қосымша тергеуге немесе жаңадан сот қарауына жіберу туралы қаулысына өтініштің, наразылықтың дәйектерін тексеру үшін істі талап етіп алуға болмайды.

Заңды күшіне енген сот актілерін қайта қарау туралы өтініш келіп түскен күннен бастап бір айдың ішінде, ал іс талап етіліп алынған жағдайда — іс келіп түскен күннен бастап бір айдың ішінде қаралады. Өтініштің алдын ала қаралатын күні туралы прокурорға, сондай-ақ өтінішті берген тұлғаға хабарланады, алайда олардың келмеуі іс бойынша сот қадағалауы тәртібімен

іс жүргізуді қозғаудың негізі бар немесе жоқ екендігі туралы мәселені шешуге кедергі болмайды. Арыз-шағым берілген сот актілерін қайта қарауға негіз болмаған жағдайда оның иелеріне дәлелді жауап қайтарылады.

Прокурорлық қадағалаудың осы бағыты азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын ғана емес, сондай-ақ мемлекет мүддесін қамтамасыз етуге арналған. Мемлекет мүддесіне тікелей қол сұғылатын қылмыс жасаған кезде прокурор заңдардың орындалуын қадағалауды іске асырады, жедел-ізвестіру қызметін, анықтау және алдын ала тергеуді жүзеге асыратын органдардан қылмыстарды уақытылы және толық анықтауды және тергеуді, келтірілген зиян көлемін анықтауды және оны өтеу үшін шаралар қолдануды және т.б. талап етеді. Осыдан шыға отырып, ол мемлекет мүддесін қорғайды.

Қарастырылып отырған құқықтық қатынастың саласында прокурорлық қадағалауды іске асыру тек осы қылмысты жасаған адамдардың, және де нақты қылмыстардан жәбірленушілердің құқықтары мен бостандықтарын, сондай-ақ практикада айтыла қоймайтын қылмыстардан жиі жәбір шегетін өзге де заң сыйлаушы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге танылған.

ПАЙДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

Негізгі әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (өзгертулер мен толықтырулар 01.01.2023) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілде (өзгертулер мен толықтырулар 03.10.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілде (өзгертулер мен толықтырулар 05.09.2024) // <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

4. «ҚР прокуратура туралы» 2022 жылғы 5 қарашадағы 2022 года Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы (өзгертулер мен толықтырулар 12.09.2023)// <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

5. Қазақстан Республикасының «Жедел-іздістіру қызметі туралы» 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154 Заңы (өзгерістер мен толықтырулар 21.11.2024)// <https://adilet.zan.kz/rus/doc>.

6. Қазақстан Республикасының «Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380 Заңы (өзгерістер мен толықтырулар 09.09.2024)// <https://adilet.zan.kz/rus/docs>.

7. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V Қылмыстық-атқару кодексі (2024.21.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

8. Шарилов Ш.М., Избасов А.Б. Қазақстан Республикасының мемлекеттік –құқықтық жүйесіндегі прокуратура. Монография. 2014.

9. Тілегенов Б.М., Сүйесов М.М. Қазақстан Республикасының прокурорлық қадағалау. Дәрістер жинағы. 2015.

10. Майтанов А. М. Қазақстан Республикасының прокурорлық қадағалау. Қарағанды 2010 ж.

Қосымша әдебиеттер:

1. Акпарова Р. Н., Прокурорлық қадағалау. Оқу құралы. Астана 2008.

2. Балтабаев К.Т. Бұлтартпау шараларының қолданылуын ведомстволық бақылаудың мәні, міндеттері мен нысандары // «Құқықтық мемлекет және Қазақстан Республикасы: проблемалар мен перспективалар» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. Астана, 2002.

4. Мұқашев М.Б. Қылмыстық процестің сотқа дейінгі кезеңдеріндегі Прокурор. Алматы. 2001.

7. Марцифин П.Г. Алдын-ала тергеу жүргізудің жалпы шарттары: оқу құралы. Омбы, 1996.

8. Мирманов А.Е. Прокурордың сотқа дейінгі іс жүргізудегі қылмыстық іс жүргізу функциялары // Қазақстан Республикасындағы құқықтық мемлекет: мәселелері мен болашағы. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Астана, 2002.

**Саханова Н. Т.
Молдыбаева Р.Б.**

ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ

Оқу құралы

Басуға 10.12.2024 қол қойылды.
Пішіні 60×84¹/₁₆. Көлемі 25 б.т.
Тарлымы 500 дана. Тапсырыс №